

पहिलो परिच्छेद

शोध परिचय

१.१ विषय परिचय

प्रस्तुत अध्ययनमा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाको अध्ययन गरिएको छ । बर्दिया जिल्ला भेरी अञ्चलको तराईमा पर्ने एक जिल्ला हो । यो जिल्ला प्राकृतिक, सामाजिक, भाषिक विविधताले भरिपूर्ण जिल्ला हो । यस जिल्लामा थारू, बाहुन, छेत्री, कामी दमाई, गुरुङ, ठकुरी, वादी आदि जातका मानिसहरू बसोबास गर्दै आएका छन् । यहाँ ती मानिसहरू बसोबास गरेका ठाकुरद्वारा, शिवपुर, सूर्यपटुवा, नेउलापुर र गोला ग.वि.स. मा केन्द्रित रहेर सङ्कलन गरिएका लोककथाहरूको अध्ययन गरिएको छ । ती कथाहरू सामाजिक, उपदेशात्मक, ऐतिहासिक र मनोरञ्जनात्मक भएको जानकारी प्राप्त भएको छ । प्रायः यहाँका बुढापाकाहरूले आफ्ना सन्ततिलाई लोककथा सुनाउने गरेको पाइन्छ । साँभमा प्रायः सुत्ने बेलामा दिनभरिको थकाइ मेट्न अगेनाको छेउमा बसेर लोककथा सुन्ने सुनाउने चलन छ । हाल आएर फिल्मी कथाहरूको प्रभावले गर्दा स्थानीय मूल्य मान्यता र परम्परालाई दर्साउने लोककथाहरू प्रायः भन्न छाडिंदै छ । त्यसैले मानव सभ्यताको पहिचानका रूपमा रहेका लोककथाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र संरक्षण गर्न आवश्यक छ । यस कुरालाई समेत ख्याल गरी प्रस्तुत शोधपत्रमा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित लोककथाहरूको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण गरिएको छ ।

१.२ समस्या कथन

नेपाली लोकसाहित्यमा लोककथा एक महत्त्वपूर्ण विधा हो । यो लिखित साहित्यको एक समृद्धिमा समेत आधार स्तम्भका रूपमा रहेको छ । नेपाली लोक जीवनका विभिन्न कुराहरूको प्रस्तुति पाइने लोककथा लोक सभ्यताको परिचायक हो । बर्दिया जिल्लामा पनि यस्ता कथा सुन्ने सुनाउने प्रचलन पाइन्छ, तर यहाँका लोककथाका बारेमा हालसम्म अध्ययन भएको पाइँदैन । यो नै यस अध्ययनको मूल समस्या हो । त्यसैले यसैसँग सम्बन्धित निम्नलिखित बुँदाहरू समस्याका रूपमा यहाँ प्रस्तुत छन्:-

(१) बर्दिया जिल्लामा के कस्ता लोककथाहरू प्रचलमा रहेका छन् ?

(२) ती लोककथा अध्ययनको सैद्धान्तिक आधार के हुन सक्छ ?

(३) ती लोककथाहरूलाई कसरी विश्लेषण गर्न सकिन्छ ?

१.३ शोधकार्यको उद्देश्य

प्रस्तुत शोधकार्यको समस्यामा केन्द्रित भई बर्दिया जिल्लामा प्रचलित लोककथाको अध्ययन गर्नु प्रस्तुत शोधकार्यको उद्देश्य हो । त्यसैले प्रस्तुत अध्ययनका उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन्:-

- (१) बर्दिया जिल्लामा प्रचलित लोककथाहरूको सङ्कलन गर्नु ।
- (२) ती लोककथा अध्ययनको सैद्धान्तिक आधार निर्धारण गर्नु ।
- (३) ती लोककथाहरूको विश्लेषण गर्नु ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

बर्दिया जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाको अझै सम्म अध्ययन भएको पाइँदैन तर केही पुस्तक पत्रिकामा भने बर्दिया जिल्लाका साहित्यको चर्चा गर्ने क्रममा लोकसाहित्यको पनि सामान्य चर्चा पाइन्छ जुन निम्न अनुसार छ :-

(क) 'भेरी लोक साहित्यका सङ्कलनमा' पूर्णप्रकाश नेपाल 'यात्री' ले सन्दर्भ आमुख शीर्षकको बर्दियाको साहित्यिक पृष्ठभूमिका रूपमा लोकसाहित्यको सामान्य चर्चा गरेका छन् ।^१

(ख) मधुसूदन गिरीले 'मध्यपश्चिमका कविता' (२०५३) मा भेरीका कविता पृष्ठभूमि र परम्परा शीर्षकमा बर्दिया जिल्लाको साहित्यिक परम्परा औपचारिक पाठ्यक्रमको रटान भन्दा अघि जान नसकेको कुरा उल्लेख गरी कवि गोपाल प्रसाद शर्मा अधिकारी, गीतकार विश्वम्भर प्याकुरेल र केदार पोखरेलको सामान्य परिचय दिएका छन् तर त्यहाँका लोककथा बारे कुनै चर्चा गरेका छैनन ।^२

(ग) गुणनिधि आचार्यले बर्दिया जिल्लामा प्रचलित लोककथावारे निम्न अनुसार प्रकाश पारेका छन्:-

बर्दियामा नेपाली भाषाभाषीको आगमन सँगै लोककथा सुन्न र सुनाइन थालेको अनुभव हुन्छ । बर्दियामा प्रचलित लोककथाहरू प्रायः भूतप्रेत, राजा रानी, गरिब दुःखी सँग

^१ पूर्ण प्रकाश नेपाल 'यात्री' "भेरी लोकसाहित्यक"(काठमाडौं: ने.रा.प्र.प्र, २०४९), पृ - ९६।

^२ मधुसूदन गिरी "मध्य पश्चिमका कविता" "भेरीका कविता पृष्ठभूमि र परम्परा" (काठमाडौं: म.सा. प., २०५३), पृ- ६९।

सम्बन्धित अतिरञ्जनात्मक र मनोरञ्जनात्मक छन् । यी कथाहरुबाट उपदेश र मनोरञ्जन प्रशस्त पाउन सकिन्छ । यस जिल्लामा सुन्ने गरिएका लोककथामा सुनकेसा रानीको कथा, लाउने मुल्यायाको कथा, छट्टु केटाको कथा खिर पाक ताउलीको कथा, घाँसे बीरबलको कथा आदि पर्दछन् । केही मात्रामा पञ्चतन्त्रमा सङ्कलित कथाहरु पनि सुन्ने सुनाउने गरिन्छ । ती कथामा लोभी स्यालको कथा, बाठो खरायोको कथा चकचके बाँदरको कथा आदि हुन् ।

आचार्यले बर्दियाका लोककथाबारे महत्त्वपूर्ण सूचना दिए पनि उनको अध्ययनको विषय 'नेपाली साहित्यमा बर्दिया जिल्लाको योगदान' भएकाले उनी साहित्यमै केन्द्रित छन् र लोककथाबारे उनले सामान्य चर्चा मात्र गरेका छन् ।^३

(घ) जीवेन्द्र देव गिरीले बर्दिया जिल्लाका थारू जातिमा प्रचलित लोकसाहित्यको एक महत्त्वपूर्ण विधाका रूपमा लोककथालाई लिएका छन् तर त्यहाँका नेपाली लोककथाबारे उनले केही उल्लेख गरेका छैनन् ।^४

(ङ) दीपक गौतमले 'नेपाली साहित्यमा भेरी अञ्चलको योगदान' २०५५ । शीर्षकको शोध पत्रमा बर्दियाको साहित्यिक परम्पराका साथै केही साहित्यिक प्रतिभाको नाम उल्लेख गरेका छन् तर लोककथा बारे उनले केही चर्चा गरेका छैनन् ।^५

(च) हरि सुवेदीले 'बर्दिया जिल्लाका प्रमुख कवि र तिनको कविता कृतिको अध्ययन (२०६१)पुरा गरेका छन् तर लोककथाका बारेमा उनले केही चर्चा गरेका छैनन् ।^६

यसरी हेर्दा बर्दियाको साहित्यिक परिचयलाई मात्र पूर्वाध्ययनले सूचित गरेको देखिन्छ तर लोककथाका बारेमा खासै अध्ययन विश्लेषण गरिएको छैन ।

^३ गुणनिधि आचार्य, "नेपाली साहित्यमा बर्दिया जिल्लाको योगदान" (त्रि.वि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभागमा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, २०५८), पृ. ३१ ।

^४ जीवेन्द्र देव गिरी, "पश्चिमी तराईका थारू उखानहरू" 'रश्मि' (वर्ष २, अङ्क १, पूर्णाङ्क ४, २०४१), पृ. ३९।

^५ दीपक गौतम "नेपाली साहित्यमा भेरी अञ्चलको योगदान" (त्रि.वि. नेपाली विभागमा प्रस्तुत अप्रकाशित एम.ए. शोधपत्र, २०५५), पृ. १ ।

^६ हरि सुवेदी "बर्दिया जिल्लाका प्रमुख कवि र तिनका कविता कृतिको अध्ययन" (त्रि.वि. नेपाली विभागमा प्रस्तुत अप्रकाशित एम.ए. शोधपत्र, २०६५), पृ. १ ।

१.५ शोधकार्यको औचित्य

बर्दिया जिल्लाको साहित्यिक परिवेशलाई चिनारी दिने केही पूर्वकार्यहरु देखिए पनि यस जिल्लाका नेपाली लोककथाको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषणमा व्यवस्थित रूपमा कुनै अध्ययन कार्य नभएकोले बर्दिया जिल्लामा नेपाली लोककथाको अध्ययन शीर्षकमा तयार पारिएको यो शोधपत्र स्वतः औचित्यपूर्ण रहेको छ ।

१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन

यस शोधपत्रमा भेरी अञ्चल अन्तर्गत पर्ने बर्दिया जिल्लाको भौगोलिक सीमाभित्र रहेर त्यहाँका छनोट गरिएका गा.वि.स. मा प्रचलित लोककथाको अध्ययन गरिएको छ । ती गा.वि.स. ठाकुरद्वारा, शिवपुर, सूर्यपटुवा, नेउलापुर र गोला हुन् । यी गा.वि.स. मा केन्द्रित भएर नेपाली लोककथाको अध्ययन गरिएको छ । यही यो शोधपत्रको सीमा हो ।

१.७ शोधविधि

१.७.१ सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा क्षेत्रीय अनुसन्धान विधिको प्रयोग गरिएको छ । लोककथा सङ्कलन गर्ने क्रममा गाउँगाउँ घुमेर त्यहाँ प्रचलित लोककथाहरू भन्न लगाई रेकर्ड गर्ने काम गरी सामग्री सङ्कलन गरिएको हो । ती लोककथाहरूलाई कागजमा उतारेपछि पनि जानकारहरूलाई सुनाई प्रमाणिक तुल्याउने काम गरिएको छ ।

१.७.२ सामग्री विश्लेषण विधि

सङ्कलित सामग्रीको प्रस्तुतिकरणमा वर्णनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । विश्लेषणमा अध्ययनका क्रममा लोककथा विश्लेषणको विधा सिद्धान्तको पनि प्रयोग गरिएको छ ।

१.८ शोधपत्रको रूपरेखा:-

प्रस्तुत शोधपत्रलाई निम्नलिखित मूल शीर्षक र उपशीर्षकमा राखी अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ ।

परिच्छेद एक - शोधपरिचय

परिच्छेद दुई - बर्दिया जिल्लाको परिचय

परिच्छेद तीन - लोककथा विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार

परिच्छेद चार - बर्दिया जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाको सङ्कलन

परिच्छेद पाँच - सङ्कलित लोककथाहरुको विश्लेषण

परिच्छेद छ - उपसंहार

दोस्रो परिच्छेद

बर्दिया जिल्लाको परिचय

२.१ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

नेपाल मध्यपश्चिम क्षेत्रको तराई इलाका थारुवान क्षेत्रका रूपमा पाइन्छ । बर्दिया जिल्ला तराईमा पर्ने जिल्ला भए तापनि यस क्षेत्रमा पहिले देखि नै थारुवान जातिको बसोबास पाइने हुँदा यो क्षेत्र पनि थारुवान् प्रदेश अन्तर्गत पर्दछ । यो क्षेत्र कहिले एउटै केन्द्रीय शासमा शासित भएको र कहिले भिन्न भिन्न शासन अन्तर्गत शासित हुँदै आएको पाइन्छ ।

ऐतिहासिक साक्ष्यका आधारमा के भन्न सकिन्छ भने प्राचीन कालमा नेपालका लिच्छवि राजाहरूले वर्तमान नेपालभन्दा ठुलो भू-भागमा आफ्नो शासन विस्तार गरेको हुँदा पश्चिम नेपालको पहाड-भित्री मधेस र तराई क्षेत्र समेत उनीहरूकै नियन्त्रणमा रहेको थियो मध्यकालको प्रारम्भमा नै पश्चिम गढवालसम्म र उत्तरमा ताक्ला कोटदेखि दक्षिणमा भित्री मधेस र तराईको केही भू-भागमा समेत लिच्छवि राज्य फैलिएको हुँदा त्यस बखत बर्दिया जिल्ला पनि उनीहरूकै अधीनमा रहेको पाइन्छ ।

इस्वी चौधौँ शताब्दीमा खस राजाहरूको पतन भएपछि यो राज्य टुक्रिएर स-साना राज्यहरूमा परिणत भएको पाइन्छ । यसै क्रममा गण्डकी क्षेत्रमा चौबीसी राज्यहरू र (कर्णाली क्षेत्रमा बाइसी राज्यहरू खडा भए । यिनै बाइसी राज्यहरूमध्ये दाङ र दैलेख पनि थिए । अहिलेको बर्दिया जिल्ला पनि तत्कालीन दैलेख राज्यकै अधीनमा रहेको अनुमान गरिन्छ । त्यस बखत दाङमा स्वतन्त्र थारु राज्य स्थापित भएको पाइए पनि बर्दिया जिल्लाका आदिवासी थारूहरू उङ्गोरा थारू नभई कठरिया थारू भएका हुँदा यो क्षेत्र उनीहरूको प्रभावमा रहेको देखिँदैन । बहादुर शाहको नायबीकालमा नेपाली फौजले दैलेख राज्य कब्जा गर्दा बर्दिया सहितको तराई क्षेत्र नेपाल राज्यको अभिन्न अङ्ग रहेको पाइन्छ । त्यस क्षेत्रलाई एकीकरण गर्दा अवधका नवाब बजीर र इस्ट इन्डिया कम्पनिसित कुनै प्रकारको सीमा विवाद उठेको नपाइएवाट पनि यो क्षेत्र त्यस बखत दैलेख राज्यको अधीनमा रहेको पुष्टि हुन्छ । इ.स. १८१४ - १८१६ सम्म नेपाल र इस्ट इन्डिया कम्पनीका विचसम्मको समथर इलाका इस्ट इन्डिया कम्पनीलाई दिनु पर्ने भयो । यही सन्धि अनुसार बर्दिया जिल्ला लगायत बाँके, बर्दिया र कञ्चनपुर जिल्लाहरू नेपाल सरकारले इस्ट इन्डिया कम्पनीलाई

सुम्पियो । लर्ड डलहौजी भारतका गभर्नर रहेको समय (सन् १८४० - १८५६) मा अवध राज्यलाई कम्पनी सरकारले आफ्नो राज्यमा गाभ्यो । यसरी बर्दिया जिल्ला लगायत अन्य जिल्लाहरु पनि अङ्ग्रेज सरकारको अधीनमा रहन पुगे ।^७

जङ्गबहादुरको उदयपछि उनले अङ्ग्रेजहरूसँग मित्रताको गाँठो बलियो पार्न हरेक प्रयत्न गरे । यसै सिलसिलामा उनी बेलायत पनि गए । ई.स. १८५८ मा उनले अपराधीहरुलाई आदान प्रदान गर्ने सम्झौता गरे तथा हिन्दुस्तानमा अङ्ग्रेजहरुको प्रभुत्व बलियो पार्न सक्दो सहयोग गर्न तत्पर रहे । यसै समयमा भारतका अङ्ग्रेजहरु विरुद्ध ठूलो सैनिक विद्रोह भयो । यस घटनालाई भारतको इतिहासमा 'गदर' का नामले चिनिन्छ । यस विद्रोहलाई दबाउन जङ्गबहादुरले अङ्ग्रेजहरुलाई सैनिक सहयोग गरे बापत कम्पनी सरकारले महाकाली नदी-राप्ती नदीसम्मको भू-भाग नेपाललाई फिर्ता दियो । यसै क्रममा केही समयअघि नेपालकै रहेको बर्दिया जिल्ला लगायत बाँके, कैलाली र कञ्चनपुर जिल्लाहरु पनि पुनः नेपाल अधिराज्यमा समाहित भए । त्यसैले बर्दिया सहितका अन्य जिल्लाहरुलाई आज पनि नयाँ मुलुकका नामले चिन्ने गरेको पाइन्छ । जङ्गबहादुरले अङ्ग्रेजहरुलाई रिभार्ड फिर्ता पाएको राप्ती नदीदेखि महाकाली नदीसम्मको समथर भूभाग मध्ये बर्दिया जिल्लालाई वि.सं. १९१७ सालमा राजा सुरेन्द्रबाट आफ्ना नाममा बिर्ता जनाई लालमोहर गराएको र पछि यसको ताम्रपत्र पनि बनाएको पाइन्छ । यसैले बर्दियालाई पछिसम्म पनि नयाँ मुलुक "श्री ३ सजिया बिर्ता जिल्ले बर्दिया" भनी लेख्ने गरेको पाइन्छ । त्यस बेला बर्दिया जिल्ला एघार इलाकामा बाँडिएको पाइन्छ । ती इलाकाहरु पौडी, रजहर, फेना, छिटपकरिया, पदनाह, पटुवा, भखरैया, पिपइया, मडेला, मलवारा र आमाटेडी थिए ।^८

वि.सं. १९९० सालपछि यी मौजाहरु पनि खण्डीकरण हुँदै स-साना मौजाहरुमा बाँडिए । पृथ्वी वीर विक्रम शाहको राज्यकालमा वीर शमशेरको प्रधान मन्त्रित्वकालमा तराईको प्रशासनिक सुधार हुँदा यस जिल्लाको प्रशासनिक केन्द्र नेपालगन्जमा रहेको थियो ।^९

^७ श्री ५ को सरकार, "मेचिदेखि महाकाली" भाग ४ (काठमाडौं, श्री ५ को सरकार, सञ्चार मन्त्रालय सूचना विभाग, २०३१), पृ. ६५९ ।

^८ दिनेशप्रसाद श्रेष्ठ, "बर्दिया, जमीन्दारी नेपाली काङ्ग्रेस र जननेता राधाकृष्ण थारु", (काठमाडौं: नीलम श्रेष्ठ, २०५१), पृ. ८ ।

^९ श्री ५ को सरकार पृ ७ पूर्ववत् ।

वि.स. १९९७ सालतिर नेपाली साहित्यको आधुनिक कालका कवि गोपाल प्रसाद रिमाल अमिनी भई यस जिल्लामा खटिएका थिए । वि.सं. २००१ सालमा यस जिल्लामा ३०० जति मौजाहरु रहेको उल्लेख पाइन्छ । यी मौजाका जमिनदारमा पश्चिममा ठकुरीहरु, रासकोटी, सिंह र शाही मल्ल थरका र अन्य मुग्लानका सिंह, ठाकुर, मुसलवान र बनियाँहरु थिए ।^{१०} वि.सं. २००७ सालमा यस जिल्लालाई राजनीतिक गतिविधिले भाव पारेको पाइन्छ । यही साल पौष ७ गतेका दिन बर्दिया जिल्लाको मुख्य आर्थिक कारोबारको केन्द्र राजापुर बजार नेपाली काङ्ग्रेसका सशस्त्र क्रान्तिकारीको कब्जामा गयो । राजापुर सजिलै कब्जामा भएपछि निर्मल लामा, सिद्धिगणेश मानन्धर र निरखबहादुर पछाई समेतको टोली त्यतैतिरबाट दैलेखतर्फ लाग्यो भने अन्य गुलरियातर्फ बढे । यही साल माघ १ गते गुलरिया पनि सजिलैसँग कब्जा भयो ।^{११} त्यस समयमा कब्जा गर्दा सक्रिय सहयोग गर्ने स्थानीय क्रान्तिकारीहरुमा राधाकृष्ण चौधरी, भद्रकाली सुब्बा, सरजुप्रसाद थारू, शिवप्रसाद उपाध्याय आदि रहेको जानकारी पाइन्छ ।^{१२}

यसरी ऐतिहासिक पृष्ठभूमिको अवलोकन पश्चात् के भन्न सकिन्छ भने सानातिना घटनालाई छाडिदिँदा यो क्षेत्र प्राचीन कालदेखि नै पहाडी मूलका शासकहरुको अधीनमा रहँदै आएको छ । यस क्षेत्रका आदिवासी थारू जाति अवश्य हुन् तर यस क्षेत्रमा स्वतन्त्र थारू राज्य स्थापना भएको पाइँदैन । जनघनत्व ज्यादै पातलो रहेको र पहिले घना जङ्गलको रूपमा रहेको बर्दिया जिल्लामा मानवीय गतिविधि विस्तार गर्ने र विकासको गोरटो कोर्ने पहाडी मूलका बिर्तावाल र जमिन्दार हरुले अग्रसरता देखाएको पाइन्छ ।

२.२ नामकरण

मध्य पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको भेरी अञ्चलमा पर्ने बर्दिया जिल्ला नयाँ मूलकका रूपमा परिचित भूखण्डभिन्न पर्दछ । यस जिल्लाको नामकरणका सम्बन्धमा विभिन्न धारणा प्रचलित पाइन्छन् । स्थान नामकोशमा बर्दिया शब्दको व्युत्पत्ति बर्द + इया = बर्दिया भनी उल्लेख भएको पाइन्छ ।^{१३} बर्दिया जिल्लाका आदिवासी भनेर चिनिने थारू समुदायमा 'बर्द' शब्दको प्रयोग 'गोरु'का अर्थमा गरिन्छ । यसै आधारमा यस जिल्लाको नाम बर्दिया रहन

^{१०} दिनेशप्रसाद श्रेष्ठ, पूर्ववत्, पृ. ७ ।

^{११} ऐजन्, पृ. ८ ।

^{१२} काशीनाथ उपाध्यबाट शोधार्थीलाई प्राप्त जानकारी अनुसार ।

^{१३} कृष्ण प्रसाद श्रेष्ठ, स्थाननामकोश, (काठमाडौं, ने.रा.प्र.प्र., २०४४), पृ ९६ ।

गएको दृष्टिकोण उक्त कोशमा पाइन्छ।^{१४} प्रेमकुमार आचार्यका अनुसार दाङको थारू भाषामा गाई चराउने व्यक्तिलाई बर्दिया भनिन्छ। गाई चराउँदै हिँड्ने थारूहरु बबईले देखाएको बाटो हुँदै दाङबाट बसाईँ सरेर यस क्षेत्रमा आएका हुनाले नै यस क्षेत्रलाई बर्दिया भनिएको हो।^{१५} बर्दियाको नामकरण छिमेकी देश भारतमा पर्ने आमा बर्दियाको नामबाट राखिएको हुनु पर्दछ भन्ने धारणा पनि केही व्यक्तिको पाइन्छ।^{१६} योगी नरहरि नाथका अनुसार बर्दिया जिल्लाको नामकरण वरदराजको जन्मभूमि भएका कारण पनि हुनसक्छ।^{१७} एक अर्को स्रोत अनुसार जङ्गबहादुरका ६ भाइलाई बिना कर विर्ता प्राप्त भएकाले सोही अर्थ बुझाउने 'वरद' शब्दमा 'इया' प्रत्यय गाँसिएर यसको नाम बर्दिया रहेको हुन सक्छ।^{१८}

उपयुक्त विविध मतका आधारमा र बर्दिया जिल्लाको सामाजिक पर्यावरणलाई विशेष आधार मानेर भन्नु पर्दा स्थानीय थारू भाषाकै 'बर्द' शब्दमा 'इया' प्रत्यय गाँसिएर बर्दिया नामकरण भएको हो भन्नु उचित देखिन्छ। स्थानीय थारू भाषामा हाट् + इया = हटिया, सखा + इया = सखिया, खाट् + इया = खटिया जस्ता विभिन्न शब्दको प्रयोग पनि पाइन्छ। यी शब्दस्रोतको अन्य शब्दहरुको पनि व्युत्पत्ति रहेको सङ्केत पाइन्छ। थारू समुदायको बाहुल्य हुनाले र कृषिसँग सम्बन्धित 'बर्द' शब्द थारू भाषाकै हुनाले यही भाषिक स्रोतबाट नै बर्दिया नामकरण भएको हो भन्नु युक्तियुक्त देखिन्छ।

२.३. भौगोलिक प्राकृतिक परिचय:

नेपाल एसिया महादेश अन्तर्गत दक्षिण एसियामा पर्ने एक बहुजातीय बहुभाषिक, बहुसास्कृतिक, बहुधार्मिक अविभाज्य सार्वभौम सत्ता सम्पन्न स्वतन्त्र, धर्म निरपेक्ष, समावेशी र पूर्ण लोकतान्त्रिक राज्य हो।^{१९} प्रशासनिक सुविधाका लागि नेपाललाई पचहत्तर जिल्लामा विभाजन गरिएको छ। बर्दिया जिल्लाको पूर्वमा बाँके, पश्चिममा कैलाली, उत्तरमा सुर्खेत, सल्यान र दक्षिणमा भारतको उत्तर प्रदेश पर्दछ। समुन्द्री सतहदेखि १३८ मिटरको

^{१४} ऐजन

^{१५} गणेश पोखेल र राकेश बस्याल, "बर्दिया जिल्लाको नामाकरण", नयाँ मुलुकमा प्रजातन्त्रिक आन्दोलन, (बर्दिया: ईश्वरीप्रसाद बस्याल, २०५१), पृ. ८।

^{१६} ऐजन

^{१७} मधुसूदन गिरी, "भेरीका कविता पृष्ठभूमि र परम्परा", मध्यपश्चिमा कविता, (काठमाडौं: मसाप, २०५३), पृ. ५९।

^{१८} ऐजन।

^{१९} नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७, (काठमाडौं: स्मृति प्रकाशन २०४७)।

उचाईमा यस जिल्लाको सदरमुकाम गुलरिया रहेको छ भने अधिकतम उचाइ १२७९ मिटरमा चेपाङ्ग गाउँ रहेको पाइन्छ । यस जिल्ला को कुल क्षेत्रफल २०२५ वर्ग किलो मिटर रहेको छ । यो जिल्ला पूर्वी देशान्तर ८१°३ देखि ८१°४१ सम्म र उत्तरी अक्षांश २८°७ देखि २८°२९ सम्म फैलिएको छ ।^{२०}

यस जिल्लामा एकतिस गा.वि.स., एक नगरपालिका, तेह्रवटा इलाका र चार निर्वाचन क्षेत्र छन् । प्राकृतिक तवरले यस जिल्लालाई पूर्वमा मान नदीले, पश्चिममा कर्णाली नदीले, उत्तरमा चुरे पहाडको पानी ढलोले र दक्षिणमा दश गजाले सीमा सङ्केत गरेका छन् ।^{२१} यस क्षेत्रको भौगोलिक प्राकृतिक स्वरूपलाई थप उपशीर्षकमा चर्चा गर्न सकिन्छ ।

२.३.१ हावापानी

गर्मी मौसममा अत्यन्त गर्मी हुनु र जाडो मौसममा बाक्लो शीत लहर चल्नु बर्दिया जिल्लाको विशेषता हो । यस जिल्लाको भाबर र तराई प्रदेशको हावापानीमा भिन्नता पाइन्छ । जिल्लाका विभिन्न स्थानको वर्षा र तापक्रमलाई ख्याल गर्दा यस जिल्लामा उष्णदेखि समशीतोष्ण हावापानी पाइन्छ ।^{२२} जिल्लाको उत्तरतिर चुरे पहाडी शृङ्खला रहेको र पश्चिमतिर कर्णाली नदी भएकाले उत्तर पश्चिमका तुलनामा पूर्वी र दक्षिणी भागमा बढी तापक्रम पाइन्छ । यहाँको न्यूनतम तापक्रम ७० डिग्री सेल्सियस र अधिकतम तापक्रम ४२.२° डिग्री सेल्सियस रहेको छ । औसत रूपमा यस जिल्लामा वार्षिक वर्षा १११८ मिलिमिटर सम्म हुने गरेको पाइन्छ ।^{२३}

२.३.२ नदीनाला र तालहरू

बर्दिया जिल्लामा अवस्थित मुख्य नदीहरू भेरी, कर्णाली र बबई हुन् । वर्षायाममा बढी पर्ने भएकाले यी नदीहरूमा वर्षायाममा पानी बढी र हिउँदमा कम पानी पाइन्छ । स्थानीय बासिन्दाहरूले यिनै प्रमुख नदीहरूबाट सिँचाई सुविधा प्राप्त गरि रहेका छन् ।

^{२०} श्री ५ को सरकार पृ ७ पूर्ववत, पृ ७०१

^{२१} ई कृष्ण खत्री, “बर्दिया जिल्ला संक्षिप्त भूतलक” कृष्णसार, (गुलरिया:- कर्मचारी मिलन केन्द्र, २०६०), पृ. २ ।

^{२२} ऐजन्, पृ.१० ।

^{२३} अज्ञात लेखक, ‘बर्दियाको परिचय’, (गुलरिया: गा.वि.स. २०५७), पृ. ९ ।

यसका अतिरिक्त चुरे र महाभारत पर्वत शृङ्खलाबाट भर्ने मान खोला, ग्याङ नदी, रिउ, ओराही नदी, आमवासा आदि साना खोलाहरू पनि बर्दियामा छन् । बर्दिया जिल्लाको सोरहवा गा.वि.स. मा पर्ने बढैया ताल यहाँको सबैभन्दा ठूलो ताल हो । यसले ७० हेक्टर जमिन ओगटेको छ । यसरी नै लक्ष्मण ताल, मानपुर टपरा ताल र राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र पर्ने दानुवा ताल अन्य उल्लेखनीय तालहरू मानिन्छन् ।

२.३.३ कृषि र सिँचाइ

बर्दिया जिल्लाको अधिकांश भूभाग तराईमा पर्ने, जङ्गल फँडानी गरी नयाँ बस्ती, बसालिएको र कर्णाली, बबई जस्ता ठुला नदीहरूबाट सिँचाई सुविधा उपलब्ध भएकाले यहाँको माटो अत्यन्त उब्जाउ छ । बर्दिया जिल्लाको ५५.३७ प्रतिशत अर्थात् ३३२८१ हेक्टर जमिन सिञ्चित छ । यस जिल्लाका प्रमुख सिँचाइ आयोजनाहरू बबई सिँचाइ योजना, राजापुर सिँचाइ योजना, ढोढरी ताराताल सिँचाइ आयोजना प्रमुख रूपमा सञ्चालित छन् ।^{२४} विशेष गरी बबई सिँचाइ आयोजनालाई अझ प्रभावकारी बनाउँदै लगेमा अत्यधिक कृषकहरू यसबाट लाभान्वित हुने देखिन्छ । कर्णाली नदीको पानीलाई बबईमा मिसाएर सिँचाइ गर्न सक्ने हो भने यसबाट बाँके जिल्लाको केही भाग समेत सिञ्चित हुने देखिन्छ । यस जिल्लामा धान, गहुँ, मकै, रहर, चना, मसुरो, केराउ, आलु उखु अत्यधिक मात्रामा उत्पादन गरिन्छ । धान, गहुँ, मकै र रहर यस जिल्लाका बासिन्दाको आम्दानीको मुख्य स्रोत हो । यसका साथै माछा, फलफुल, मसला वाली पनि यहाँ उत्पादन गरिन्छ ।

२.३.४ पशुपक्षी

बर्दिया जिल्लाको वन जङ्गलमा विभिन्न प्रकारका पशुपक्षी पाइन्छन् । विश्वकै दुर्लभ तथा लोपोन्मुख संरक्षित वन्यजन्तु कृष्णसार बर्दिया जिल्लामा पाइन्छ । एसियाकै सबैभन्दा ठूलो हात्ती गजराज, पाटेबाघ, एक सिङ्गे गैँडा र डल्फिन बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्जमा रहेका छन् ।^{२५} यस जिल्लाको वन - जङ्गलमा मुजुर, धनेश, लुईचे कालिज आदि ३५० भन्दा धेरै प्रकारका चराचुरुङ्गी पाइन्छन् । यस जिल्लामा त्रिपन्न जातका स्तनधारी जनावर र पच्चिस जातका घस्रने प्राणीहरू पाइन्छन् ।

^{२४} जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, “बर्दिया जिल्लाको सङ्क्षिप्त परिचय” वार्षिक कृषि विकास तथ्याङ्क पुस्तिका, (गुलरिया: कृषि विभाग, २०६०), पृ. २ ।

^{२५} तुलसीप्रसाद तिभिसेना, “बर्दिया जिल्लामा पर्यटन,” कृष्णसार स्मारिका, (गुलरिया: कर्मचारी मिलन केन्द्र, २०६०), पृ. १०६ ।

२.४ विद्युत्, सञ्चार र यातायात

बर्दिया जिल्लाका एक नगर पालिका र २४ गा.वि.स. का केही क्षेत्रमा मात्र विद्युत् सेवा उपलब्ध छ, भने गुलरिया नगर पालिका र २४ गा.वि.स.मा टेलिफोन सेवा उपलब्ध छ । यातायातको क्षेत्रमा यस जिल्लाको पश्चिमी भूभाग कोठिया घाट, उत्तरी एवं पूर्वी भाग नेपालगन्जसम्म सदर मुकाम गुलरियाबाट आवागमनको सुविधा छ । राजापुरका एघार गा.वि.स. मा भने यातायातको समस्या देखिन्छ । वर्षा याममा उक्त क्षेत्र भौतिक रूपले सम्पर्क विहीन हुन्छ । तराई क्षेत्र भएर पनि भौगोलिक विकटता यहाँ रहेको छ । हाल पन्टुन ब्रिजले गर्दा कर्णालीपारिका क्षेत्रमा पुसदेखि जेठसम्म यातायात सुविधा पुगको छ ।^{२६}

२.५ सामाजिक सांस्कृतिक अवस्था

बर्दिया जिल्लामा विभिन्न जातजातिका मानिसको बसोबास पाइन्छ । यस जिल्लाको प्राचीन सांस्कृतिक परम्परा बहुसंख्यक थारू समुदायमा जीवित देखिन्छ । खास गरी यस जिल्लामा दँगोरिया, कठरिया, ढकेर समेत तिन जातिका थारूहरूको बसोबास पाइन्छ । यसका अतिरिक्त यस जिल्लामा मुसलमान, बाजी, ब्राह्मण, छेत्री, नेवार, मगर, गुरुङ, दमाइ कामी आदि विभिन्न जातिका मानिसको बसोबास पाइन्छ । भारतीय सिमाना नजिकको नेपाली इलाकामा बाजीहरूको बस्ती पाइन्छ । बाजीहरू भारततिरबाट आएका हुन् भनिन्छ, तर उनीहरू अवधी भाषा बोल्दछन् ।

यसरी यस जिल्लामा पहिलो बस्ती बसाएका थारूहरू त्यसपछि भारततिरबाट आएर बसेका बाजीहरू र विगत केही वर्षदेखि पहाडी भेगबाट भरेका विभिन्न जातिहरूका जनमानिसहरूको मिश्रित बस्तीले यहाँ मिश्रित संस्कृतिको विकास हुन थालेको देखिन्छ ।^{२७} थारू जातिको आफ्नै परम्परागत नाचगान हुन्छ । थारू जातिको नाचलाई हुदुहुदुदुर भन्दछन् । यिनीहरू सखिया गीत पनि गाउँछन् । यस जिल्लामा थारूहरूले खास गरी हुडिया, माघी, हुरेहरी, दसैं, तिहार, फागु पूर्णिमा, खिचरी कजरी, तिठा आदि चाडपर्वहरू यहाँ मनाउँछन् । मुसलमानले मूर्द र महरम मुख्य रूपले मनाउँछन् । यिनीहरूले होली जस्तो हिन्दू पर्वमा पनि भाग लिने गरेका छन् ।^{२८} पहाडी भेगबाट बसाइँ सरी आएका पहाडी

^{२६} ई. कृष्ण खत्री, पूर्ववत्, पृ. १० ।

^{२७} श्री ५ को सरकार, पूर्ववत्, पृ. ७ ।

^{२८} ऐजन, पृ. १३ ।

वर्गले माघे सङ्क्रान्ति, एकादशी जस्ता पर्वमा कर्णाली, भेरी जस्ता नदीमा स्नान गरी पूजापाठ गर्ने गर्दछन् । तिजका दिनमा यस जिल्लामा सितला बजार, स्याउली बजार, ताराताल, बाँसगडी, ठाकुरद्वारा जस्ता ठाउँमा मेला लाग्ने गर्दछ । यसका साथै श्राद्ध, ब्रतबन्ध, दुर्गापाठ, सत्य नारायणको पूजा, कुल पूजा, सप्ताह आदि कार्यक्रम हिन्दू संस्कृति अनुरूप नै सम्पन्न हुन्छन् ।

२.६ धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थल

बर्दिया जिल्लामा अवस्थित प्राकृतिक एवं धार्मिक स्थलहरूले यस जिल्लाको पर्यटकीय महत्त्वलाई परिचित गराएका छन् । प्रकृतिको अनुपम उपहारको रूपमा रहेका कर्णाली, भेरी र बबई नदी, बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज र त्यहाँ उपलब्ध जीवहरू, बढैया ताल अनि विश्वकै दुर्लभ वन्यजन्तु कृष्णसार आदिबाट यस जिल्लालाई परिचित गराउन सक्ने हो भने स्वदेशी तथा विदेशी पर्यटकहरूको घुँइचो लाग्न सक्ने देखिन्छ विश्वकै दुर्लभ तथा लोपोन्मुख संरक्षित वन्यजन्तु कृष्णसार सिङ्गे नेपालमै बर्दिया जिल्लाको खैरापुरमा मात्र पाइन्छ । एसियाकै सबभन्दा ठुलो मानिएको हात्ती गजराज, पाटे बाघ, एक सिंगे गैंडा, डल्फिन र सयौं थरिका चराचुरुङ्गीहरू एकै साथ बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्जमा हेर्न सकिन्छ । यसै गरी एसियाकै नमुना पुलको रूपमा निर्माण भएको कर्णाली नदीको पुल र नेपालको पहिलो कोठिया घाटको पन्टुन पुल यस जिल्लाका थप आकर्षण हुन् । ऐतिहासिक टिकट अङ्कित ठाकुरद्वाराको ठाकुर बाबाको मन्दिर, एकसय बाइस बिघामा फैलिएको बढैया ताल, कोटही मन्दिर, रामजानकी मन्दिर, (तुलापुर) श्री लक्ष्मीनारायण मन्दिर आदि यस जिल्लाका शोभावर्धक पक्ष मानिन्छन् । नेपाल अधिराज्यका चौहत्तर जिल्लाका विभिन्न भाषाभाषी तथा जातिहरूको सम्मिश्रण पनि यस जिल्लामा पाइन्छ । यसरी विविध सामाजिक, प्राकृतिक र सांस्कृतिक महत्त्वका साथ पर्यटकीय दृष्टिकोणले बर्दिया जिल्ला सम्पन्न देखिन्छ ।

२.७ शैक्षिक अवस्था

बर्दिया जिल्लामा अनौपचारिक रूपमा शिक्षाको थालनी कहिलेदेखि भयो भनी किटानसाथ भन्न सकिँदैन । नेपालको शैक्षिक इतिहासमा २००७ सालपूर्व शिक्षाको विकास खुला रूपले हुन पाएको थिएन । त्यसैले त्यस समयमा यस जिल्लाबाट पनि औपचारिक शिक्षा आर्जन गर्नका निम्ति भारतका हरिद्वार र बनारस जस्ता तीर्थस्थलमा जाने परम्परा रहेको पाइन्छ ।

औपचारिक रूपमा यस जिल्लामा अहिलेको बंगलामुखी मन्दिर रहेको ठाउँमा राणाकालीन समयमा एउटा संस्कृत पाठशाला सञ्चालन भएको पाइन्छ । काशीराम उपाध्यायका अनुसार वीर शमशेरले देशभरि एकसय चालिस वटा विद्यालय खोल्ने योजना गरे अनुसार उक्त संस्कृत पाठशाला को स्थापना गरिएको हो । वि. सं. २०११ मा बर्दियामा प्राइमरी स्कुलको स्थापना भई वि.सं. २०१२ मा बर्दिया मिडिल स्कुल र सोही स्कुल वि.सं. २०२१ मा महाकवि देवकोटा माध्यमिक विद्यालयका नामले गुलरियामा स्थापित भएको पाइन्छ । यसै विद्यालयबाट वि.सं. २०२२ मा बर्दिया जिल्लामा विद्यार्थीहरु प्रथम पटक एस.एल.सी. परीक्षामा सहभागी भएका थिए । यसरी नै वि.सं. २०२३ मा बर्दिया राजापुर क्षेत्रमा श्री अमर शहीद दशरथ चन्द माध्यमिक सञ्चालन भएको पाइन्छ, जुन हाल उच्च मा.वि. का रूपमा सञ्चालित छ, त्यसै गरी हाल यस जिल्लामा बहुमुखी क्याम्पसका रूपमा दशवटा क्याम्पसहरु सञ्चालित छन् । ती निम्न अनुसार रहेका छन् ।

- (१) बबई बहुमुखी क्याम्पस गुलरिया
- (२) चुरे बहुमुखी क्याम्पस बग्नाह
- (३) मध्यवर्ती बहुमुखी क्याम्पस भुरीगाउँ
- (४) अमर शहीद दशरथ बहुमुखी क्याम्पस राजापुर
- (५) गुँरास बहुमुखी क्याम्पस सानोश्री
- (६) बाँसगडी बहुमुखी क्याम्पस
- (७) बर्दिया बहुमुखी क्याम्पस ककौरा
- (८) सदाशिव बहुमुखी क्याम्पस मगरा गाडी
- (९) शारदा बहुमुखी क्याम्पस, मैनापोखर
- (१०) जनसेवा बहुमुखी क्याम्पस, बैदी ।

यस जिल्लामा जनसंख्या वृद्धि, समयको माग र भौगोलिक बनावटका साथसाथै नयाँ शिक्षा पद्धति (२०२८) लागु भएपछि सङ्ख्यात्मक हिसाबमा विभिन्न स्तरका विद्यालयहरु स्थापना भएको पाइन्छ । २०२८ सालदेखि २०४८ सालसम्म यस जिल्लामा एकसय पैतालीस प्रा.वि. सत्रवटा नि.मा.वि. र तेह्र वटा मा.वि. थिए भने अहिले एकसय बहत्तर वटा बाल विकास केन्द्र, एकसय चौंसठ्ठी वटा प्रा.वि., चवालीस वटा नि.मा.वि., तेत्तिस वटा

मा.वि. र दशवाट क्याम्पसहरु सञ्चालित छन् ।^{२९} २०५८ को जनगणना अनुसार यस जिल्लाको महिला साक्षरता ३५.६% र पुरुष साक्षरता ५५% रहेको पाइन्छ । आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा महिलालाई प्राथमिकता दिई कक्षाहरु सञ्चालन गर्ने कार्यक्रम रहेको जानकारी पाइन्छ । यसमै अनौपचारिक शिक्षाको माध्यमबाट निरक्षरतालाई ज्ञानमूलक व्यवहारिक शिक्षा उपलब्ध गराएमा दिगो विकासमा टेवा मिल्न सक्ने देखिन्छ ।

^{२९} जिल्ला शिक्षा कार्यलय, 'शैक्षिक मञ्जरीर' (बर्दिया: जिल्ला समिति, २०५७), पृ. १९-२० ।

परिच्छेद तिन

लोककथा विश्लेषणका सैद्धान्तिक आधार

३.१ परिचय

लोककथा विश्लेषण आफ्नै सैद्धान्तिक आधार छन् । यसमा आख्यान रहने भएकाले आख्यान तत्त्वहरू एकातिर यसका विश्लेषणका आधार बन्न सक्छन् भने अर्कोतिर यससँग लोक पनि सम्बन्धित भएकाले लोकतत्त्व पनि गाँसिन्छ । लोककथा विश्लेषणका सैद्धान्तिक आधार निर्धारण गर्नुअगि लोककथा के हो भन्ने बारे स्पष्ट हुनु आवश्यक छ । लोककथा लोक साहित्यको एक सर्व प्रचलित र लोकप्रिय विधा हो । यसका निमित्त लोककथा, दन्त्यकथा वा कथा गरी विभिन्न शब्दको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । नेपाली भाषाको 'लोककथा' शब्द अङ्ग्रेजीको फोकटेल्सको समानार्थी शब्द हो । जसलाई हिन्दीमा कहानी, पाश्चात्य जगत्मा पौराणिक कथा, दन्त्यकथा, नीतिकथा, परीकथा जस्ता नामले चिनिन्छ । लोककथा मानव सभ्यताको सुरुवात देखि नै भनिँदै आएको पाइन्छ । यसले मनोरञ्जन प्रदान गर्नुका साथै शिक्षा पनि दिने भएकाले वर्तमानमा पनि यस विधालाई महत्त्वपूर्ण रूपमा लिइन्छ । लोककथा मौखिक रूपमा एक मुखबाट अर्को मुख, एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा सँदै जाने भएकाले कथालाई यसमा कौतूहल र रोचक पार्न कुनै थपघट समेत गरिएको हुन्छ । यो बुढापाकाहरूले आफ्ना सन्तानलाई मनोरञ्जन र शिक्षा लिउन् भन्ने उद्देश्यले प्रायः राती खाना खाइसकेपछि अगेनाको छेउमा बसी सुन्ने सुनाउने चलन छ । लोककथा भन्नका लागि श्रोताको अति नै आवश्यकता पर्दछ । यो एकलै गुनगुनाएर मनोरञ्जन लिन सकिने विधा होइन । लोकमा प्रचलित हुने भएकाले लोकका निमित्त लोकले सुन्ने सुनाउने गर्दै आएको विधा लोककथा हो । लोककथा एकादेशबाट सुरु भएर 'भन्ने बेला मुखमा आइजाला' मा गएर टुङ्गिन्छ । यसको कथावस्तु सरल सहज हुन्छ । पात्रहरू मानव र मानवेतर, लौकिक र अलौकिक आदि हुन्छन् भने उद्देश्य पाठकलाई मनोरञ्जन दिनु हो । यस यसमा कथोपकथन शिथिल रूपमा आएको हुन्छ भने भाषाशैली, सरल, सहज, सुबोध हुन्छ जसको कारण शिक्षित अशिक्षित वा पठित अपठित जुनसुकैले पनि सहजै बुझ्न सक्छन् । लोककथामा ग्रामीण दरबारिया एवं आञ्चलिक परिवेशको वर्णन गरिएको हुन्छ । अति कल्पना, आत्मशीलता, जादु टुनामुना, धर्म, अनुष्ठान, लोक विश्वास, लोक रीतिरिवाज र परम्परित चिन्तनहरू लोकतत्त्वको रूपमा आएका हुन्छन् । लोककथा सुनिसकेपछि

मान्छेका मनमा अमिट छाप पर्ने भएकाले मान्छेको मनसँग यसको निकट सम्बन्ध रहेको हुन्छ ।

लोककथा विभिन्न प्रकारका हुन्छन् । स्थान र समय अनुसार लोककथाहरु फरक - फरक हुने हुनाले लोककथालाई चिनाउन त्यति सजिलो छैन तापनि स्वदेशी तथा विदेशी अनेक विद्वान्हरुले लोककथा सम्बन्धी आफ्ना धारणा प्रस्तुत गर्दै आएका छन् । केही त्यस्ता उल्लेखनीय धारणालाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

चूडामणि बन्धुका अनुसार - “लोकजीवनका मौखिक परम्परामा हस्तान्तरित हुँदै आएका कथाहरु नै लोककथा हुन्”^{३०}

मोतीलाल पराजुलीका अनुसार-“मानव मनका सुखदुःखका कल्पना र भावलोकका रुखासुखा घटनाहरुको प्राचीन कथात्मक अवशेषहरु जो, मनोरञ्जनपूर्ण कलात्मक भाषामा प्रयोग हुँदै आएका छन् तिनलाई लोककथा भनिन्छ”^{३१}

धर्मराज थापा र दसपुरे सुवेदीका अनुसार- “लोककथा आफ्नो वर्णनात्मक भनाइद्वारा लोकलाई मजा दिने चाखिलो वर्णनात्मक विषय वस्तुद्वारा बुनिएको घतिलो रचना हो ।”

सत्येन्द्रका अनुसार - “लोककथाले लोकमानसको मूल भावनाको रूपलाई स्थूल प्रतीकले अभिव्यक्त गर्दछ ।”^{३२}

तुलसी दिवस “लोककथामा मानवको अतीत मात्र होइन वर्तमान पनि प्रतिध्वति र निहित हुने गर्दछ ।”^{३३}

कृष्ण प्रसाद पराजुली “परापूर्वककालदेखि मौखिक रूपमा गाउँवस्तीमा भन्दै आउने गरिएको मनोरञ्जन तथा शिक्षाप्रधान कथा कथुङ्गीको बटुलो नै लोककथा हो ।”^{३४}

^{३०} चूडामणि बन्धु, “नेपाली लोकसाहित्य”, (काठमाडौँ: एकता बुक्स २०२८), पृ. २८४ ।

^{३१} मोतीलाल पराजुली, “नेपाली लोकगाथा” (पोखरा: श्रीमती तारादेवी पराजुली २०४९), पृ. १२ ।

^{३२} धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदी “नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना” (काठमाडौँ: पा.वि.वि.वि.२०४१), पृ. ३ ।

^{३३} तुलसी दिवस, “नेपाली लोककथा ” (काठमाडौँ ने.रा.प्र.प्र २०३२), पृ. २ ।

^{३४} कृष्ण प्रसाद पराजुली, “नेपाली लोकगीतको आलोक” (काठमाडौँ: वीणा प्रकाशन २०४७), पृ. ४५ ।

३.२ लोककथा विश्लेषणका आधारका रूपमा

लोककथा नेपाली लोक साहित्यको एक महत्त्वपूर्ण विधा हो । यसले लोक जीवनको समग्र पक्षको चित्रण गरेको हुन्छ । कथालाई साङ्गोपाङ्ग र पूर्ण तुल्याउन लोक जीवनको आन्तरिक, बाह्य हरेक पक्ष समाविष्ट हुन्छ । लोककथाका बाह्य स्थूल वा मूर्त उपकरण र आन्तरिक पक्षलाई सूक्ष्म वा अमूर्त उपकरणको रूपमा चर्चा गरिएको पाइन्छ । लोकको बोली, व्यवहार, सभ्यता, संस्कार, दृष्टिकोण कार्यशैली जीवन पद्धति अन्तःसम्बन्ध, लोक विश्वास, जीवन स्तर, मूल्य मान्यता पेसा, रहनसहन, परिवेश र चिन्तन धारणा तमाम कुराहरु लोककथामा आवश्यकता अनुरूप अन्तर्भाव भई कथा सिर्जनामा सहयोग पुऱ्याएका हुन्छन् । लोककथालाई परिपाको अवस्थामा पुऱ्याउने सम्पूर्ण उपकरणहरु आधार नै लोक जीवन हो । लोक मानसकै उद्देश्य पूर्तिका निम्ति कथा विभिन्न परिवेश र विषयका आधारमा रचिएका हुन्छन् । त्यही लक्ष्य प्राप्त हेतु लोककथा सुन्ने सुनाउने गरिन्छ ।

कथाको यही मूल मर्म र सङ्गठित अवयवका आधारमा तत्त्वहरु निर्धारण गरिएको हुन्छ । लोककथा लोक साहित्यकै मुख्य अङ्ग भएकाले साहित्यमा प्रयुक्त तत्त्व वा उपकरण लाई मुख्य रूपमा दुई वर्गमा छुट्याइएको छ । स्थूल विभाजन अन्तर्गतः कथानक, चरित्र परिवेश पर्दछन् भने सूक्ष्म अन्तर्गत विषय सूची, भाषाशैली, उद्देश्य पर्दछन् ।^{३५}

लोककथा र कथामा धेरै समानता पाइने हुनाले यहाँ केही विद्वान्हरुले कथाका तत्त्वका रूपमा लिने गरेका छन् भन्ने कुरा पनि लोककथाका तत्त्वका सन्दर्भमा उल्लेखनीय छ :-

- मोहनराज शर्माका अनुसार कथाका तत्त्वहरु (क) कथानक, (ख) चरित्र/पात्र, (ग) परिवेश, (घ) विषयसूत्र, (ङ) भाषा, (च) शैली, (छ) उद्देश्य र (ज) दृष्टिविन्दु रहेका छन् ।
- डा. केदार प्रसाद शर्मा र राजेन्द्र प्रसाद अनुसार कथाका तत्त्वहरु (क) कथानक / कथावस्तु, (ख) चरित्र / पात्र, (ग) घटना र (घ) दृष्टिविन्दु, (ङ) परिवेश/देशकाल परिस्थिति / वातावरण र (च) भाषा / शैली हुन् ।

^{३५} मोहनराज शर्मा, "समकालीन समालोचना सिद्धान्त र प्रयोग" (काठमाडौँ : ने.रा.प्र.प्र.स. २०३२), पृ.८ ।

डा. कृष्णहरि वराल र नेत्र एटमका अनुसार कथाका तत्त्वहरु (क) कथानक, (ख) चरित्र चित्रण, ग) पर्यावरण, (घ) दृष्टिविन्दु, (ङ) सारवस्तु, (च) भाषा, छ) प्रतिक र बिम्ब र (ज) गति र लय मानिएका छन् ।

यसरी कथा र लोककथामा भिन्नता ल्याउने तत्त्वका रूपमा र लोकतत्त्व आएको छ । यसरी यी विभिन्न विद्वान्का धारणालाई आधारमानी लोककथाका तत्त्वलाई सात भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ । ती निम्ननुसार रहेका छन् :-^{३६}

३.२.१ कथावस्तु

कथावस्तु नै लोककथाको बृहत्तम तत्त्व, घटक वा अवयव हो । लोककथामा यसलाई र महत्त्वपूर्ण तत्त्वका रूपमा लिइन्छ । यसले कथाको संरचनाको सबैभन्दा स्थूल र सबल तत्त्वको बोध गराउँदछ । लोककथा आख्यानयुक्त विधा भएकाले कथावस्तु विना लोककथा बन्न सक्दैन । लोककथामा कथा वस्तुको व्याप्ति सर्वत्र हुने भएकाले अन्य तत्त्व वा घटनालाई समेत यसले गहिरो रूपमा प्रभाव पारेको हुन्छ । वास्तवमा कथा वस्तु भन्नु नै स्वयम कथाकारको विचार, धारणा वा अनुभूतिको मूर्त अभिव्यक्ति वा प्रस्तुति हो । कथावस्तुले पाठमा जिज्ञासा, उत्कण्ठा तथा कौतूहल जन्माउन सक्नु पर्छ । पाठकमा मनोभावनाहरुलाई बिउँभाउन सक्ने र प्रभावकारी रूपमा पाठकलाई आफूतिर तान्न सक्ने क्षमता कथावस्तुमा रहेको हुन्छ । कथामा भएका आएका घटनालाई विन्यास वा व्यवस्था गर्ने कार्य नै कथानक वा कथावस्तु हो । यसमा घात प्रतिघात आरोह अवरोह र वाद संवादका क्रममा उपस्थित प्रतिक्रियालाई निर्दिष्ट उद्देश्यमा पुऱ्याउने आशयले कथामा आख्यानात्मक सूत्र जोडिएको हुन्छ । लोककथामा सम्भव असम्भव जे पनि विषय वस्तु हुन सक्छ । विषयगत दृष्टिले हेर्दा लोककथामा प्रेमका विविध सन्दर्भहरु, सामाजिक, सांस्कृतिक र ऐतिहासिक सन्दर्भहरु, मङ्गल कामनाका भावना व्यक्त गर्ने सन्दर्भहरु वीरशूरताका सन्दर्भहरु जीवनका सुखदुःखका सन्दर्भहरु, रहस्य रोमाञ्च र अलौकिक सन्दर्भहरु यसका विषय बनेर आएका हुन्छन् । यी विषयलाई कथा वाचकले जुन रूपमा ग्रहण गरेको हुन्छ त्यसलाई कथावाचकले जस्ताको तस्तै प्रस्तुत नगरी बढाइ चढाई फुलबुट्टा भरेर कल्पनाको माध्यमबाट अझ सुन्दर र आकर्षक रूपमा श्रोतालाई प्रस्तुत गरेको हुन्छ । त्यसैले विश्व

^{३६} डा. केदारमान शर्मा र राजेन्द्रप्रसाद सुवेदी, “चौध नेपाली कथाकारका कथा” (काठमाडौं: वि. पु. भा.प्र. २०५४), पृ. ८ ।

ब्रम्हाण्डमा भएका र ठानेका कुनै पनि कल्पित सन्दर्भलाई विषय वस्तु बनाएर त्यसै विषयका प्रस्तुतिका क्रममा अनेक पात्र र परिवेश भल्किएको हुन्छ ।

कथावस्तु योजनावद्ध कार्यक्रमको अर्को नाम हो । यो घटनाहरूको थुप्रो मात्र नभएर समय क्रममा घटेका घटनाको अन्वितिपूर्ण प्रस्तुति हो । घटनाको प्रस्तुति कथामा दुई किसिमले गर्न सकिन्छ । पहिले घटेका घटनाको पहिलो र पछि, घटेका घटनाको पछि नै गरिने प्रस्तुति क्रमलाई क्रमिक प्रस्तुति भनिन्छ । पछि, घटेका घटनालाई पछि प्रस्तुत गरेर सुरुमा घटेका घटनालाई पछि प्रस्तुत गरिने प्रस्तुतिक्रमलाई व्यक्तिगत प्रस्तुति भनिन्छ ।^{३७}

कथावस्तुलाई आदि, मध्य र अन्त्यको शृङ्खलामा प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । मूल पात्रले समस्यासँग जुध्न प्रारम्भ गरेबाट कथाको आरम्भ हुन्छ, समस्या समाधान गर्नेतर्फ लाग्दा वा लक्ष्यमा पुग्नका लागि पात्रद्वारा गरिएको सम्पूर्ण क्रियाकलाप वा सङ्घर्षहरूलाई कथाको मध्य भागका रूपमा लिइन्छ । त्यसै गरी सङ्घर्ष वा समस्या समाधानका निमित्त वा समस्या समाधान हुनुलाई कथाको अन्त्य भाग वा समापन भागको रूपमा लिइन्छ । यसरी कथाभरि नै कथावस्तु कुनै न कुनै रूपमा रहेको हुन्छ । कतिपय लोककथामा कथावस्तुको सघन रूप पाइन्छ भने कतिपयमा, क्षिण वा पातलो कथावस्तु पाइन्छ । त्यसैले लोककथामा कथावस्तु महत्त्वपूर्ण तत्त्वको रूपमा रहेको हुन्छ ।

२.१.२. पात्र

पात्र लोककथाको दोस्रो महत्त्वपूर्ण तत्त्व हो । पात्रविनाको लोककथा आत्म विनाको शरीर जस्तै हुन्छ । कथामा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा आएका विभिन्न व्यक्तिहरू वा मानवीय चरित्रको विशेषता बताउन आउने मानवेतर प्राणीतथा पशुपक्षीहरू पनि लोककथाका पात्र बनेर आएका हुन्छन् । लोककथामा आउने कथावस्तु पात्र र तिनका कार्य व्यपारबाट अगाडि बढ्ने हुनाले जति मात्रमा कथाको स्थूलता र व्यापकता छ त्यतिनै पात्रहरू आउन सक्छन् लोककथा कल्पना प्रधान मौलिक विधा भएकाले यसमा प्रयुक्त पात्रहरू जीवनको यथार्थ धरातलबाट टिपिएका मात्र नभएर काल्पनिक संसारबाट पनि टिपिएका हुन्छन् । मानवीय चरित्रका रूपमा राजा, महाराजा, रानी राजकुमार राजकुमारी, मन्त्री, गरिव, टुहुरो, टुहुरी, बुढाबुढी, केटाकेटी, युवा युवती आदि आएका हुन्छन् भने

^{३७} दयाराम श्रेष्ठ, “नेपाली कथा भाग चार” (ललितपुर :सा. प्र. प्र. सं. २०५७), पृ. ६।

मानवेतर पात्रका रूपमा बाघ, भालु, गाई, स्याल, खरायो, सुगा, मैना आदि पशुपंक्षी आएका हुन्छन् । यिनका अतिरिक्त निर्जीव वस्तु ढुङ्गा, माटो, बादल, पात्रका रूपमा आएका हुन्छन् ।^{३८} लोककथामा आउने यस प्रकारका पात्रलाई अलौकिक आवरण लगाइएको हुन्छ । यिनका क्रियाकलाप अस्तित्व र सम्भावनाभन्दा धेरै पर हुन्छन् । यिनिहरूको चारित्रिक विकासको कुनै अवसर हुदैन । कपोकल्पित शक्ति प्राप्त गरेका पात्रहरूको व्यक्तित्व र उनीहरूका कार्य व्यापारलाई घटनासँग सम्बन्धित संयोजित गराउने पद्धति नै चरित्र चित्रण हो अथवा मानसिक प्रतिक्रियाको उपस्थापना नै चरित्र चित्रण हो । लोककथामा पात्र वा चरित्रलाई लिङ्ग का आधारमा पुरुष र स्त्री कार्यका आधारमा प्रमुख सहायक र गौण, वर्गका आधारमा उच्च, मध्यम र निम्न स्वभावका आधारमा अनुकूल र प्रतिकूल, आबद्धताका आधारमा बद्ध र मुक्त, जीवन चेतनाका आधारमा प्रतिनिधिमूलक र व्यक्तिगत, गहिराइका आधारमा बहिर्मुखी र अन्तर्मुखी, स्वभावका आधारमा स्थिर र गतिशील आदि रूपमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । त्यसैले पात्र लोककथाको अति महत्त्वपूर्ण अङ्ग वा तत्त्व हो ।

२.२.३ कथोपकथन

कथोपकथन लोककथाको अर्को तत्त्व हो । यसलाई अर्को शब्दमा संवाद पनि भनिन्छ । यो लोककथामा शिथिल रूपमा आएको हुन्छ । यसको प्रयोग कथावस्तुलाई अधि बढाउन, वातावरणलाई प्रस्ट्याउन र पात्रलाई जीवन्त तुल्याउनका लागि गरिन्छ । लोककथामा समाविष्ट पात्रहरूका बिच हुने कुराकानीको प्रस्तुतिलाई नै कथोपकथन भनिन्छ । लोककथामा पशुपंक्षी, ढुङ्गा, माटो, बादल, पानी पनि पात्र बनेर कुरा गर्छन् । यस्तो संवाद अयथार्थ भए पनि श्रोतालाई भन्ने, मन्त्रमुग्ध र भावविह्वल बनाएका हुन्छन् । त्यसैले यस्तो कुरा सुनि रहनुजेलसम्म साच्चै हो कि भन्ने भान हुन्छ साथै चराचुरुङ्गी र राक्षस राक्षसनी, किच्चिकनी, राजा, महाराजा, रानी, राजकुमारी वा अन्य पात्रको कथन उपकथनका माध्यमबाट नायकले कार्य रहस्य पत्ता लगाई महान् कार्यहरू पनि गरेको भेटिन्छ । यिनै मानवीय र मानवेतर पात्रका धेरै थोरै कथोपकथन वा संवादले लोककथालाई रोचक बनाएका हुन्छन् ।^{३९}

२.२.४ उद्देश्य

^{३८} भोजराज ढुङ्गेल र दुर्गाप्रसाद दहाल “नेपाली कथा र उपन्यास” (काठमाडौं : एम. के पब्लिशर्स एण्ड डिष्ट्रिब्युटर्स, २०५९), पृ. ७. ।

^{३९} भोजराज ढुङ्गेल, दुर्गाप्रसाद दहाल, पूर्ववत्, पृ. २० ।

उद्देश्यविना कुनै कार्य पनि अर्थहीन हुने भएकाले उद्देश्य लोककथाको अर्को महत्त्वपूर्ण तत्त्व हो । कथाकारले लोककथाका माध्यमबाट पाठकका सामु प्रस्तुत गर्न खोजेको सन्देश नै उद्देश्य हो । यसलाई कथाको दृष्टिविन्दु भनिन्छ । नेपाली समाजमा यसले लामो समयदेखि नै जरा गाड्दै आउनु र सधैं सबैलाई उत्तिकै प्यारो लाग्नुको मूल कारण यसबाट प्राप्त हुने मनोरञ्जन नै हो । लोककथामा उद्देश्यको निर्धारण गर्दा युग सापेक्ष सत्यको उद्घाटन गर्ने, अनुभूतिलाई देखाउने चरित्रको चित्रण गर्ने र समय सापेक्ष विचार प्रस्तुत गर्ने आदि जस्ता उद्देश्यमध्ये कुनै उद्देश्य छनोट गरि सकेपछि कथा सृजना गरिएको हुन्छ । लोककथा स्वयम् रचना सृजनाका लागि मात्र नभएर कतिपय साहित्यको निम्ति यो साहित्यिक प्रेरणाको स्रोत पनि बनेको भेटिन्छ । शिक्षित मनुष्य समाजले जतिसुकै आधुनिक कथा रुचाए पनि, उनीहरु जति सुकै उच्च दर्जामा पुगे पनि र भौतिक सम्पन्नताले जतिसुकै माथि पुऱ्याए पनि ती सबै वर्गमा लोककथाको प्रभाव प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष परि रहेकै हुन्छ किनभने सुखदुःख एवं बिस्मात, भोक, तिर्खा, इच्छा आकाङ्क्षा जस्ता आदि प्राणीगत वा मानवीय भावना भने सबैमा उस्तै हुन्छ । त्यसैले यिनीहरुलाई आधुनिक कथाले मात्र ठाउँ दिएको होइन, आदिकालदेखि नै लोककथाले वर्णन गर्दै आएका कुरा यी हुन् । तसर्थ शिक्षित अशिक्षित सीमाघेराबाट मुक्त भएर लोककथा सबैको साभा र रुचिको विषय बन्न पुगेको छ । यसले मानव समुदायमा मनोरञ्जन, शिक्षा उपदेश दिई आत्मबल साहस एवं काल्पनिक क्षमताको विकास गराउन सहयोग र प्रेरणा जागृत गराउँछ । त्यसैले लोककथामा उद्देश्य अर्को महत्त्वपूर्ण तत्त्व हो ।

२.२.५ परिवेश

परिवेश लोककथाको अर्को महत्त्वपूर्ण तत्त्व हो, यसलाई देश, काल, वातावरण, परिस्थिति, घटना विभिन्न नामले चिन्ने गरिन्छ । परिवेश भन्नाले कथाका घटनाहरु घटेको वा पात्रहरुले कार्यव्यापार सम्पन्न गरेको स्थान, समय र वातावरण बुझिन्छ । लोककथामा ग्रामीण, दरबारिया र आञ्चलिक परिवेशको वर्णन गरिएको हुन्छ । यसैभित्र पात्रहरुले गतिशील एवं क्रियाशील हुने अवसर पाउँछन् । त्यसैले लोककथामा वातावरण अनुकूलको पात्र वा पात्र अनुकूलको वातावरण सिर्जना गरिएको हुन्छ । यसको सफल प्रयोगबाट कथा बढी स्वाभाविक र विश्वसनीय बन्न जान्छ । लोककथामा जीवनको एक खण्ड, पक्ष, अवस्था र क्षण विशेषको प्रस्तुतीकरण हुने भएकाले यसमा प्रयुक्त भौतिक परिवेश अन्तर्गत

सामाजिक, सांस्कृतिक र प्राकृतिक, आन्तरिक परिवेश अन्तर्गत मानसिक, संवेगात्मक स्थिति, अलौकिक परिवेश अन्तर्गत पृथ्वीभन्दा बाहिरका वस्तुहरु, लोकहरु, स्वर्ग, नरक, परीलोक, अप्सरा लोक आदि र असम्भव कार्य व्यपारको चित्रण भएका कार्यहरु पर्दछन् । परिवेशले गर्दा कथावस्तु पात्र अयथार्थ भए पनि यथार्थ जस्तै हो भन्ने भान श्रोतालाई पर्दछ जसले गर्दा श्रोताले लोककथा चासो लिएर सुन्ने गर्दछन् । त्यसैले परिवेश वा वातावरण लोककथाको अर्को महत्त्वपूर्ण तत्त्व हो ।

२.२.६ भाषाशैली

भाषाशैली लोककथाको अर्को महत्त्वपूर्ण तत्त्व हो । भाषा नै कथा अभिव्यक्तिको माध्यम हो । शैली प्राविधिक कला पद्धति हो । भाषाले लेखकीय भाव वा विचारको अभिव्यक्तिलाई पाठकका सामु पुऱ्याउन पुलको काम गरेको हुन्छ । शैली पनि भाषाकै माध्यमबाट विभिन्न तरिकाले प्रदर्शित हुने भएकाले यसलाई अभिव्यक्तिकै स्वरूपका रूपमा लिन सकिन्छ । विशेष गरी लोककथा अशिक्षित र अल्पशिक्षित व्यक्तिले जनसाधारणलाई भन्ने सुनाउने भएकाले यसको भाषाशैली अत्यन्तै स्वाभाविक किसिमको हुन्छ । उनीहरुको बोध क्षमतालाई ख्याल गरी त्यस्तै प्रकारको भाषाशैलीको प्रयोग गरिएको हुन्छ । पात्रको चरित्रगत भूमिकालाई स्पष्ट पार्न भाषालाई सुन्दर तथा मिठासपूर्ण बनाउने काम शैलीले गर्दछ । लोककथामा मुख्यतः वर्णनात्मक भाषाशैलीको प्रयोग गरिएको हुन्छ, यसका अतिरिक्त अन्तर्गर्भित शैली र क्रमसम्बर्द्धनात्मक भाषाशैली पनि यसमा प्रयोग भएको पाइन्छ । रोमाञ्चकता सबै लोककथामा पाइने साभा भाषाशैली हो । लोककथाको मूल कथामा अन्य साना उपकथाहरु आएका हुन्छन् भने त्यसलाई अन्तर्गर्भित शैलीको कथा भनिन्छ । एउटै कुरा बारम्बार दोहोरिएर आए क्रम सम्बर्द्धनात्मक भाषाशैली हुन्छ । यसरी सफल प्रस्तोताले साधारण विषय वस्तुलाई पनि विशिष्ट शैलीमा सफलताका साथ प्रस्तुत गर्न सक्दछन् । त्यसै गरी राम्रो विषयवस्तु भएर पनि उपयुक्त शैलीको प्रयोग गर्न नसक्ने प्रस्तोताले त्यसलाई कलात्मक एवं सुन्दर ढङ्गले प्रस्तुत गर्न सक्दैन, त्यसैले भाषा शैली भन्ने कुरा व्यक्ति पिच्छे फरक फरक हुन्छ । यसरी लोककथा अपठित, पठित सबै मानिसले सुन्ने सुनाउने भएकाले यसको भाषाशैली सरल, सहज स्वाभाविक र सम्प्रेष्य हुन्छ । यसले गर्दा सर्वसाधारण मानिसले पनि लोककथा सहजै बुझ्छन् र मनोरञ्जन लिन्छन् । त्यसैले भाषाशैली लोककथाको अर्को महत्त्वपूर्ण तत्त्व हो ।

२.२.७. लोकतत्त्व

लोकतत्त्व लोककथाको अनिवार्य तत्त्व हो । समाज मा रहेका सामूहिक अवचेतनाको स्थिर तत्त्वलाई लोकतत्त्व भनिन्छ । यसभित्र अति कल्पना जादु टुनामुना लोकसामग्री, धर्म अनुष्ठान, लोक विश्वास लोक रीतिरिवाज र परम्परित चिन्तनहरु पर्दछन । यी लोककथामा पाइने हुनाले लोकतत्त्व लोककथाको अनिवार्य तत्त्वको रूपमा रहेको छ ।

परिच्छेद चार

बर्दिया जिल्लामा प्रचलित लोककथाको सङ्कलन

४.१. परिचय

बर्दिया जिल्लामा प्रचलित बिसवटा नेपाली लोककथाहरू सङ्कलन प्रस्तुत अध्यायमा गरिएको छ । यी लोककथाहरू बर्दिया जिल्लाका विभिन्न ठाउँहरूमा गई क्षेत्रकार्यका आधारमा सङ्कलन गरिएका हुन् । कथावाचकहरूले जुनरूपमा वाचन गरे त्यही रूपमा यी कथाहरू प्रस्तुत छन् । यी कथाहरू सङ्कलन गर्ने क्रममा बर्दिया जिल्लाका सबै क्षेत्रहरूको प्रतिनिधित्व होओस् भन्ने दृष्टिकोण अनुसार विभिन्न क्षेत्रका व्यक्तिहरूसँग सम्पर्क गरिएको थियो । यी कथाहरू सङ्कलन गर्न टेपरेकर्डको पनि प्रयोग गरिएको थियो र यिनलाई ध्वन्याङ्कन गरिएका ध्वनिचक्काहरू सङ्कलन कर्तासँग सुरक्षित छन् । सङ्कलनकर्ता स्वयम् बर्दिया जिल्लाकै निवासी भएकाले यिनलाई सुनेर कागजमा सानो कुरामा खासै भाषिक कठिनाई उत्पन्न भएन तापनि कथाहरू अभिलेखन गरेपछि विभिन्न जानकार व्यक्तिहरूलाई सुनाई प्रामाणिक तुल्याने काम गरिएको छ ।

४.२ मूल पाठ

बर्दिया जिल्लामा प्रचलित लोककथाहरूका सङ्कलित पाठहरू यहाँ प्रस्तुत छन् :-

बैकिनिको बुद्धि

एउटा देशमा दुई जना बड्डाबड्डी र उनका एउटा लाटा बस्याको छियो । उनको त्यो लाटो ठुलो भइ सक्काको छियो । त्यै पछाडि बाबामतारी सँग मु पढ्न जान्छु भन्न थाल्याको छियो । बड्डाबड्डीले लाटालाई भ्या गन्या मात्र पढ्न जान्या सल्लाह दिया । लाटाले पनि बाबामतारीको कुरा काट्न र बाबामतारीले उइको भ्या धुमधामसँग गरिदिया । तब लाटालाई पढ्न पठाया । बड्डाबड्डी र बुहारी आफ्ना दैनिक गुजेरा चलाउन थाल्या । तिनुकी बुहारी बाठी भयाकोले घरको चाँजोपाँजो उइले मिलाउन थालेकी छिई । त्यसैहरी लाटो पनि परदेशबाट मस्तै वर्ष पछाडि फर्क्याको छियो । घरको छेउमा एउटा चौतारो छियो । चौतारा अगाडि एउटा धारो छियो । घरमापन बड्डाबड्डी वा बाबामतारी बुहारीपन माइत गयाकी होली रातपन भयो त्याइँ चौतारमा बसेर छकाल जानु पड्यो भनेर लाटाले विचार गर्यो । त्याइँ चौतारामा अरु चार जना परदेशी पन बास बस्न ठिक्क पन्याका रहिछन् । बाछ्याकी जसोतसोहरी रात गुजेरा गन्या पछि छकाल ती चार परदेशीहरू चाहा

खाएर बाटो लाग्ने बिचार हरे । चार मध्ये एउटा त्यही नजिकै धारामा पानी भर्न गयो । त्यही धारामा एउटी बैकिनि लुगा धुँदै छिइन् । त्यही मान्छेले बहिनी अलिकति पानी थापौ भनी सोध्यो । बैकिनिले उइलाई तमी को हौ भनेर सोधी उइले म मुसाफिर हुँ भन्यो । फेरि बैकिनिले कति जना छौ भनी ।” परदेशीले चार जना छौ भन्यो त्यस बाठी बैकिनिले तमीले ढाँड्यौ संसारमा मुसाफिर दुई जना मात्र छन् भनी पानी पर्न दिएन । त्यो मान्छे फर्केर गयो । त्यो सबै दृश्य एकलो परदेशीले हेरिरयाको छियो । फेरि दोस्रो परदेशी गयो, त्यो बैकितिसंग त्यसैहरी नै सोदो भयो, उइले म भवाँकीभ हुँ भन्यो, बैकिनिले कति जना छौ ? भनेर सोधी । त्यसलै पनि चारजना छौ भन्यो । त्यसैलाई पनि उइले संसारमा भवाँकी दुई जना मात्र हुन्छन् तमीले ढाँड्यौ भन्दै पानी थाप्न नदिई फर्काइ दिई । त्यो पनि फर्केर गयो । फेरि तेस्रो परदेशी पन त्यसैहरी परिचय गर्यो त्यसले पनि पानी थाप्न माग्यो । बैकिनिले तमी को हौ भनी सोधी, उइले म दुःखी हुँ भन्यो । बैकिनिले कतिजना छौ भनेर सोध्दा उइले चार जना छौ भन्यो । त्यस बाठी बैकिनिले संसारमा दुईजना मात्र दुःखी छन् । तमीले ढाँट्यौ भनी पानी थाप्न नदिई फर्काइ दिई । ती सबै कुरा त्यो परदेशीले हेरिरयाको छियो । यिनीहरुको पानी ल्याउन सक्थान् भनी चौथो परदेशी आयो । त्यसले पनि त्यसैहरी पानी थाप्न माग्यो । र कति जना छौ भन्दा चारजना छौ भन्यो । त्यस बैकिनिले संसारमा मूर्ख दुई जना मात्र भएको बताउँदै पानी थाप्न दिइन् । बिचरा परदेशीहरु चिया पन नखाई बाटो लागे । त्यो लुगा धुने बैकिनी पनि पानी भरिक्कन घरतिर गई । त्यो एकलो परदेशी पनि घरतिर लाग्यो । बैकिनी त्यो एकलो परदेशीको घरमा गइक्कन पानी राखेर पनि घाँस काट्न गई, त्यो परदेशी घरमा पुगेर बाबा मतारीलाई ढोगेर खबरखाबर सोध्न थाल्यो । बाबामतारी बौरानी भर्खरै धाराबाट आइन् घाँस काट्न गयाको कुरा बताए । उइले धारामा परदेशीलाई पानी नदिने मेरी श्रीमती रैछ भन्ने कुरा थाहा पायो । अब बड्डाबड्डीको लाटो रिसले चुर हुँदै भन्न थाल्यो “यसरी परदेशीलाई पानी खान पनि दिइन् त्यो तमी बौरानी अलच्छिनी रहिछ, त्यहीँकन अब म राखिद्वन, छोडपत्र गरिदिन्या छु” भन्दै कराउन थाल्यो नभन्दै अड्डामा गएर बाढी दिएर आयो । दुईचार दिन पछाडि श्रीमतीकन पनि अडाको वाढी सुन्न बोलायो । न्यायधीसले ती श्रीमान् श्रीमतीलाई आफ्नो बाढो पढेर सुनायो । उइले त्यस बैकिनीलाई भन्यो, “नानी तमीले परदेशीलाई संसारमा मुसाफिर, भवाँकी, दुःखी, मूर्ख दुई जना मात्र हुने कुरा बताउँदै उनुलाई पानी भर्न दिइन्छौ, भन ती को को हुन ? अब बैकिनी बताउन थाली “मुसाफिर भनेका घाम र जुन हुन्, भवाँकी भनेका आगो र पानी हुन, दुःखी

भनेका गोरु र बैकिनी हुन् । मुख्र भनेका तमी र मेरा श्रीमान हौ । किन भने घाम र जुन एकछिन पनि अटल रहँदैनन् । आगो र पानीले आफ्नो र बिरानो चिन्दैनन् । गोरु र बैकिनी अत्यन्तै दलिका हुन्छन् त्यति कुरा नबुझी उजुर लिने तमी मुख्र र यत्रो वर्ष पढेर आयाका यति अर्थ लगाउन नजान्ने मेरा श्रीमान मुख्र हुन् । अन्तिममा उइको श्रीमान र न्याधीस जिल्ल परे छोडपत्र भएन ।

सुन्नेलाई सुनको माला

भन्नेलाई फूलको माला

यो कथा वैकुण्ठ जाला

भन्ने बेलामा मुखमा

खुरुखुरु आइजाला

(प्रस्तुत कथा बर्दिया जिल्ला ठाकुरद्वारा गा.वि.स. वाड नं ७, निवासी बर्ष, ३० की मिठ्ठु शर्माले बताएकी हुन् उनको योग्यता प्रवीणता (आई. एड.) हो ।)

कुविचारको परिणाम

एकादेशमा दुई जना लोग्ने स्वास्नी बस्दथे । स्वास्नी लाग्ने भन्दा केही तरुनी थिई । उसलाई लोग्ने त्यति मन परेको थिएन । लोग्ने अनि बुढो थियो । स्वास्नी लोग्ने मरिदिए पोइल जान्थे भन्ने सोचि रहन्थी । ऊ नुहाइधुँवाइ गरेर सधैँ लोग्ने मरिजाहोस् भन्दथी तर लोग्ने चाहिँ विरामी पनि हुँदैन थियो । गाउँमा पनि ती लोग्ने स्वास्नी त्यति मिलेर बसेका थिएनन् भन्ने कुरा सबैलाई थाहा थियो । एक दिनको कुरा हो, स्वास्नी चाहिँ लोग्ने कहिले मर्छ, भनेर ज्योतिषी हेराउन ज्योतिष कहाँ गइछ । उसले मेरा श्रीमानको आयु कति होला बाहुन बाजे भन्ने बित्तिकै ज्योतिषीले कुरा बुझी हाले र बताइ दिए “माघको जाडो महिनामा घिउ र पुवा दिनुभयो भने लोग्ने अवश्य मर्ने छन् ।” ज्योतिषीको यस्तो कुरा सुनेर हर्षले गद्गद हुँदै स्वास्नी चाहिँ घर आई । भोलिपल्ट देखि लोग्नेलाई रुचुन्जेल घिउ र पुवा खुवाउन थालिछ । लोग्ने पनि छक्क पर्‍यो । सधैँ कचकच गर्ने बुढी खान दिँदा पनि भर्कन्थी, आज के हो प्यारो पनि गर्छे भन्दै मन मनै सोच्यो । दिनेपिच्छे, लोग्नेलाई खाएसम्म घिउ र पुवा खुवाउन थाली । लोग्ने मोटाउँदै गयो । यसो गर्दागर्दा दुई महिना बितेछ, लोग्ने भने मर्नु त परै जाओस् ठड्डु भएछ । स्वास्नी चाहिँ लोग्ने मरेन भनी चिन्ताले दुब्लाउँदै गइछ । अब स्वास्नी पनि बलियो हुने उपाय सोध्न जान्छु भनेर फेरि ज्योतिषीकहाँ गइछ र ज्योतिषीलाई म के खाएर मोटाउँछु सोधिछ । ज्योतिषले स्वास्नी चाहिको कुरा बुझेर चैत महिनामा खुदो र सातु खाने सल्लाह दिएछन् । स्वास्नी चाहिँ खुसी हुँदै आई चैतको महिना थियो मकै भुटेर सातु पिँधी अनि खुदो र सातु सकेसम्म खान थाली । एक दुई दिन त केही असर देखिएन तर दैनिक रुपमा खुदो र सातु खान थाले पछि स्वास्नीलाई छैरौटी चलेछ र ठहरै मरिछ, यसरी लोग्नेको कुभलो चिताउने स्वास्नी आफैँ यमराजको दैलोमा पुगि ।

सुन्नेलाई सुनको माला
भन्नेलाई फूलको माला
यो कथा वैकुण्ठ जाला
भन्ने बेलामा मुखमा
खुरुखुरु आइजाला

(प्रस्तुत कथा वर्दिया जिल्ला ठाकुरद्वारा गा.वि.स. वाड नं ६, निवासी बर्ष, ३५ योग्यता (स्नातकोत्तर) श्रीमान सुकदेव आचार्यबाट २०६८/३/२० गते सङ्कलन गरिएको हो ।)

एक राजाका तिन बुद्धिमान छोराहरू

एकादेशमा एक राजाका तिन भाइ छोराहरू थिए । तिनीहरू दिनदिनै सिकार खेल जान्थे एक दिन उनका बाबुले भने, “बाबुहरू हो तिमीहरू कुनै कामकाजै गर्दैनौ, किन यस्तो बदनामीको काम गर्छौ ? तिमीहरूको कुनै राम्रो काम गर्दैनौ । म तिमीहरूलाई धिक्काछु ।” त्यसपछि कान्छो चाहिँ भाइले दाइ विदेश जाऊँ भन्छ । दाइले भाइ, बुढा आमाबाबुलाई एकलै कसरी छोड्ने भन्दा “बाबु हो, तिमीहरू धन्य रहेछौ । म तिमीहरूलाई एक एक लाख रुपैयाँ दिन्छु र तिमीहरू तिन भाइ मध्ये कसले मेरो पैसालाई उचित काममा लगाउँछौ भनेर तिनै भाइलाई परदेश पठाए ।

तिनै भाइहरू प्रदेश लागे । जाँदाजाँदै घना जङ्गलमा पुगे । तिनै भाइलाई भोक लागेको थियो तर सबै कच्चुस भएकाले कसैले कसैलाई भोक लागेको छ भनेर साधेनन् । अन्तिमा कान्छो भाइले दाइ, भनेर सोधे, “यो डाँडामा एउटा बजार छ केही खानेकुरा पाइन्छ कि ल्याएर आउँछु भनेर गए ।” जाँदा जाँदै बल्ल तल्ल त्यो डाँडामा पुगेर खानेकुरा केही रहेनछ, केवल हेलिकप्टर कम्पनी रहेछ । कान्छो भाइले त्यो हेलिकप्टर कम्पनीको साहुलाई सोधेछ, “ए साहुजी त्यो के हो ? साहुले भने,” “त्यो हेलिकप्टर हो भनेर जवाफ दिए ।” त्यसलाई थाहा रहेनछ । फेरि यो के कामको प्रयोगमा आउँछ भनी सोध्यो । साहुले यो आकाशमा हिँड्ने विमान हो भनेछन् । त्यसपछि यसलाई कति पर्छ भनेर कान्छो भाइले सोध्यो । यसलाई एकलाख पर्छ भनेर साहुले भन्यो एकलाख दिएर हेलिकप्टर किनी दाजुहरू भए ठाउँ पुग्यो, दाजुहरूले खानेकुरा ल्याएनौ भनेर सोध्दा, त्यहाँ खानेकुरा केही रहेनछ, केवल हेलिकप्टर कम्पनी मात्र रहेछ, त्यसैले एकलाख रुपैया दिएर हेलिकप्टर किनेर ल्याएँ “भन्यो, ती तिनै कन्चुस भाइहरू भोकभोकै विमानमा चढेर हिँडे । अल्लिपर पुगेपछि महिलाले पनि त्यसैगरी माथि विमानबाटै एउटा पहाडमा बजार देखेछ । पहाडको छेउमा चौर थियो । सोही चौरमा विमान विसाई “तिमीहरू यहीं बस म त्यो डाँडामा केही खाने कुरा छ कि ? लिएर आउँछु” भनेर माहिलो चाहिँ भाइ हिँड्यो । त्यहाँ पनि केही खानेकुरा रहेनछ । औषधी कम्पनी मात्र रहेछ । त्यो औषधी कम्पनीको साहुलाई माहिलाले सोध्यो, “साहुजी, यो के हो ?” साहुले यो सञ्जीवनी औषधी हो भनी साहुले उत्तर दिएछ ।” फेरि माहिलाले यो के कामा लागि प्रयोगमा आउँछु भनेर सोधेछ । साहुले यो औषधी मरेका मानिसलाई खुवाउँदा जीवित हुन्छन् भनी जवाफ दिएछ । फेरि माहिलाले कति रुपैया पर्छ भनी सोध्दा एक लाख पर्छ भन्यो । एक लाख रुपैयाँ दिई सञ्जीवनी औषधी किनी ऊ आफ्नो

भाइहरु भएको ठाउँ पुग्यो । दाइभाइले के खाने कुरा ल्याइस भनी सोध्दा “केही खानेकुरा पाइएन । मैले पनि रु एक लाख दिएर सञ्जीवनी औषधी ल्याएँ” भन्यो । भाइदाइले यो औषधी के काममा आउँछ भनी सोध्दा मरेको मान्छेलाई जीवित पार्ने काम गर्छ भनी उत्तर दियो । भोकभोकै फेरि तिनै भाइ हेलिकप्टरमा बसेर हिँडे । अलि पर पुगेपछि जेठा दाइले पनि एउटा जङ्गलको विचमा देखे । ओहो ! भाइहरु हो, त्यो किनारमा बसौं भनी हेलिकप्टर रोके अनि दाइले भने “भाइहरु हो, तिमीहरु यही बस् म त्यहाँ गएर खाने कुरा लिएर आउँछु । उनी यति भनी हिँडे” तर त्यहाँ पनि केही खाने कुरा रहेनछ । दुरबिन कम्पनी रहेछ । त्यहाँको साहुलाई सोधे “यो के कम्पनी हो ? कति रुपैया पछ र के काममा प्रयोग आउँछ ?” साहुले भन्यो “यो दुरबिन कम्पनी हो ।” यसको हेर्न काम हो, तिमीलाई जहाँ हेर्न मन लाग्छ त्यहीं देख्छौं । यसलाई एक लाख रुपैयाँ पछ भनी साहुले उत्तर दियो । जेठा दाइले दुरबिन किन्यो र सुरुमा आफ्नो घरतिर हेर्यो बाबु मरेर गाउँमा मान्छे जम्मा भएको देख्यो । हतार हतार गर्दै भाइहरु भएको ठाउँमा पुग्यो र ओहो ! भाइहरु हो, बुबा बितिसक्नु भएको रहेछ भन्यो भाइहरुले विश्वासनै गरेनन् । नपत्याए हेर मैले पनि रु एकलाखमा दुरबिन किनेर हेरेँ भन्यो । तिनै भाइले हेरे । गाउँलेहरुले घरबाट घाटतिर हिँडालिसकेका रहेछन् । हतार हतार गर्दै तिनै भाइहरु हेलिकप्टर मा चढी हिँडे । एउटा नदीको किनारमा बाबुको लास राखेको थियो । आगो लगाउने मानिस कोही थिएनन् । छिमेकीहरु त्यसैका लागि वादविवाद गरेका थिए । त्यसै बखत तिन भाइहरु हेलिकप्टरबाट झरे । एक छिन तिनै भाइले बाबुलाई अङ्गाला हालेर रोए । अब जलाउन भनी तयार भएको बेला ओ हो भाइ रोक भनेर चिताबाट बाबुलाई भिकेर आफूले ल्याएको सञ्जीवनी औषधी खुवाइ मरेको बाबुलाई जीवित बनाए । मलामी आएका गाउँलेहरु भागे । तिनै भाइ छोराहरुले बाबुलाई हेलिकप्टरमा राखि घर लगे घर पुगेपछि बाबुले सोधे, “म मरेको मान्छेलाई कसरी जिउँदो गरायौं ?” तिनै भाइले समान किनेको कुरा बयान गरे र बाबुले तिनै भाइहरुलाई स्याबासी दिए । कसले बुवालाई जिउँदो गराएको हो भनेर भाइहरुमा विवाद पर्यो म तिनै भाइले गर्दा म जिउँदो भएको हुँ भनी तिनै भाइलाई बराबर गरे, तिनै भाइलाई मिलीजुली काम गर भनी अंश बन्डा गरी आफू पुनः मरे ।

सुन्नेलाई सुनको माला
 भन्नेलाई फूलको माला
 यो कथा वैकुण्ठ जाला

भन्ने बेलामा मुखमा
खुरुखुरु आइजाला

(प्रस्तुत कथा बर्दिया जिल्ला नेउलापुर गा.वि.स. वाड नं ९, निवासी बर्ष, ४०
योग्यता (कक्षा १०) श्रीमान रमेश शर्मा बाट २०६८/३/२२ गते सङ्कलन गरिएको
हो ।)

लोग्नेलाई सुधाने श्रीमतीको जुक्ती

एकादेशमा लोग्ने र स्वास्नी वस्थे । उनीहरु दुई जना बीच सधै भगडा हुन्थ्यो । विचरा श्रीमती चाहिँको माइतीघर टाढा भएको हुनाले उनलाई आफ्नो दुःख बिसाउने ठाउँ कही थिएन । उनका सासूससुरा कोही थिएनन् जेठाजु जेठानी मात्र थिए । श्रीमानले सधैँ भगडा गरिरहने हुँदा श्रीमानलाई बलको प्रयोग गरेर जित्न नसक्ने श्रीमतीले एक दिन माछा मार्ने माभी दाइसँग चार वटा माछा किनिन् जुन माछा उनका श्रीमानले देखका थिएनन् । उनीहरुको खेतीपाती लेकमा थियो । एक दिन मकै लगाउनका निम्ति दुवै श्रीमान श्रीमती तयार भए । मकै हालेको भोलामा श्रीमतीले माछा पनि हालेर लगेकी थिइन । जब मकै लगाउनी बेला भयो श्रीमानले खेत जोत्दै गयो श्रीमतीले पछिपछि सियोमा मकै छर्दै गई । मकै सँग श्रीमानले चार वटा माछा भेट्टायो र श्रीमतीसँग खुसी हुँदै चाडैँ घर गई भात र माछाको तरकारी पकाउने आग्रह गरी मायालु स्वरले श्रीमतीलाई घर पठायो । श्रीमती पनि के खोज्छस् काना आँखो भने भै त्यस दिन सिन्की र भात पकाएर श्रीमान लाई कुरेर बसी विनाकारण भगडाको निहुँ खोज्ने श्रीमान ले त्यो दिन माछा र भात पकाउन भनेकामा रिसले श्रीमतीलाई ठटाउन थाल्यो । त्यसै बेला श्रीमतीले जेठाजुलाई लेकमा भेट्टाएका माछा किन पकाइनस भनी पिट्न खोज्नु हुन्छ भनी कुरा लगाईन । जेठाजुलाई घर बोलाएर ल्याई । तपाईंको भाइलाई भूत लागे जस्तो छ भनी त्यसैबेला उसको दाजु धामी बस्न थाल्यो । उसलाई तातो पनिबोले डामेका डामै गर्दा खेरि पछि गएर आफ्नो ज्यान बचाउनका निम्ति लेकमा माछा भेट्टाएको होइन भन्न थाल्यो श्रीमती यस्तो चलाखी बुद्धि देखेर श्रीमान् आश्चर्यमा पर्दै श्रीमतीलाई पिट्न छाडी दुई जना सुखशान्तसँग बसी जीवन बिताउन थाले ।

सुन्नेलाई सुनको माला
भन्नेलाई फूलको माला
यो कथा वैकुण्ठ जाला
भन्ने बेलामा मुखमा
खुरुखुरु आइजाला

(प्रस्तुत कथा बर्दिया जिल्ला ठाकुरद्वारा गा.वि.स. वाड नं ६, निवासी बर्ष, ३८ योग्यता (१० कक्षा) श्रीमती मुना अधिकारीबाट २०६८/३/२३ गते सङ्कलन गरिएको हो ।)

पापिनी सर्किनी

एकादेशमा एक जना राजा र रानी थिए । उनीहरूको एउटा एक वर्षको छोरा थिए । एक दिन रानी डोलेहरूलाई लिएर इनारमा नुहाउन गइछन् । त्यसैबेला एउटी सर्किनीले रानीलाई म नुहाइ दिन्छु भनेर उनका सम्पूर्ण गहना र लुगा खोल्न लाग्यो, रानीलाई इनारमा खसालि दिई । आफू रानीका सम्पूर्ण गहना लुगा लगाई डोलीमा गएर वसी त्यसैबखत एउटा चराले राजाकी रानी कुवा भरी भरी सर्किनी सर्किनी डोला भरी भरी भन्न थाल्यो । डोलेहरूले चराले के भन्छ भनी सुन्न मन गरे तर सर्किनीले छिटोहिँड, छोरा रोएको छ भनेको हो भनेर डोलेलाई लिएर राजाको घरमा पुगी । पापिनी सर्किनीले दिनभरि एक वर्षको बालकलाई थाड्नाको दुध खुवाएर अनके खानेकुरा खुवाएर दिनभरि त समाल्थी तर राती बच्चा रुन्थ्यो । त्यही इनारमा खसेकी पियास आमाले राती दरवारमा आय दुध खुवाउने, घोडा, गाई बच्चाहरूलाई कुँडो खुवाएर निस्किएर जान्थी, त्यही क्रम दिनका दिन जारी रह्यो । राजाले सर्किनीलाई अभैसम्म चिन्न सकेको थिएन तर सधैँ खत्त्याडखुरुड आवाज आएको सुनिरहन्थ्यो ।

एकदिन राजा चेवा गर्न ढोकाको कुनामा लुक्यो । रानी आई । घोडा र गाईबस्तु कराउन थाले । थप्किजाओ घोडा म बाबुलाई दुध खुवाउन जान्छु भन्दै सानो बच्चालाई दुध खुवाएर जान लागेको बेलामा राजाले त्यही पिचास रानीको पाखुरा समात्यो र अर्को सर्किनीलाई चत्कै खुकुरीले काटि दियो । त्यसपछि राजा, रानी, छोरा आनन्दसँग बस्न थाले ।

सुन्नेलाई सुनको माला
भन्नेलाई फूलको माला
यो कथा वैकुण्ठ जाला
भन्ने बेलामा मुखमा
खुरुखुरु आइजाला

(प्रस्तुत कथा बर्दिया जिल्ला ठाकुरद्वारा गा.वि.स. वाड नं ६, निवासी वर्ष, ५४ योग्यता (प्रौढशिक्षा) श्रीमती कौशीला उपाध्यायबाट २०६८/३/२३ गते सङ्कलन गरिएको हो ।)

भलाद्मी र फटाहा

एकादेशमा राजा र रानी थिए । तिनीहरूका दुई भाइ छोरा थिए । एउटा छोरो भलाद्मी र अर्को छोरो फटाहा र मूर्ख थियो । एक दिन राजा कान्छो छोरो फटाहादेखि विरक्त भएर उसलाई एउटा बाख्रो दिएर घरबाट निकालि दिए । छोरो चाहिँ बाख्रो लिएर हिँड्दा - हिँड्दै दश जना परिवार भएको घरमा पुगेछ । घरमा खाना साना खुवाएछन् तर आफूसँग ओड्ने ओछ्याउने कुरा नभएको अवगत गराई पाहुना बस्न गएको राजा बाहिर बाख्रो सँग सुत्थो । रातभरी बाख्राले डिच्च डिच्च पावर तानेको थियो । विहान उठेर बुढाबुढीले सोधे, “बाबु जाडो भएन, हामीहरूलाई त त्यति धेरै ओड्ने ओड्दा पनि जाडो लाग्यो ।” “राजाले आफ्नो जाडो जति बाख्राले खाएको बतायो” यस्तो जाडो खाने बाख्रो कहाँबाट ल्याउनु भएको हो नि बाबु ?” बुढाबुढीले सोधे “हाम्रा धेरै केटाकेटी छन्, ओड्ने ओछ्याउने पनि किन्न सकिन्न, वरु यही बाख्रो पाँच छ जनाको विचमा सुताउँदा जाडो खाइदिन्छ, हामीलाई हल्कापछ, यो बाख्रो हामीलाई दिनुहोस भनी उनीहरूले भन्दा हुन्छ, भनी चार हजारमा बाख्रो बेच्यो आफू पैसा लिएर गयो । “साँझ पर्यो बुढाबुढीहरूले घरमा छोराछोरीलाई सुताएर बिचैमा बाख्रो बाँधिदिए तर जाडो थामिएन लौ बजियाले ठग्यो भनी बिलौना गर्न थाले । उता राजा चाहिँ बाख्रो बेचेको पैसाले गोरु किनेर गोरु लिएर बास बस्न अर्को घरमा पुगेछ । राती वास बसेछ । विहानै उठी नुवाइधुँवाइ गरी गोरुले पातलो दिसा गरेको ठाउँमा दश बाह्र वटा चाँदीको पैसा खसाली गोबरबाट पैसा भिक्दै पुछ्दै, पाकटमा हाल्न थालेको देखेर बुढाबुढी अचम्ममा परे । पैसा दिसा गर्ने गोरु धेरै मूल्यमा बेची बाठो राजा टन्न पैसा लिएर घरतर्फ फर्कने क्रममा भालुसँग भेट भएछ । राजा रुखमा चढ्यो भालु पनि रुखमा चढेछ । रुखको एकातिर भालु र अर्कोतिर त्यो मूर्ख राजाले आफ्नो ज्यान बचाउनका निम्ति भालुका दुईवटा खुट्टा समातेर मोही पारि राखेको बखत उसका पाकटका पैसा जति भुईँमा छरिएका थिए । त्यसै वेला एउटा राजा घोडामा चढी आएको थियो र त्यो भालु र राजाको चर्तिकला देखेर सोध्यो, तिमीले यहाँ के गर्न लागेका छौ ? “मैले यहाँ भालुबाट पैसा निकाल्न लागेको छु । हजुरले पैसा निकाल्ने भए आउनु भनी राजालाई भालुसँग छोडेर आफू घोडा माथि चढी धेरै पैसा कमाएर घर गयो र अन्तमा सुखसँग जीवन बितायो ।

सुन्नेलाई सुनको माला

भन्नेलाई फूलको माला

यो कथा वैकुण्ठ जाला

भन्ने बेलामा मुखमा

खुरुखुरु आइजाला

(प्रस्तुत कथा बर्दिया जिल्ला नेउलापुर गा.वि.स. वाड नं ७, निवासी बर्ष, ३८
श्रीमान भलकरावलबाट २०६८/३/२३ गते सङ्कलन गरिएको हो ।)

सुनकेसरी रानीको कथा

एकादेशमा एउटा राजाका पाँच भाइ छोरा र एउटी छोरी थिइन् । छोरीको नाम सुनकेसरी रानी थियो । एकदिन सुनकेसरी रानी नुहाउन जाँदा उनको एउटा सुनको रौं हराएछ । त्यो सुनको रौं जसले भेटाउँछ त्यससँग सुन केसरीको विवाह हुने निधो उनका बाबु आमाले गरे सँयोगवश सुनकेसरी रानीको सुनको रौं उनको काईलो दाजुले भेटाउँछ । आफ्नो दाजुसँग आफ्नो दाजुसँग आफ्नो विवाह हुने भयो भनी सुनकेसरी रानी कनिका, तिल र कपडा बोकेर जङ्गलतिर लागिन् । एउटा रुखको ठुटामा बसेर बडबड भनिछन् । रुख बढेर ठुलो भएछ । यता उनको विवाहको लागि तयारी भयो । उनलाई खोज्न सबै जना हिडेछन् । सबैभन्दा पहिला बुवा र आमा गएर “भरन भर सुनकेसरी रानी विवाहको लगन छुट्टै लाग्यो” भनेछन् । त्यसको उत्तर सुनकेसरी रानीले, “पहिले त मेरा बुबा आमा थियौ, अहिलेका मेरा सासूससुरा भयौं छुरा धसी त्यही मरिजाऊ हौ” भनिछन् । बाबुआमा त्यहीं मरि गए । त्यसैगरी सुनकेसरी रानीका ठुला दाजु आएछन् । “भरन भर सुकेसरी रानी विवाहको लगन छुटन आट्यो है” भनेछन् । त्यसै गरी पहिले त मेरा दाजु थियौ, अहिले मेरा जेठाज्यू भयौ, छुरी धसी त्यही मरिजाऊ है” भनिछन् । ठुलो दाजु पनि त्यही मरेछन् त्यसै गरी क्रमशः महिलो दाजु र साहिलो दाजु लेपनि “भरन भर सुनकेसरी रानी विवाहको लगन छुट्टै आट्यो है” भनेछन् । “सुनकेसरी रानीले पहिले त मेरा दाजुहरु थियौ, अहिले मेरा जेठाज्यू भयौ छुरी धसी त्यही मरिजाऊ है” भनिछन् । तिनीहरु पनि त्यही मरेछन् त्यसैगरी दुलाह भएको काहिलो दाजु आएर “भर्छेस कि मारुं “भनेछन् तँ छुरी घसी त्यही मरिजा है” भनिछन् । त्यो काहिलो दाजु पनि त्यही मरेछ । अन्तिममा कान्छो भाइ रुँदै रुँदै दिदी म पनि त्यहाँ आउँछु मलाई लैजानुहोस” भनी आग्रह गर्‍यो । सुनकेसरीले “बाबु यहाँ केही कुरा खान पाइँदैन, भोक लाग्छ तिर्खा लाग्छ नआऊ, त्यहीं बस” भनी तर अनेक विन्ति गर्दा पनि भाइ मानेन् । दिदीले पटुकामा रसि बाँधेर भाइलाई माथि तानी र तिल, चामल खानदिई भाइले खाँदा खेरि तिल र चामल पोखिएर गाई र भैंसी भए । त्यसपछि दिदी भाइ त्यस रुखबाट भरेर गाई भैंसी लिएर दरवारतिर गए । दिदी गाई भैंसी दुहुने र खाना पकाउने काम गर्न थाली भने भाइ चाँहि गाई भैंसी चराउन जङ्गलमा जान्थ्यो । एक दिन राजकुमारी कालो मसो मुखमा लगाएर घरमा बसेकी रहिछन् । भाइ पनि गोठाला गएको रहिछ । त्यहीं मौका पारी अर्को देशको राजकुमार आएर सुनकेसरी रानीलाई घोडामा राखी हरण गरी लगेछ । भाइ गोठालाबाट भोकले हत्तारिदै आउँदा घरमा दिदीलाई नदेख्दा

रुदै कराउन थालेछ । त्यो भाइ रुनकराउन लागेको देखेर एउटा सेती गाइले आफ्नो पिठ्युँमाथि बस भनी इसारा गरेछ । भाइ त्यस सेती गाईको माथि चढेर “भ्यागुताको छाला काटी डम्फु मुडौंला हामी दिदी सुनकेसरीलाई कहाँ भेटाउँला डुम पुटुम डुम” गर्दै खोज्दै हिडेछ । हिड्दा हिड्दै एउटा राजदरबारमा पुगेछ त्यहाँ संयोगवश सुनकेसरी रानीले कपाल कोर्दै गरेको काइँयो खसेछ । काइँयो खसेको देखेर भाइले माथि पुर्लुक्क हेर्दा आफ्नी दिदी सुनकेसरीलाई चिनी काइँयो टिपेछ । सुनकेसरीले पनि भाइलाई चिनेर माथिबाट तल भरी रुँदै अडगाला मारिन र गाई तल बाँधि भाइलाई माथि लगेर आफ्ना कुरा सबै बताइन । यसरी भाइ पनि दिदी भिनाजुसँग बसी आरामसँग दिन बिताउन थाल्यो ।

सुन्नेलाई सुनको माला
भन्नेलाई फूलको माला
यो कथा वैकुण्ठ जाला
भन्ने बेला मुखमा
खुरुखुरु आइजाला

(प्रस्तुत कथा बर्दिया जिल्ला सुर्यवटुवा गा.वि.स. वाड नं. २ निवासी वर्ष ४०, योग्यता (५) श्रीमती मञ्जु मगरबाट २०६४/३/२३ गते सङ्कलन गरिएको हो ।)

सात भाइका एउटै घरमा विवाह

एकादेशमा एउटा राजामा सातभाइ छोराहरु थिए । कान्छा छोराको नाम हंसमल्ल थियो । सातै भाइ सधैं सिकार खेलन बन्द्या जाने गर्थे । एक दिन सबै भाइहरु रुखको फेदमा बसेर कुराकानी गर्न थाले तर सातै भाइहरुले मध्ये कसैले कसैलाई तेरो इच्छा के छ भनेर सोधेनन् । तर केही सप नलागेपछि कान्छो भाइ हंसमल्लले जेठा दाजुलाई तपाईंको इच्छा के छ भनेर सोधे “दाजुले भने” भाइ भाइ मृग मारेको भए घरमा लिएर आमा पकाउनु हुँदो हो, खाँदा हुँ भाइ मेरो मनमा त यही इच्छा छ ।” यसैगरी हंसमल्लले छ भाइलाई कसकसका मनमा के इच्छा छ भनेर सोध्यो तर हंसमल्ललाई कसैले सोधेनन् । अन्तिममा आफैले भन्यो, दाई तपाईंहरुले मलाई सोध्नु भएन ।” यति भनि सकेपछि जेठा दाजुले, “ओ हो भाइ तेरो मनमा के के इच्छा छ भन् न” भने, भाइले भन्यो, “दाइ आमाबुवाको बुढो अवस्था भयो के गर्ने त?” भाईले भन्यो, “आज हामीहरुले घरमा गएर खाना नखाने, किनभने दाइ, जबसम्म हामी सातै भाईको विवाह एउटै घरमा हुँदैन, तबसम्म हामीहरु कसैले खाना नखाने ।”

साँझ भयो सातै भाइहरु घर गए र कसैसँग बोलचाल नगरी चुप्प लागेर बसे । बुवाआमाले छोराहरु हो, खाना तयार भयो, खाना खान आऊ भने । तर उनीहरु मलिन मुख लगाएर बसि रहे खाना खान गएनन् । बुवाले सोधे “ए छोराहरु हो, तिमीहरु सधैं खाना खान हतार गर्ने, आज बोलाउँदा पनि बोल्दैनौं के भएको छ तिमीहरुलाई हँ” त्यसपछि कान्छा छोरा हंसमल्लले जवाफ दिए । बुवा हामी सातै भाइलाई एउटै घरमा विवाह गरिदिने भए हामी भात खान्छौं नत्र खाँदैनौं । बुवाले छोराहरुलाई एउटै घरमा विवाह गरिदिने बाचा गरी भात खुवाउँछन् । भोलिपल्ट बिहान बुढा बाबुले जैवी भन्ने गाउँमा सातै भाइलाई बुहारी मागेर आउँछन् । त्यसपछि विवाहको तयारी हुन्छ । सात भाइलाई सात बाजा, सात देली सात बाजागाजाका साथ धुमधाम जन्त तयार गरी जान लाग्दा घरमा बस्ने कोही नभएको हुँदा कान्छो हंसमल्लले मेरो तरबार लिएर यसैमा विवाह गरेर ल्याइ दिनु भनी आफू घर बस्ने निर्णय गर्छ । जन्त हिँड्न लाग्यो त्यसैबेला हंसमल्लले भन्छ, “विवाह गरेर फर्कदा वाटोनेर ठुलो एउटा घर छ, त्यो घर नजिक आउँदा हुरी बतास पनि आउने छ, त्यो घरमा बास नबस्नु ।” नभन्दै भोलि पल्ट विवाह समाप्त गरेर फर्कदा त्यस ठाउँमा आउँदा हुरी बतास असिना पच्यो, बास बसिहाले । यता हंसमल्ललाई घरमा सपना परिहाल्यो । राती सबै सुते, कान्छी श्रीमान्को शोकले सुतिनन् । त्यतिखेर एक दाहो आकाश, एक दाहो

पाताल भएको राक्षस निस्कियो । ससुरा ले सोध “ए हामीलाई खान्छस् कसैलाई खान्न तेरो छोरो हंसमल्ललाई खान्छु” भने पछि बुढालाई शोक लाग्यो बिहान उज्यालो भयो । यताबाट जन्ती नजाँदै हंसमल्ल घरबाट आइपुगे “लो जाओ घर मेरो चिन्ता नमान्नु भनेर” राक्षस कहाँ आए । राक्षस भन्छ “अँ आइस् इन्द्रको अप्सरालाई ल्याउँछस भने तँलाई खान्न नत्र खान्छु” हंसमल्लले भने, “मलाई बाटो देखाइदे, म जान्छु ।” राक्षस भन्छ, “घनघोर जंगल छ, त्यहाँ एउटी राक्षसनी छे, त्यो ठाउँमा ठूला रुखमा हाम फाल्नु र त्यसको भुँगा लुछ्नु, त्यसले बाटो बताउँछे ।”

त्यहाँबाट हंसमल्ल गए । जाँदाजाँदै जङ्गलमा पुगे राक्षसनीका भुँगा लुछे, त्यसपछि राक्षसनी भन्छे, “ए तँ को शत्रु होस्, यस्तो तान्ने ? तँ जे भन्छस् म त्यही मान्छु ।” हंसमल्ल भन्छ, “म इन्द्रकी अप्सरालाई लिन जाने छुँ मलाई बाटो देखाइदे ।” राक्षसनी भन्छे “अप्सरा लिन ठाउँ भन्दा दशकोश अगाडि एउटा राक्षस छ, ऊ पानी नपाएर घरमा मुख लगाएर हाँ..... गरिरहेको छ तैले गएर त्यसलाई एकचोटि रगत ढोल्नु, एकचोटि दुध ढोल्नु, त्यसैले उपाय दिन्छ” त्यहाँबाट हंसमल्ल गएर राक्षसलाई देखे दुध ढोले, रगत ढोले, पानी ढोले, राक्षस डम्म अघायो । ओ “मेरो आहारा पुगाइस् म तँलाई केही गर्दन, यहाँ आ भन्यो, त्यसपछि हंसमल्ल आएर भने “म इन्द्रकी अप्सरा लिन जाँदैछु , मलाई बाटो देखाइ दे ।” राक्षसले भन्यो, “अप्सरालाई जो हँसाउँछ, जो पिड मच्चाउँछ, भनेर मान्छेको लहर लागेको छ । ए बाबु, रुख चढ भनी मालुको पात टिप्न लगायो । उसले दौरा सुरुवाल बनाइदियो ।” त्यो लगाएर जा टाढै गएर बस्नु” बन्यो त्यसपछि हंसमल्ल गए । टाढा गएर वसे, अप्सरा पिडमा थिइन् । यस्तो हेर्दा उनलाई देखेर हासिन् । उतातिर खैलाबैला भयो अरुले मलाई देखेर हाँसी हाँसी भनेर अप्सराले भनिन् म तँलाई देखेर हाँसेकी हुँ, तिमीहरुलाई देखेर होइन” हंसमल्ललाई उसका कपडा च्यातेर अर्को कपडा लगाएर आए । जति इन्द्रको अप्सरा पिड मच्चाउँथिन्, उति पिड मच्चाए त्यसपछि अप्सरा ल्याएर आए राक्षसले भन्यो, “एँ तेरो मेहनेत देखेर म खुसी भएँ लौ जा इन्द्रकी अप्सरा तेरी भई” हंसमल्ल खुसी भए, घर आए धुमधामसँग दुवै श्रीमतीसँग विवाह गरेर राज काज चलाउन थाले ।

सुन्नेलाई सुनको माला
भन्नेलाई फूलको माला
यो कथा वैकुण्ठ जाला

भन्ने बेलामा मुखमा

खुरुखुरु आइजाला

(प्रस्तुत कथा बर्दिया जिल्ला सुर्यपटुवा गा.वि.स. वाड नं. ५ निवासी, वर्ष ५१ योग्यता (प्रमाणपत्र तह) श्रीमान श्री हरि कँडेल बाट २०६८/३/२३ गते सङ्कलन गरिएको हो ।)

लाटोकोसेरा र हात्तीको मित्रता

एकादेशमा लाटोकोसेरो र हात्ती दुई जना बस्थे । उनीहरु सँग बस्दा रहदा मित्रता बढ्दै गयो । एकदिन लाटो कोसेरो लडेर खुट्टा भाँचियो । हात्तीले आफ्नो शरीरमा राखी घुमाउँदै विस्तारै सन्चो भयो । उनीहरुको वास स्थान रुख थियो । लाटोकोसेरो रुख माथि बस्थ्यो भने हात्ती रुखको मुनि बस्थ्यो । उनीहरु सधैं आफ्नो काममा जाने गर्थे । एक दिन लाटोकोसेरो सबैरै आएर रुखमा बसेछ तर हात्ती राक्षसको पञ्जामा परेर राक्षसले मेरा राजाले सपनामा हात्तीको मासु खाएको देख्नु भएको थियो । साँच्चै विपनामा नै हात्तीको मासु खान पाइने भयो भनी खुसी भएर हात्तीलाई काट्ने निधो गरे । उचा लाटोकोसेरो हात्ती नआउँदा खाना पनि नखाइ चिन्तित भयो । हात्तीले राक्षसलाई आफ्नो पुनः त्यही” फर्कने वाचा गरी मध्य रातमा लमक्क लमक्क गर्दै निरास मुद्रामा आफ्नो वासस्थानमा आइ पुग्यो । लाटोकोसेराले हात्तीको त्यो अवस्था देखेर सोध्यो । हात्तीले आफ्नो पुरै वृतान्त बतायो र अब हजुरसँग अन्तिम भेट हो भनेर आँखाबाट आँसु खसाउन थाल्यो । लाटोकोसेरोले “मित्र म छु केही चिन्ता नमान्नु मलाई तपाईंले खुट्टा भाँचिएर विरामी भएको बेलामा आफ्नो शरीरमा राखेर कसरी घुमाउनु भयो ।” मैले पनि तपाईंलाई कुनै हालतमा छोडिदिन भोलि बिहान दुवै जना सँगै जाउला, साथै समस्या म समाधान गरिदिन्छु चिन्ता नमानी सुत्नुहोस् भनी आफ्नो साथीलाई सम्झायो । बिहान दुवै जना उठी राक्षसहरु भए ठाउँ पुगे । लाटोकोसेराले साक्षसलाई राजालाई भेटाइ दिन आग्रह गर्‍यो र भन्यो “मैले सपनामा राजाकी छोरीसँग विवाह गरेको देखेको थिएँ । मलाई राजाकी छोरीसँग विवाह गराइदेऊ, अनि मात्र मेरो साथीलाई खान पाउँछौँ ।” उसले यसमा अड्डी कस्यो र त्यहाँ राजा पनि आइपुगे, उनलाई लाटोकोसेराको कुरा चित्त बुभ्यो र हात्तीलाई नमाने निधो गरे । यसरी हात्ती र लाटोकोसेरा खुसी हुँदै आफ्नो वासस्थानतिर फर्किए र सुखी साथ दिन बिताउन थाले ।

सुन्नेलाई सुनको माला
भन्नेलाई फूलको माला
यो कथा वैकुण्ठ जाला
भन्ने बेलामा मुखमा
खुरुखुरु आइजाला

(प्रस्तुत कथा बर्दिया जिल्ला ठाकुरद्वारा गा.वि.स. वाड नं. ६ निवासी, वर्ष १३, कक्षा ८ दिपीका आचार्यबाट २०६८/३/२४ गते सङ्कलन गरिएको हो ।)

दाउरे र उसको बन्चरो

एकादेशमा उउटा दाउरे थियो । ऊ एउटा सानो गाउँमा बस्थ्यो जुन जंगलको नजिकै थियो । ऊ गरिब साथै दयालु पनि थियो । उसमा घमण्डीपन कति पनि थिएन । ऊ सधैं आफ्नो बन्चरो लिएर नजिकको जङ्गलमा दाउरा काट्न जान्थ्यो । उसले आफ्नो जीवन निर्वाह दाउरा बेचेर नै गर्थ्यो । ऊ आफू एकलै बस्ने गर्दथ्यो ।

एकदिनको कुरा हो, दाउरे आफ्नो बन्चरो लिएर जङ्गल जान्छ । जङ्गलको बिचमा एउटा नदी थियो । उसले त्यो दिन त्यही नदीको छेउको रुख काट्ने निधो गरयो । रुख काट्दै जाँदा उसको बन्चरो चिप्लिएर नदीमा खस्यो । उसले बन्चरो धेरै बेरसम्म खोज्यो तर भेटाएन । बन्चरो नभेटिएपछि ऊ रुन कराउन थाल्यो । साभ्र पर्न लागेको थियो अचानक नदीको बिचबाट जलदेवता उत्पन्न हुन्छन् । र उसलाई सोध्छन् “तिमी किन रोएको ?” उसले भन्छ “मैले रुख काट्दै गर्दा मेरो हातबाट बन्चरो चिप्लिएर नदीमा खस्यो । मैले त्यो कति खोजें, त्यो पाइन” । उसले जल देवतासँग हे देवता मलाई मेरो बन्चरो खोजेर ल्याइ दिनु होस् भन्दा, देवताले उसका सामु एउटा सुनको बन्चरो ल्याउँछन् र सोध्छन् “के यो तिम्रो बन्चरो हो?” उसले त्यो मेरो होइन भन्छ र देवताले फेरि उसलाई चाँदीको बन्चरो ल्याएर सोध्छन् “के यो तिम्रो बन्चरो हो ?” फेरि पनि उसले होइन भन्ने उत्तर दिन्छ । अन्तिममा देवताले फलामको बन्चरो ल्याएर सोध्छन् उसले त्यो मेरो हो भन्छ । दाउरेको यस्तो प्रतिक्रिया देखेर जलदेवता खुसी हुन्छन् । दाउरे त्यति गरिब हुँदा पनि उसको धनप्रति कुनै लोभ नदेखेर उसले आफ्नो बन्चरो यही हो भनी साँचो बोलेका कारण जलदेवता उ बाट बढी प्रभावित भई उसलाई उपहार स्वरूप सुन र चाँदीको बन्चरो दिन्छन् र त्यहाँबाट जान्छन् । त्यसपछि दाउरे पनि खुसी हुँदै त्यहाँबाट जान्छ र सुख सँग आफ्नो दिन बिताउँछ।

सुन्नेलाई सुनको माला

भन्नेलाई फूलको माला

यो कथा वैकुण्ठ जाला

भन्ने बेलामा मुखमा

खुरुखुरु आइजाला

(प्रस्तुत कथा बर्दिया जिल्ला शिवपुर गा. वि. स. वडा नं. ७, वर्ष ३४, योग्यता (स्नातक) श्रीमती जानकी थापाबाट २०६८/०३/२४ गते सङ्कलन गरिएको हो ।)

फर्सीको कथा

एका देशमा दुई जना बुढाबुढी बस्थे । उनीहरूका सन्तान नभएका कारण उनीहरू चिन्तित थिए । एकदिन उनीहरू बच्चा कसरी हुन्छ भनी हेराउन गए र हेराउने मान्छेले उनीहरूलाई एउटा फर्सीको बिउ दियो र त्यो बिउ ल्याएर घरको छाना माथि रोपे । फर्सीको बिउ उम्रियो र फर्सी फल्यो । एकदिन बुढी त्यो फर्सी टिप्न गइन, फर्सी टिप्न लागेको बेलामा त्यो फर्सीले “आमा मलाई नटिप्नुहोस्, म ठूलो भएपछि तपाईंहरूको सेवा गर्छु ।” फर्सीले यस्तो भनेको मा बुढी दडग परिन र त्यो फर्सी नटिपेर फर्किन । उनले मनमनै फर्सी पनि बोल्न सक्छ र ?” भनिन । उनले त्यो कुरा आफ्ना बुढालाई पनि सुनाइन् ।

एक दिन खेतमा बुढीले बुढालाई खाजा बनाएर पुऱ्याउने बेलामा “मेरो सन्तान भएको भए त आफ्नो बालाई खाजा लगेर जान्थ्यो” भनिन । त्यही बेलामा उनलाई एउटा स्वरले भन्यो, “आमा, दिनुहोस् म बालाई खाजा लगेर जान्छु ।” उनले यताउता हेरिन तर केही देखिनन् । अनि त्यही स्वरले, आमा म तल छु “भन्यो, बुढीले तल हेरिन् र एउटा फर्सी देखिन, फर्सीले भन्यो, “आमा अस्तिनै मैले हजुरलाई मलाई नटिप्नु भने को थिएँ र हजुरले टिप्नु भएन, अस्तिन हजुरले मलाई बचाउनु भयो । त्यही भएर म हजुरको सेवा गर्न आएको । मलाई आफ्नो सन्तान ठानेर हजुरको सेवा गर्ने मौका दिनुहोस् ।” बुढीले भनिन् “तर तिम्रो हात खुट्टा छैनन् । तिम्री कसरी खेतमा जान्छौ ?” फर्सीले भन्यो “हजुर चिन्ता नगर्नु होस्, आमा यो भने भै गरिन, फर्सी गुल्टिदै खेततिर गयो । त्यहाँ बुबा खेत जोत्दै थिए । फर्सीले बुढाको अगाडि गएर भन्यो “बा, मैले हजुरलाई खाजा ल्याइ दिएको छु हजुर खाजा खानुहोस्, एक छिन म खेत जोत्दै गर्छु ।” बुढा छक्क परेर भने, तिम्रो हात खुट्टा छैनन्, तिम्री कसरी खेत जोत्छौ ? “फर्सीले भन्यो हजुर चिन्ता नगर्नु होस् यति भनेर जोत्न शुरु गर्छौ ।” बुढाले खाजा खाँदै फर्सीले जोतेको हेर्दै गरे । फर्सीले एकछिनमा बुढाले बिहान भरि जोतेको भन्दा बढी जोत्यो । साँभ बुढा र फर्सी खेतबाट फर्किदा त्यस दिन देखि बुढा र बुढीले फर्सी ठूलो हुँदै गयो । उनीहरू विहेको कुरो चलाउन धेरै ठाउँ गए तर सबै ठाउँबाट जवाफ नाइ नै आयो । अन्तिममा उनीहरू गाउँको ठूलो जमिनदारको घरमा गए । जमिनदारका पाँचवटी छोरीमध्ये चारवटीले बिहा गर्दैनाँ भने तर कान्छी छोरीले गर्छु भनिन् । फर्सी र उनको बिहा भयो ।

विवाह भएको तेस्रो दिन उनीहरू दुलहन फर्काउन माइत जान लागेको बेला बाटामा लटरम्म अम्बा फलेको रहेछ । त्यो देखेर फर्सीकी बुढीले खाने मन गरिन् र फर्सीले

“तिमीलाई खान मन लागेको छ भने टिपेर ल्याइ दिन्छु ।” भन्यो तर उनकी बुढीले “हात खुट्टा नभएको तपाईं कसरी चढनु हुन्छ ?” भनिन । फर्सीले “तिमी चिन्ता नगर भन्दै रुख चट्यो र चड्दा चड्दा ऊ वेसरी लड्यो । फर्सी फुटेर त्यहाँबाट एउटा सुन्दर युवक निस्कियो । उसकी बुढी खुब खुसी भइन् र माइत पुगे र उनका चार जना दिदीहरु जिल्ल परे ।

सुन्नेलाई सुनको माला
भन्नेलाई फूलको माला
यो कथा वैकुण्ठ जाला
भन्ने बेलामा मुखमा
खुरुखुरु आइजाला

(प्रस्तुत कथा बर्दिया जिल्ला शिवपुर गा.वि.स. वाड नं ५, वर्ष, ३१, योग्यता (१० कक्षा) श्रीमती चन्द्रा ढकालबाट २०६८/३/२४ गते सङ्कलन गरिएको हो ।)

साथीत्वको भावना

एका देशमा एउटा गाई थियो । गाईलाई तिर्खा लागेर पानी पिउन गएको थियो । गाईको गन्ध पाएर बाघ पति त्यहीँ आइपुग्यो र गाईलाई खान्छु भन्यो गाईले, “मलाई अहिले नखाऊ म ब्याउने छु, मेरा बच्चा भएको हुनाले गाईलाई त्यति खेर छोडि दियो । गाईको बच्चा जन्मिएपछि, अलि ठुलो भएपछि एक दिन उसले आफ्नो बच्चालाई भन्यो “म यो केराको पातमा दुध राखेर जान्छु, यदि यो रातो भयो भने म मरेको थाहा पाउनु” यति भनेर गाई गयो । गाईको बच्चा खेलन गएको थियो र आउँदा त्यो पातको दुध रातो भइसकेको थियो । उसले आफ्नो आमाको मृत्यु भइ सकेको कुरा थाहा पायो ।

दिन बित्दै जाँदा गाईको बच्चा र बाघको बच्चा निकै मिल्ने साथी भइसकेको थिए । बाघ पनि पछि मरि सकेको हुनाले उनीहरु सँगै बस्दथे । उनीहरु पनि ठुला भए पछि आहारा खोज्न छुट्टा छुट्टै ठाउँमा जान थाले बाघलाई जडलतिर र गाईलाई चौरतिर जानुपर्ने भएकाले बाघले एउटा जुक्ति निकाल्यो । उसले गाईको घाँटीमा एउटा घण्टी भुन्ड्याइदियो र भन्यो “यदि तिमीलाई कसैले आक्रमण गर्न आयो भने तिमीले घण्टी बजाउनु म दौडेर आउँछु” गाईले पनि स्वीकार गर्‍यो । यसरी उनीहरु आफ्ना आहाराका लागि निस्किए । गाई चौरमा चर्दा चर्दै घाँटी कन्याउछु र घण्टी बज्छ । त्यो सुनेर बाघ दौडी दौडी त्यहाँ आइपुग्छ । गाईले “घाँटी चिलाएको हो ?” भन्छ अर्को दिन पनि त्यसरी घण्टी बज्छ बाघ आइपुग्छ । गाईले, “घाँटी चिलाएको हो” भन्छ । तेस्रो दिन पनि यस्तै हुन्छ । चौथो दिन गाई चर्दा चर्दै केही मानिसहरु आउँछन् र गाईलाई समाउन थाल्छन् । गाईले घण्टी बजाउँछ तर बाघले हिजको जस्तै होला भनेर त्यहाँ जाँदैन । अनि ती मानिसहरुले गाईलाई मारेर गाईको मासु पोलेर खान्छन् र हड्डी फाल्छन् । बाघ पछि आउँदा उसले आफ्नो साथी भेट्दैन तर उसले आफ्नो साथीको हड्डी मात्र भेट्छ । अनि ती मानिसलाई भन्छ, “तिमीहरुले मेरो साथीको हड्डी एक ठाउँमा जम्मा गरेर जलाईदेऊ, नत्र म तिमीहरुलाई मारि दिन्छु ।” उनीहरुले पनि त्यसै गर्दछ । आफ्नो साथी को हड्डी जलाएको आगोमा बाघ हाम फाल्छ र मर्छ ।

सुन्नेलाई सुनको माला
भन्नेलाई फूलको माला
यो कथा वैकुण्ठ जाला
भन्ने बेलामा मुखमा

खुरुखुरु आइजाला

(प्रस्तुत कथा बर्दिया जिल्ला नेउलापुर गा.वि.स. वाड नं ४, बर्ष, २०, योग्यता (प्रवीणता तह) पविता भट्टराईबाट २०६८/३/२४ गते सङ्कलन गरिएको हो ।)

राजा अरमदेव र मन्त्री बलदेवको कथा

एकादेशमा राजा अमरदेव र मन्त्री बलदेव बस्दा रहेछन् । मन्त्री धेरै चलाख थिए । एक दिनको कुरा हो राजा अमरदेव र मन्त्री बलदेव एउटा सभामा गएका रहेछन् । त्यहाँ बसिरहेको बेलामा मन्त्रीलाई पराक खान मन लागेछ, र बाहिर गएर पराक खाएर आएछन् पराक खाने मान्छे जताततै थुक्छ, बलदेव पनि त्यो सभामा थुके छन् । त्यसबेला अमरदेवले भने छन् “मन्त्री ज्यू, तपाईं यत्रो ठुलो मान्छे भएर जहाँ तही थुक्नु हुन्छ, किन ?” त्यतिकैमा बलदेवले भनेछन् महाराज, कहाँ थुक्ने त ? राजा अमरदेवले उत्तर दिएछन् । “काम नलाग्ने ठाउँमा थुक्नु न”

यो कुरा मन्त्री बलदेवले मनन गरेर राखेका रहेछन् । त्यतिकैमा त्यो देशका राजाले आफ्नो परिवार सहित सम्पूर्ण मान्यजनहरुलाई बोलाएर ठुलो पाठपूजा गर्ने निर्णय गरेछन् । त्यसैले राजाका सम्पूर्ण नातागोता तथा ठुला भान्यजनहरु आएका रहेछन् । त्यसमा राजाका छोरी ज्वाइँ पनि आएका रहेछन् जसको एउटा आँखो कानो थियो । त्यो कुरा बलदेवलाई थाहा रहेछ । बलदेवले योजना गराएका रहेछन् कि आज अमरदेवको बदला लिनैपर्छ । यसका लागि त्यहाँ परिचयात्मक कार्यक्रम चलेको थियो बलदेवलाई पहिलेको कुरा याद भयो र उनले मुखभरी पराक हालेर आए अनि राजाको ज्वाइँको नजिकै गएर त्यो फुटेको आँखामा थुकिदिए । यो कुरा सारा सभाभरी फैलियो र राजाको कानमा पनि पुग्यो । अनि राजाले मन्त्री बलदेवसँग स्पष्टीकरण मागे र सोधे, “राजा बलदेव तिमिले यो गर्न नहुने काम के गरेको ?” बलदेवले ल, महाराज हजुरले नै भन्नु भएको होइन, काम नलाग्ने ठाउँमा थुक्नु भनेर ? त्यो फुटेको आँखाको के काम? काम छ भने भन्नुस क्यारे” भनेर जवाफ दिए । यसमा मन्त्री बलदेवको विजय भयो ।

सुन्नेलाई सुनको माला

भन्नेलाई फूलको माला

यो कथा वैकुण्ठ जाला

भन्ने बेलामा मुखमा

खुरुखुरु आइजाला

(प्रस्तुत कथा बर्दिया जिल्ला नेउलापुर गा.वि.स. वाड नं ८ निवासी वर्ष, १७, योग्यता (कक्षा १०) अनिल शर्माबाट २०६८/३/२४ गते सङ्कलन गरिएको हो ।)

अकबर र वीरबलको कथा

एकादेशमा अकबर नाम गरेका राजा र वीरबल नाम गरेका मन्त्री रहेछन् । वीरबल धेरै नै तिखो र चलाख बुद्धिका रहेछन् । वीरबल भएको ठाउँमा कसैले पनि जित्न सक्दा रहेनछन् । अकबर र उनका अरु मन्त्रीले एकदिन वीरबललाई हराउने भनेर एउटा उपाय रचेछन् । त्यो उपाय रचेछन् । त्यो उपाय वीरबललाई थाहा थिएन । सबै जना आज खोलामा नुहाउन जाने भनी वीरबललाई आग्रह गरे । त्यो कुरा वीरबलले हुन्छ भनी पारित गरिदिए ।

त्यसपछि सबैजना खोलामा नुहाउन गए र सबै सबै पालो पालै गरेर अकबर र उनका अरु मन्त्री खोलामा नुहाउन पसे सबैले पालै पालो गरेर एउटा एउटा अन्डा लिएर आए । उनीहरूले वीरबललाई हराउने भनेर घरबाट एक - एक वटा अन्डा बोकेर ल्याएका रहेछन् । अनि वीरबल दड्ग भए र वीरबलको पालो अन्तिममा आयो उनी पनि अरु जस्तै खोलामा गए अरुले त अन्डा लिएका भएर अन्डा ल्याए तर वीरबलले के ल्याएर आउने सोच्छ । सोच्दै एउटा उपाय आयो । त्यो थियो, “वीरबलले कुखुरी काँ गरे, अरु सबै दड्ग परे” “किन कुखुरीकाँ गरिस्?” भनेर सोध्दा, “तिमीहरू पोथी भएर अन्डा ल्यायौ । म भाले भएँ । कहाँबाट अन्डा ल्याउने भनिदिए र यसमा पनि वीरबलको विजय भयो ।

सुन्नेलाई सुनको माला

भन्नेलाई फूलको माला

यो कथा वैकुण्ठ जाला

भन्ने बेलामा मुखमा

खुरुखुरु आइजाला

(प्रस्तुत कथा बर्दिया जिल्ला नेउलापुर गा.वि.स. वाड नं ५ निवासी वर्ष, २२, योग्यता (प्रवीणता तह) स्मृतिका आचार्यबाट २०६८/३/२४ गते सङ्कलन गरिएको हो ।)

कुकुरलाई मासु पैचो

प्राचीन समयमा कुनै एउटा गाउँमा दुई जना आमा छोरा बस्दथे । त्यो छोरो चाहिँ लटेप्रो थियो, आमा चाहिँ साच्चै बाठी थिई । तिनीहरु रहँदैबस्दै जाँदा मागे सङ्ग्राती आयो । मागेसङ्ग्राती सबैले चाडको रूपमा मनाउँथे । उनीहरुले पनि मासु खाएर चाड मनाउने विचार गरेछन् । आमाले त्यो छोरालाई जा कसाईकहाँबाट दुई किलो मासु किनेर लिएर आइज” भन्दै पैसा दिएर पठाईन । छोरो पनि मासु खान पाइने भयो भनेर खुसी हुँदै कसाई कहाँ पुग्यो । कसाई मासु काटि रहेको थियो । केटाले दुई किलो मासु किन्यो र त्यहाँबाट हिँड्यो । कुकुर पनि केटाले बोकेको मासु पछ्याउँदै आयो । बाटामा उसलाई कुकुरको माया लाग्यो र एक चोक्टो मासु दियो । फेरि अल्लि माथितिर आउँदा । “आ कुकुर को छ र दिन्छ, मै दिन्छु” भन्ने सोच्यै कुकुरलाई भन्यो - “तैले पछि तँ संग भएका बेलामा मलाई दिनू है” यति भन्दै अर्को चोक्टो दियो । त्यसो गर्दै गर्दै घरमा आइपुग्दा एक चोक्टो मासु बाँकी रहेछ, त्यो पनि आगनमा कुकुरलाई फ्याकि दियो र आमालाई आफूले कुकुरलाई मासु पैचो दिएको कुरा सुनायो । आमाले उसलाई अब कुकुरलले मासु पैचो दिन्छ र खालास भनेर कराई । कुकुर पनि मासु सकिएपछि कसाई कै तिर लाग्यो कसाई धमाधम मासु बेचिरहेको थियो कुकुर पनि मासु राख्ने टेबुलमाथि हड्डी टोक्न थाल्यो । त्यसै बेला कसाई मासु बेचि सकेर भात खान भित्र पसेछ तर उसले पैसा हालेको थैलो भने भित्र लान बिसिएछ । कुकुर हड्डी सकिएपछि त्यही पैसाको थैली मुखमा च्यापेर हिँडेछ । कुकुर पहिलेको बाटो उकालो लागेछ, आउँदा आउँदै त्यही लठेप्राको घरका आगनमा आइ पुगेछ । त्यहाँ आइपुग्दा कुकुरको मुख गलेछ र पैसाको थैली भुँडमा छोडि दिएछ । खन्द्रङ्ग गरेर भुँडमा थैलो खस्दा केटा के भयो भन्दै बाहिर निस्किएछ । पैसा आँगन भरी छरिएको देखेर केटा खुसी हुँदै आमालाई भन्न थाल्यो “देख्यौं आमा अस्ति नै कुकुरले कहिल्यै पैचो तिर्दैन भन्थेउ नि आज त मासुको पैचो घरमा ल्याइ दियो ।” आमा चाहिँ कुदेर बाहिर आई र सबै पैसा बटुलेर चिसा भए सुकाउनु पर्छ भनेर छोरालाई “पैसाको बिस्कन हालिदिन्छु, तँ कुर” भन्दै पैसा आफूले लुकाएर बिस्कन हालेजस्तो गरी । छोरो पनि पैसाको बिस्कन कुर्न बस्यो । आमा चाहिँ त्यसैवेला सिरान तल बाट गएर फुरौला पकाउँदै बाहिर फ्याँकिदिँदै गर्न थाली, छोरो चाहिँ माथि आकाश बाट फुरौला बर्सिय भन्दै टिप्दै खाँदै गर्न थाल्यो । भोलिपल्ट बिहानै कसाई पैसाको थैलो हरायो भनेर गाउँ गाउँ खोजी गर्न थाल्यो कसाई पैसाको थैलो खोज्दै त्याँ पनि आइ पुग्यो । त्यो लठेप्रो केटाले “ए । त्यो पैसाको थैली त कुकुरको यहाँ ल्याएको थियो अनि सबै पैसा चिसा

थिए र ती पैसाहरु आमाले विस्कृन हालिनन् मैले कुरैँ” भन्दै सुनायो कसाईले “कहिले भाइ” भन्दै सोध्यो, केटाले अस्तिनै आकाशबाट फुरौला वर्षेका दिन ती पैसा आमाले लुकाएकी छिन्” भन्दै सुनायो । कसाई छक्क पर्यो र सोध्न लाग्यो” ए आकाशबाट पनि फुरौला बर्सन्छ ?” केटाले पनि अस्तित्तिमा पैसा लुकाएका दिन आकाशबाट नै फुरौला वर्से “भन्दै सुनायो कसाई यो त पागल रहेछ भन्दै त्यहाँबाट बाटो लाग्यो यसरी भाग्यले गर्दा लठेप्राका दिन पनि फर्के । त्यहीं पैसाले उसको जीवन सुखसंग चल्यो ।

सुन्नेलाई सुनको माला

भन्नेलाई फूलको माला

यो कथा वैकुण्ठ जाला

भन्ने बेलामा मुखमा

खुरुखुरु आइजाला

(प्रस्तुत कथा बर्दिया जिल्ला गोला गा.वि.स. वाड नं ६, निवासी बर्ष, ६०, योग्यता (कक्षा ८) श्रीमान कृष्णप्रसाद रेग्मीबाट २०६८/३/२५ गते सङ्कलन गरिएको हो ।)

इमानदार र बेइमानको कथा

एकादेशमा दुईजना भाइहरु रहेछन् । एउटाको नाम इमानदार र अर्काको नाम बेइमान रहेछ । यी दुई भाइ परदेश जान थालेछन् र दुबै भाइले विस माना चामल र पचास रुपैया साथमा लगेर हिँडेछन् । ती दुबै एकठाउँ बास वस्नु परेछ । बेइमानले भनेछ “दाजु, तपाईंको पहिला विस माना चामल खाऊँ, त्यसपछि मेरो चामल खाउँला” इमानदारले खुरुखुरु आफ्नो विसमाना चालम फकाएर सिध्याएछ र भाइलाई भनेछ “मेरो चामल सिद्धियो, अब तेरो चामल ल्या, खाऊँ” “बेइमानले भनेछ, मेरो चामल पछि खाउँला, पहिला तपाईंको पचास रुपैयालाई सिध्याऊँ । इमानदारको पचास रुपैया पनि सिद्धिएछ । इमानदारले फेरि “भाइ, ल्या, तेरो चालम खाऊँ” भनेछ । बेइमानले “तेरो आँखा फुटाल दे, त्यसपछि मात्र दिन्छु” भनेछ । हिड्दा हिड्दा आँखा कान दुखि सकेका रहेछन् । बेइमानले इमानदारका आँखा पच्च फुटाल्यो । अनि बल्ल तल्ल गर्दा एक माना चामल दिएछ । फेरि हिँड्दा हिँड्दा चार पाँच दिन भइ सकेछ । भोकले हिँड्ने नसकी “भाइ ल्या न एक माना चामल” भनेछ, बेइमानले “अर्को आँखा फुटाल दे दिन्छु” भनेछ । इमानदारले मेरो एउटा आँखा फुटालिस, म संग भएको पैसा चामल सबै सकियो” भनेछ तर बेइमान केही बोलेनछ । फेरि दाइ चाहिँ भोकले आत्तिएर अर्को आँखा फुटाल दिएछ । अर्को आँखा फुटाली केही नदिएर भागेछ । इमानदार ठूलो ओडारको मुखमा पुगेछ त्यहाँ तल वाग र बगिनी वस्ने गरेका रहिछन् बगेनी आएर “आहा क्या मन पुग्ने बासमा आयो” भनिछ । वाग आएछ र भनेछ, “यस्ता मान्छेलाई खाने होइन त्यहीं माथि इमानदार बसेको रहिछ, त्यहाँ निम, वर र पीपलका रुखहरु रहेछन् । बागले आफ्नो श्रीमतीलाई भनेछ, हेर, बुढी आँखा फुटेपछि यो वरपीपलका र निमका पातहरु आँखामा धस्नु ठिक हुन्छ ।” इमानदारले त्यसैगरी पहिलो पटक आँखामा घसेछ । अलिकति आँखा देख्ने भएछ, फेरि धस्यो र राम्ररी आँखा देख्ने भयो । त्यस रुखबाट वरपीपल र निमका पातहरु पोको पारेर लगेछ । एउटा देशमा आँखा फुटेका राजा रहेछन् । तिनलाई दिनदिनै काँधमा राखेर नुहाउन ल्याउनु पर्ने रहेछ, त्यो इमानदारले देखेछ र सोधेछ र त्यसपछि आँखामा लगाइदिएछ । राजाले आँखा देखेछन् । त्यसपछि इमानदार पनि राजा भएछ । त्यस देशमा दुईवटा राजा भएछन् । संयोगवश बेइमानले, इमानदारलाई देखेर सोधेछ र आँखा फुटाली आफ्नो दाजु वसेको रुखमा वसेछ । बगेनी आएर “आहा क्या मिठो वास्ना आयो भनिछ त्यसपछि वाग आएर त्यसो भए खाइदिनुपर्छ भनेछ र बेइमान दारलाई वाग र बगेनीले खाइदिएछन् ।

सुन्नेलाई सुनको माला
भन्नेलाई फूलको माला
यो कथा वैकुण्ठ जाला
भन्ने बेलामा मुखमा
खुरुखुरु आइजाला

(प्रस्तुत कथा बर्दिया जिल्ला गोला गा.वि.स. वाड नं २, निवासी वर्ष, ३३, योग्यता (स्नातक) श्रीमान गणेश रेग्मीबाट २०६८/३/२५ गते सङ्कलन गरिएको हो ।)

लिखेटुहुरीको कथा

एकादेशमा एउटा लिखेटुहुरी थिइन । उनका पाँचजना दाजुभाउजुहरू थिए । बाबु आमाको सानैमा मृत्यु भएको थियो । ति मध्ये कान्छी भाउजुले लिखेटुहुरीलाई माया गर्थिन तर अन्य भाउजुहरूले लिखेटुहुरीलाई हेला गर्थे । दाजुहरूले पनि उनलाई केही मतलब गर्दैनथे । उनलाई गाह्रो गाह्रो काम लगाउँथे जङ्गल गएर दाउरा बोक्नु घासँ काट्ने आदि । उनलाई राम्रो सँग खाना खान पनि दिँदैनथे । कान्छी भाउजुले नड्मा भात अड्काएर उनलाई पछि खान दिन्थिन । कान्छा दाजु पनि ठिकै थिए तर उनलाई अरुले नियन्त्रण गरेका थिए । एक दिन लिखेटुहुरी जङ्गल दाउरा खोज्न गएको बेला एउटा बाख्रीले उनलाई रोइरहेको देखेर के भएको भनेर सोधिन् । उनले सबै वृत्तान्त बताएपछि बाख्रीले उल्टी गरेर खिर खान दिइन् । अर्को दिन दाउरा बोक्न नसकेर रोइरहेको बेला एउटा सर्प आएर सबै कुरा सोध्यो थाहा पाएपछि डोरी बुनेर दाउरा बाँधी दियो र घरमा पुऱ्याउन सहयोग गर्‍यो । यसरी लिखेटुहुरीको दिन बितिरहेको थियो । अर्को दिन जङ्गलमा रोइरहेको देखेर एक जना युवक आएर उनलाई के भएको भनी सोध्यो । उनले सबैकुरा बताइन त्यसपछि त्यो युवकले उनलाई विहेको प्रस्ताव राख्यो लिखेटुहुरीले पनि स्वीकार गरी र तिनीहरूले विवाह गरे । अन्त्यमा त्यो केटो अर्को देशको राजकुमार भएको कुरा थाहा हुन आयो । उनीहरू सुखपूर्वक जीवन बिताउन थाले । यो कुरा थाहा पाएर लोभी भाउजुहरूले आफ्नो कु-कर्म सम्भेर पछुताए र लिखेटुहुरीसँग माफ माग्नु गए । लिखेटुहुरीले सबैलाई माफ गरिन् र कान्छा दाजु भाउजुलाई मनगो सम्पत्ति दिएर त्यही राज्यमा सँगै बसालिन । चारै जनाले आफ्नो जीवन सुखसँग विताए ।

सुन्नेलाई सुनको माला

भन्नेलाई फूलको माला

यो कथा वैकुण्ठ जाला

भन्ने बेलामा मुखमा

खुरुखुरु आइजाला

(प्रस्तुत कथा बर्दिया जिल्ला गोला गा.वि.स. वाड नं ५, निवासी बर्ष, २०, योग्यता (प्रमाणपत्र तह) मञ्जु ढुङ्गानावाट २०६८/३/२५ गते सङ्कलन गरिएको हो ।)

बालकको कथा

एकादेशमा एउटा किसानको छोरा बुहारी र नाति रहेछन् । किसान बुढो भएपछि केही काम गर्न नसक्ने, हिडडुल गर्न पनि नसक्ने भएछ । छोरा बुहारीले यसले धेरै दुःख दियो मर्दा पनि नमर्ने भनी आधा पेट खान दिने, खान दिँदा हेला गरेर फुटेको चरेसको थालमा, माटोको खपेटोमा, फुटेको कचौरामा, बुढालाई नमिठो पकाएर दिने र आफूहरूले मीठो मीठो पकाएर खान थालेछन् । एक दिन बुढो छोरा बुहारी हेला गरेको देखि साढेँ पीर मानेर पेटमा बसेर रुन थालेछ । रोएको सुनी सात वर्षको नातिले बाजे । बाजे तपाईं किन रोएको ? भनी सोध्दा बुढाले रोएको छैन भनी बहाना गराएछन् । तै पनि नातिले मान्दै नमानि तपाईंको आँखामा आँशु छ मलाई नठगनुहोस् म सहयोग गर्छु भनेछ । बुढाले नातिका कुरा सुन्दै रुँदै भन्न थालेछ तेरा बा आमाले आफूले मीठोमीठो खाने मलाई आधा पेट फुटेको भाँडामा खानदिइ साढेँ हेला गर्छन । बाजेका कुरा सुनी नातिले साभ्र भात खान आउँदा लोटयाभ्रै गरी चरेसको थाल, कचौरा, फुटाल्नु म तपाईंलाई गाली गरे भ्रै गर्छु । त्यो सुनेपछि मेरा बा आमाले राम्रो गरी हाल्छन् नि भनेछन् । बुढो साँभ्र भात खान आउँदा नातिले भने भ्रै गरी भाँडा फुटालेछ । नातिले भाँडा फुटालेको देखि मैले मेरा बा आमालाई यिनै भाँडा राखेर पछि खान दिम्ला भनेको त फुटाल्ने अब मैले मेरा बाआमालाई के मा खानदिने हो ? भनेर गाली गर्न थालेछ । साँभ्र सुतेपछि बा अमाले सात वर्षको बालकले अहिले त हामीलाई यस्तो भन्छ पछि हामी बुढो भयौं भनी कस्तो भन्ला भनेर रातभरी निदाएनन् । बिहान उठेर बुढाबालाई देखी सम्भ्रैछन् । हामीले अहिले बुढा बालाई हेला गरेका छौ, राम्रो गर्यो भने यसले पनि त्यही देखेर राम्रो गर्ला, अहिले केही विग्रिएको छैन भनी बुढालाई मीठो मीठो खान दिने राम्रो राम्रो लुगा दिने माया गर्न थालेछन् ।

सुन्नेलाई सुनको माला
भन्नेलाई फूलको माला
यो कथा वैकुण्ठ जाला
भन्ने बेलामा मुखमा
खुरुखुरु आइजाला

(प्रस्तुत कथा वर्दिया जिल्ला ठाकुरद्वारा गा.वि.स. वाड नं ५, निवासी वर्ष, १९, योग्यता (प्रवीणता तह) शिलु अधिकारीबाट २०६८/३/२५ गते सङ्कलन गरिएको हो ।)

गोठालाको साथी गाई

एकादेशमा एउटा गोठालो थियो । उसका धेरै गाईहरू मध्ये एउटा चौरी गाईले उसलाई धेरै माया गर्थ्यो र त्यो गाईले गोठालालाई आफूलाई कुनै शत्रुले आक्रमण गर्दा बाँसको बाँसुरी बजाउनु म जताबाट पनि आई पुग्छु भन्ने गर्थ्यो । गोठालाले कुनै आपत नपर्दा पनि बाँसुरी बजाउँथ्यो । गाई टुप्लुक्क आफ्नो मालिक नजिक पुग्थ्यो तर मालिकलाई सामान्य अवस्थामा देख्थ्यो । एक दिन साँच्चीकै वनमा गएको बेलामा भूतले गोठालालाई खान लाग्यो । गोठालाले बाँसको बाँसुरी फुक्यो तर फुक्ने बित्तिकै गाई आइपुगने । केहीपछि भूतले गोठालाई खान लागेको बेलामा गाई आईपुग्यो र भूतलाई भन्यो, “तेरो तागत छ भने मेरो शरीरको रौं गन अनि मात्र मेरो मालिकलाई खान पाउँछस्” नत्र पाउँदैनस् भन्यो । भूतले गाईको रौं गन्न थाल्यो । गाईको आधा रौं गन्दा गाईले पावर तान्यो । भूतले गनेको रौं बिसन्थ्यो । बिहान उज्यालो भयो । भूतलाई साँझ रौं गन्न फेरि आग्रह गरी पठायो । फेरि भूत साँझ आइ गाईको रौं गन्न थाल्यो । रौं गन्दा गन्दै गाईले पावर तान्दा रौं गन्न भुल्यो । भूतले गाईको रौं गन्न नसकी कुलेलाम ठोक्यो पछि गाई र गोठालो घर आए गोठालाले आफ्नो गाईको स्याहार सुसार गरी आफ्नो दिन बिताउन थाले ।

सुन्नेलाई सुनको माला
भन्नेलाई फूलको माला
यो कथा वैकुण्ठ जाला
भन्ने बेलामा मुखमा
खुरुखुरु आइजाला

(प्रस्तुत कथा बर्दिया जिल्ला शिवपुर गा.वि.स. वाड नं ३, निवासी वर्ष, २७, योग्यता प्रौढ शिक्षा श्रीमती संगिता विश्वकर्माबाट २०६८/३/२३ गते सङ्कलन गरिएको हो ।)

कैलोनरको कथा

एकादेशमा एउटा गाउँ थियो रे ! त्यो खोलामा एउटा कैलोनर बस्दथ्यो र त्यस गाउँका प्रत्येक मानिसलाई पालैपालो गरी खान्थ्यो रे । एक दिन एउटा केटाको पालो आयो रे । त्यस केटाले कैलोनरलाई मार्ने जुक्ति गरयो रे । केटो बिहान गाई चराउन गाउँमा गएको बेला केटाले खोटो सङ्कलन गरेछ रे । साँझ पख केटो वनबाट गाई ल्याएर आएछ रे । कैलोनरले केटाको घरमा आएर भनेछ, “तिम्रो नाम के हो ?” केटाले जवाफ दिएछ रे । मेरो नाम आफै भनेछ । कैलोनरले केटालाई खानी योजना बनाएछ रे । तर केटाले भनेछ रे खानुभन्दा पहिले मेरो कुरा सुन्नुहोस् महाराज । कैलोनरले भने छ । के करा हो भन । केटाले भनेछ । महाराज म सँग वासना आउने तेल छ, जस्ले गर्दा तपाईं सामु धेरै मान्छे आउँनेछन् र तपाईं मजाले खान पाउनु हुनेछ भने छ रे । कैलोनरले पनि त्यो कुरा स्वीकार गरेछ रे । अनि केटाले कैलोनर भूतको शरीरभरि खोटो लगाइदिएछ रे । अनि केटाले कैलोनरलाई गाउँमा घुम्न लगाएछ रे । कैलोनर मञ्जाले गाउँमा घुमेछ रे अनि गर्मीले कैलोनरको शरीरको खोटो पग्लिएर च्याप-च्याप्ती भए छ रे । कैलोनर साढे रिसाएर चुर भएछ रे । फर्के र फेरि केटा कहाँ आएछ रे । केटालाई भनेछ, “कि त मेरो शरीरको खोटो हटाइदे नत्र भने म तलाई खान्छु ।” फेरि केटाले भनेछ रे । ठिकै छ त्यसो भए अब अर्को उपाय छ । केटाले सलाई ल्याएर आएछ अनि कैलोनरको शरीरमा आगो लागई दिएछ रे अनि कैलोनर भूत साढे कराएछ रे । भूत कराएको सुनेर अरु भूतपनि जम्मा भएछन् अनि भूतलाई सोधेछन् “के हो ?” भूतले जवाफ दिएछ, अनि अरु भूतहरु तीन छक्क परेछन् रे

सुन्नेलाई सुनको माला

भन्नेलाई फूलको माला

यो कथा वैकुण्ठ जाला

भन्ने बेलामा मुखमा

खुरुखुरु आइजाला

(प्रस्तुत कथा बर्दिया जिल्ला ठाकुरद्वारा गा.वि.स. वाड नं ३, निवासी बर्ष, ५५, योग्यता (कक्षा ८) चुँडामणि शर्माबाट २०६८/३/२५ गते सङ्कलन गरिएको हो ।)

परिच्छेद पाँच

सङ्कलित लोकथाहरूको विश्लेषण

५.१ पृष्ठभूमि

प्रस्तुत अध्यायमा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाहरूको विश्लेषण गरिएको छ । यी लोककथाहरूको विश्लेषणका लागि कथाका तत्त्वहरूलाई नै मूल आधार बनाइएको छ । अतः लोककथाका तत्त्वका रूपमा लिइने कथावस्तु, पात्र, कथोपकथन, उद्देश्य, परिवेश, भाषाशैली र लोकतत्त्व आधारमा यिनको विश्लेषण गरिएको छ ।

५.२ विश्लेषण

लोककथाका तत्त्वहरूका आधारमा हरेक कथाको अलग अलग विश्लेषण यहाँ गरिएको छ । यस क्रममा निम्नानुसार विभिन्न उपशीर्षक अन्तर्गत तिनको विश्लेषण गरिएको छ ।

५.२.१. 'बैकिनीको बुद्धि' कथाको विश्लेषण

५.२.१.१ कथावस्तु

प्रस्तुत लोककथा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित एउटी चलाख आइमाईको चित्रण गरिएको एउटा सामाजिक लोककथा हो । यस कथामा आफ्नो बुद्धिले गर्दा एउटी आइमाईले आफ्ना श्रीमानसँग हुन लागेको छोडपत्रको अवस्थालाई पन्छाई पुनर्मिलन गर्दा सफल भएकी छे । छोरो विवाह गरेर पढ्न जानु यस कथाको प्रारम्भ हो, पढेर घरमा आउनु अनि श्रीमतीसँग रिसाएर अदालतसम्म पुग्नु विकास अवस्था हो भने न्यायधीशले आइमाईको कुरामा चित्त बुझेर पुनर्मिलन गराउनु यस कथाको अन्त्य वा समापन भाग हो । यसरी यस लोककथामा एउटी चलाख आइमाईले आफ्नो मूर्ख श्रीमानको व्यवहार परिवर्तन गरेकी छे । यस कथामा घरको छेउमा आएर पनि पाटीमा बास बस्नु, श्रीमान् श्रीमतीको चिनजान नहुनु जस्ता सन्दर्भहरू रहेका छन् ।

५.२.१.२ पात्र

यो लोककथा मानवीय पात्रको भूमिकामा निर्मित छ । प्रस्तुत कथाकी मुख्य पात्र बुहारी हो । उसले यस कथामा सुरुदेखि अन्त्यसम्म आफ्नो भूमिका निभाएकी छे । ऊ आफ्नो चतुरपनले गर्दा आफ्नो मूर्ख श्रीमानको व्यवहारलाई परिवर्तन गर्न सफल भएकी हुँदा

वर्गीय चरित्रका रूपमा यस कथामा देखिएकी छे साथै आफ्नो चतुरपनले गर्दा मुद्दा जित्न सफल भएकी छे । यसरी चतुर व्यक्तिले जहिले पनि परिस्थितिलाई आफ्नो अनुकूल बनाउन सक्छ भन्ने उदाहण बृहारी भएकी छे ।

५.२.१.३ कथोपकथन

प्रस्तुत कथामा एउटी आइमाई र चार परदेशीविच कथोपकथन आएको छ । आइमाईले धारामा लुगा धोइ रहेको बेलामा परदेशीहरुले पानी थाप्न माग्दा उसले पानी थाप्न नदिई उनीहरु को हुन् भन्ने प्रश्न गर्दा परदेशीहरुले कसैले मुसाफिर, कसैले भुवाँकी, कसैले दुःखी, कसैले मूर्ख हुँ भन्ने क्रममा आइमाई र चार परदेशीविच दोहोरो कथोपकथन आएको छ । उनीहरुसँग बैकिनी वा महिलाले निर्भिकतापूर्वक प्रश्न गर्ने र उत्तर दिने काम गरेकी छे । जस्तै: आइमाई र पहिलो परदेशी विचको कथोपकथन यस प्रकार छ :-

पहिलो परदेशी :- बहिनी, अलिकति पानी थापौ कि ?

बैकिनी : तिमी को हौ ?

परदेशी : म मुसाफिर हुँ ।

५.२.१.४ उद्देश्य

यस कथाको उद्देश्य प्रमुख रूपमा नीति शिक्षा र गौण रूपमा मनोरञ्जन प्रदान गर्नु हो । यस कथाले कुनै पनि काम गर्दा राम्रो सँग बुझेर गर्नु पर्छ भन्ने शिक्षा दिएको छ ।

५.२.१.५ परिवेश

प्रस्तुत कथा लौकिक परिवेश अन्तर्गत ग्रामीण पारिवारिक परिवेशमा आधारित छ । यहाँ वर्णित धारा, पाटी, पौवा आदि ग्रामीण परिवेशका सूचक हुन् ।

५.२.१.६ भाषाशैली

प्रस्तुत कथाको बर्दिया जिल्ला ठाकुरद्वारा गा.वि.स. को जन जीवनको भाषिकालाई आत्मसात गरेको छ जसमा बड्डाबड्डी, बैकिनी, लाटो भ्या, तमीले बाबा मतारी, जस्तै, गरिदिया, छकाल, बौरानी आदि स्थानीय भाषिकाका शब्दहरुको प्रयोग भएको छ । यसले गर्दा कथामा रोचकता भत्किएको छ । यहाँ प्रयुक्त: केही स्थानीय शब्दहरुलाई अर्थ सहित तल प्रस्तुत गरिएको छ :-

स्थानीय नेपाली	स्तरीय नेपाली
बड्डाबुड्डी	बुढाबुढी
बैकिनी	आइमाई
लाटा	छोरा
भ्या	विवाह
मस्तै	धेरै
छकाल	साँभ
बौरानी	बुहारी
तमीले	तिमीले

५.२.१.७ लोकतत्त्व

प्रस्तुत कथामा वर्णित, पाटी, पौवा, धारा, श्रीमान्ले श्रीमती प्रति गरेको कार्य, आइमाईको चलाखी पन लोक तत्त्व हुन् ।

५.२.२ कुविचारको परिणाम कथाको विश्लेषण

५.२.२.१ कथावस्तु

प्रस्तुत लोककथा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित एउटी दुष्ट आइमाईको व्यवहारको चित्रण गरिएको कथा हो । यस कथामा स्वास्नीले आफ्नो लोग्नेप्रति कुविचार राखेको हुनाले आफ्नो ज्यान नै गुमाएकी छे । अर्काको कुभलो चिताउने मानिसलाई कहिल्यै भलो हुँदैन भन्ने आशयलाई पुष्टि गर्न यस कथामा विभिन्न घटना शृङ्खलाहरुको संयोजन भएको छ । स्वास्नीले आफ्ना श्रीमान्प्रति कुविचार अथवा कुभलो सोच्नु यस कथाको प्रारम्भ हो । कुविचार स्वरूप श्रीमान् मर्नुको सट्टा मोटाउँदै जानु विकास अवस्था हो । भने लोग्नेप्रतिको डाहले स्वास्नीको मृत्यु हुनु यस कथाको अन्त्य वा समापन भाग हो । यसरी अर्काको कुभलो चिताउने मानिसको कहिल्यै भलो हुँदैन भन्ने मूल आशय यस कथाको अभीष्ट हो ।

५.२.२.२ पात्र

प्रस्तुत लोककथामा मानवीय पात्र रहेका छन् । यस कथाकी प्रमुख पात्र स्वास्नी हो । ऊ अर्काको कुभलो चिताउने असत् पात्र हो जसले गर्दा उसले ज्यान गुमाउनु परेको छ ।

अन्य सहायक पात्रहरुमा लोग्ने र ज्योतिषी रहेका छन् । यी पात्रहरुमा रोचकता ल्याउने प्रमुख पात्र स्वास्नी नै हो । उसले कथाभरि नै आफ्नो भूमिका निर्वाह गरेकी छे । त्यसैले यो यस कथाकी प्रमुख वा मुख्य पात्र हो ।

५.२.२.३ कथोपकथन

प्रस्तुत कथामा स्वास्नीलाई आफ्नो लोग्ने मन नपरेकाले लोग्ने कहिले मर्छ भनेर ज्योतिषीकहाँ हेराउन जाने क्रममा स्वास्नी र ज्योतिषीबिच दोहोरो कथोपकथन आएको छ । स्वास्नी र ज्योतिषीबिचको कथोपकथनको एक अंश यस प्रकार छ जसमा आफ्नै लोग्ने विपरीत उसले षड्यन्त्र गरेका पाइन्छ ।

स्वास्नी :- मेरा श्रीमान्को आयु कति छ, ज्योतिषी बाजे?

ज्योतिषी :- माघको महिना घिउ र पुवा दिनु भयो भने लोग्ने अवश्य मर्छन् ।

५.२.२.४ उद्देश्य

यस कथाको प्रमुख उद्देश्य मनोरञ्जन प्रदान गर्नु र गौण उद्देश्य नीति शिक्षा दिनु हो । विभिन्न घटनाहरुको उचित संयोजन गरेर मानिसलाई मनोरञ्जन प्रदान गर्नुका साथै मान्छेले कुविचार राख्यो भने परिणाम राम्रो हुँदो रहेनछ भन्ने शिक्षा दिनु यसको उद्देश्य रहेको छ ।

५.२.२.५ परिवेश

यो कथा कुनै ग्रामीण समाजमा घट्न सक्ने घटनाको आधारमा कल्पना वा रचना गरिएको हो । यसमा ग्रामीण परिवेशको समाजको यथार्थ चित्रण गरिएको छ ।

५.२.२.६ भाषाशैली

प्रस्तुत कथाको भाषा सरल, सहज र बोधगम्य हुनुका साथै संवादात्मक भाषा शैलीमा यो प्रस्तुत छ । बर्दिया जिल्लामा प्रचलित ढड्डु पिंदी, छेरौटी आदि शब्द रहेका छन् भने कथा वर्णात्मक शैलीमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२.२.७ लोकतत्त्व

प्रस्तुत कथामा स्वास्नीले आफ्नो श्रीमान्प्रति कुविचार राखी ऊ मरोस् भनेर सधैं नुहाई धुवाई धूप बाल्नु, ज्योतिषीलाई हेराउन जानु लोकतत्त्वका रूपमा रहेका छन् ।

५.२.३ "एक राजाका तिन बुद्धिमान छोराहरु कथाको विश्लेषण"

५.२.३.१ कथावस्तु

प्रस्तुत लोककथा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित काल्पनिक लोककथा हो । यस कथामा राजाले आफ्ना छोराहरुलाई पैसा दिएर उनीहरुको बुद्धिको परीक्षण गरेका छन् । मानिसलाई विचारले मात्र होइन, पैसाले पनि सही मार्गमा ल्याउन सकिन्छ भन्ने आशय यस कथाले प्रस्तुत गरेको छ । राजाले छोराहरुलाई पैसा दिएर परदेश पठाएबाट यस कथाको प्रारम्भ भएको छ । छोराहरुले उक्त पैसाले सामान किन्नु, सामान किनेर घरतिर हेर्नु र बुबा मरेर घाटतिर ल्याएको देख्नु यस कथाको विकास अवस्था हो भने छोराहरु गएर मृतक बुबालाई जीवित पार्नु, एकछिन छोराहरुसँग कुरा गरी बाबु पुनः मर्नु यस कथाको अन्त्य वा समापन भाग हो । यसरी यो कथा आदि, मध्य र अन्त्यको क्रमबद्ध रैखिक ढाँचामा रहेको र कथावस्तु पूर्ण भएको कथा हो । मरेको मान्छेलाई बचाउनु र मरेको मान्छे उठेर कुरा गरी पुनः मर्नु यस कथाका अभिप्राय हुन् ।

५.२.३.२ पात्र

प्रस्तुत कथामा मानवीय पात्र प्रस्तुत गरिएका छन् । यसमा मुख्य पात्रका रूपमा तिन भाइ छोराहरु रहेका छन् । यिनीहरुले बाबुले दिएको पैसाले हेलिकप्टर, सञ्जीवनी, औषधी, दूरबिन किनी उक्त पैसाको सही ठाउँमा प्रयोग गरेकाले सत् चरित्रका रूपमा देखिएका छन् र कथाको सुरुदेखि अन्त्यसम्म कौतूहल उत्पन्न गराई आफ्नो भूमिका निर्वाह गरेका छन् । त्यसैले यिनीहरु गतिशील र कथा अनुकूल का मुख्य पात्र हुन् । यिनीहरुको सहयोगी पात्रका रूपमा बाबु र साहु रहेका छन् भने गौण पात्रका रूपमा गाउँलेहरु रहेका छन् ।

५.२.३.३ कथोपकथन

प्रस्तुत कथामा बाबुले छोराहरुलाई पैसा दिएपछि परदेश जाने क्रममा हेलिकप्टर सञ्जीवनी, औषधी, दूरबिन किन्ने क्रममा तिन भाइ र साहु बिच कथोपकथन आएको छ । कान्छो भाइ र साहुबिच भएको कथोपकथन यस प्रकार छ:-

कान्छो भाइ:- ए साहुजी, त्यो के हो र कति रुपैयाँ पर्छ ?

साहु:- यो हेलिकप्टर हो, यसलाई एकलाख रुपैयाँ पर्छ ।

५.२.३.४ उद्देश्य

यस कथाको प्रमुख उद्देश्य नैतिक शिक्षा दिनु र गौण उद्देश्य मनोरञ्जन दिनु रहेको छ । मानिसहरू सँग धन सम्पत्ति भयो भने विभिन्न जुक्रिहरू आफै नै उत्पन्न हुन्छन् । यदि धन सम्पत्ति भएन भने बुद्धिजुकी पनि समाप्त भएर जान सक्छ, गलत मार्गतिर हिँडेको मान्छेले पनि राम्रो अवसर पायो भने ठुलो उपलब्धिमूलक काम गर्न सक्छ, भन्ने शिक्षा यस कथाले दिएको छ ।

५.२.३.५ परिवेश

प्रस्तुत कथामा लौकिक परिवेश अन्तर्गत ग्रामीण एवं परदेशीय वातावरणको चित्रण गरिएको छ । गाउँ, डाँडा, चौर, नदी आदिको वातावरणीय परिचय यस कथामा पाइनुका साथै सञ्जीवनी औषधीको प्रयोगले मृतक मान्छे जीवित हुनु र एकछिन कुराकानी गरेर पुनः मर्नु जस्ता घटनाले अलौकिक विश्वासलाई स्थान दिएको पाइन्छ, तापनि लौकिक परिवेशमा ग्रामीण एवं परदेशीय वातावरणलाई चित्रण गर्नु यस कथाको मूल पक्ष हो ।

५.२.३.६ भाषाशैली

प्रस्तुत कथामा सरल, सहज र बोधगम्य भाषाको प्रयोग गरिएको छ, र यस कथामा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित भाषिकाको शब्द प्रयोग भएको छ । जस्तै:- कन्चुस 'कन्जुस' माइँला 'माहिला' हेलिकप्टर, 'हेलिकोप्टर' । वर्णात्मक तथा संवादात्मक शैलीमा कथा प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२.३.७ लोकतत्त्व

प्रस्तुत कथामा सञ्जीवनी औषधीको प्रयोगले मरेको मान्छे जिउँदो हुनु, छोराहरूसँग कुराकानी गरी अंशवन्डा गरि दिई र बाबु पुनः मर्नु लोक विश्वास रहेको छ ।

५.२.४ 'लोगनेलाई सुधार्ने श्रीमतीको जुत्ती'कथाको विश्लेषण

५.२.४.१ कथावस्तु

प्रस्तुत लोककथा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित काल्पनिक कथा हो । यसले लोगनेले श्रीमतीलाई जति राम्रो काम गरे पनि भर्किकै रहने र श्रीमतीको कुरालाई बेवास्ता गरी आफ्ना कुरा मात्र लाद्न खोज्ने पुरुष प्रधान समाजको प्रतिनिधित्व गरेको छ । आइमाई शक्तिमा कमजोर भए पनि बुद्धिजुत्ती लगाएर आफ्ना श्रीमान्लाई सुधार्न सक्छन् भन्ने शिक्षा

यस कथाले दिएको छ । प्रस्तुत कथामा लोगने स्वास्नीको भगडा हुनु प्रारम्भ अवस्था हो । स्वास्नीले माभीसँग माछा किन्नु, लेकमा मकै छर्दा माछा भेटाई श्रीमान् खुसी भएर श्रीमतीलाई माछा पकाउन घरमा पठाउनु तर श्रीमतीले माछा नपकाई सिन्की र भात पकाउनु यस कथाको विकास अवस्था हो भने श्रीमतीलाई श्रीमानले लेकमा माछा पकाइनु भनेर कुट्नु, श्रीमती चाहिले आफ्ना जेठाजुसँग श्रीमानलाई भूत लागेको कुरा अवगत गराउनु, जेठाजुले धामी बसेर तातो पनियाले डाम्नु र श्रीमानले लेकमा माछा भेटाएको होइन भन्नु यस कथाको अन्त्य वा समापन अवस्था हो । यसरी यो कथा आदि, मध्य र अन्त्यको शृङ्खलाबद्ध रूपमा घटित पूर्ण कथानक भएको कथा हो ।

५.२.४.२ पात्र

प्रस्तुत कथा मानवीय पात्रको भूमिकामा निर्मित छ । यस कथाकी प्रमुख पात्र श्रीमती वा स्वास्नी हो जसले आफ्नो मूर्ख श्रीमानलाई बुद्धि जुत्तीको प्रयोग गरेर श्रीमानको कुटाइबाट मुक्त हुन पुगेकी, वर्गीय प्रतिनिधित्व गर्ने सत् पात्र हो । ऊ कथाको सुरुदेखि अन्त्यसम्म आफ्नो भूमिका निर्वाह गरेकी कथा अनुकूलकी पात्र हो । साथै यस कथामा सहायक पात्रका रूपमा माभी र जेठाजु र गौण पात्रका रूपमा जेठानी रहेकी छन् ।

५.२.४.३ उद्देश्य

प्रस्तुत कथाको प्रमुख उद्देश्य नैतिक शिक्षा दिनु र गौण उद्देश्य मनोरञ्जन प्रदान गर्नु हो । मूर्ख मानिसलाई बलले होइन जुत्ती र बुद्धिको प्रयोग गरेर सुधार्न सकिन्छ भन्ने शिक्षा दिनु यस कथाको उद्देश्य हो ।

५.२.४.४ परिवेश

प्रस्तुत कथा लौकिक परिवेश अन्तर्गत ग्रामीण पारिवारिक वातावरणमा निर्मित छ । यहाँ परिवारमा घट्ने श्रीमान्श्रीमती बिचको भगडा र मिलन को स्थिति अनि लेक र तराई जस्ता स्थानहरु ग्रामीण / पारिवारिक परिवेशका सूचक हुन् ।

५.२.४.५ भाषाशैली

यस 'लोगनेलाई सुधार्ने श्रीमतीको जुत्ती, कथाको भाषाशैली सरल, सहज र सुबोध छ जहाँ सुख दुःख जस्ता तत्सम शब्द ठाउँ र सिन्की जस्ता तद्भव र आगन्तुक शब्द र के

खोज्छस् काना आँखा जस्ता उखान टुक्काको प्रयोग भई कथा रोचक देखिन्छ । शैली वर्णनात्मक रूपमा प्रस्तुत भएको छ ।

५.२.४.६ लोकतत्त्व

प्रस्तुत कथामा लेकमा माछा भेटाउनु भूत लागेर धामी बस्नु, धामी बसेर तातो पनिआले डाम्दा आफ्नो ज्यान जोगाउन लेकमा माछा भेटाएको होइन भन्नु लोकतत्त्वको रूपमा आएका छन् ।

५.२.५ 'पापिनी सर्किनी' कथाको विश्लेषण

५.२.५.१ कथावस्तु

प्रस्तुत कथा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित एक काल्पनिक कथा हो । यस कथाले कुकर्म गरेपछि त्यसको परिणाम तुरुन्तै देखिन्छ भन्ने आशय प्रकट गर्नुका साथै स्वास्नी मानिसका शत्रु स्वास्नी मानिस नै हुन्छन् भन्ने कुरा प्रस्ट्याएको छ । प्रस्तुत कथामा रानी इनारमा डोलेका साथ नुहाउन जानु प्रारम्भ अवस्था हो । रानीलाई सर्किनीले इनारमा धकेलेर आफूले सम्पूर्ण लुगा गहना लगाउनु र घरमा गएर बच्चालाई थाड्नाको दुध बनाएर खुवाउनु, पिचास आमा आएर बच्चा-लाई दुध खुवाएर फर्कनु विकास अवस्था हो भने राजा चेवा बसेर पिचास रानीको हात समाती सर्किनी लाई चत्रक्क काट्नु अन्त्य वा समापन हो । यसरी यो कथा आदि, मध्य र अन्त्यमा आबद्ध रैखिक ढाँचामा प्रस्तुत छ । पिचास आमा आएर बच्चा लाई दूध खुवाउनु यस कथाको अभिप्राय हो ।

५.२.५.२ पात्र

प्रस्तुत कथा मानवीय र मानवेत्तर पात्रको भूमिकामा निर्मित छ । मानवीय पात्रको रूपमा राजा, रानी, सर्किनी बालक र डोलेहरु रहेका छन् भने मानवेतर पात्रका रूपमा पिचास, रानी, गाई, गोरु, घोडा र चरा रहेका छन् । यस कथामा प्रमुख पात्रका रूपमा रानी र सर्किनी रहेका छन् । रानीलाई सर्किनीले इनारमा खसालेपछि पिचास हुन पुगेर पनि आफ्नो कर्तव्य पालन गरी पुनः रानी बन्न सफल भएकी उच्च वर्गीय सत् पात्रका रूपमा यस कथामा प्रस्तुत भएकी छिन् । सर्किनी रानीको स्थान प्राप्त गर्नका लागि रानीलाई इनारमा खसाली पुनः आफू यमराजको दैलामा पुग्न गएकी निम्न वर्गीय असत् पात्र हो । यस कथाको सुरुदेखि अन्त्यसम्म आफ्नो भूमिका निर्वाह गरेकाले यी दुई प्रमुख पात्रका

रूपमा रहेका छन् । यस कथामा सहायक पात्रका रूपमा राजा, डोले, बालक रहेका छन् भने मानवेतर गौण पात्रका रूपमा चरा, घोडा, गाई र गोरु रहेका छन् ।

५.२.५.३ उद्देश्य

यस कथाको प्रमुख उद्देश्य नैतिक शिक्षा दिनु र गौण उद्देश्य मनोरञ्जन दिनु हो । यस कथामा मानिसले जस्तो कर्म गर्‍यो त्यस्तै फल पाउँछ, भन्ने आशय प्रकट गरीएको छ ।

५.२.५.४ परिवेश

प्रस्तुत कथामा लौकिक परिवेशभित्र अलौकिक पात्रहरूलाई प्रस्तुत गरिएको छ । यहाँ पिचास रानीले राती घरमा आएर गाईवस्तुहरूलाई घाँस कुँडो खुवाएर अनि बालकलाई दुध खुवाएर पुनः फर्कनुको घटनाक्रमले स्थानीय समाजको चेतनालाई प्रस्तुत गरेको छ ।

५.२.५.५ भाषाशैली

यस 'पापिनी सर्किनी' कथाको भाषाशैली सरल सहज र सुबोध छ । यसमा सरल वाक्यको अधिक प्रयोगले भाषाशैली सलल बगेको छ भने कथामा छोरा, लुगा जस्ता तद्भव शब्द, कुँडो, खुकुरी जस्ता आगन्तुक शब्द र खतय्याङखुत्तुड जस्ता अनुकरणात्मक शब्दको प्रयोगले कथालाई रोचक बनाएको छ, र कथा वर्णनात्मक शैलीमा प्रस्तुत भएको छ ।

५.२.५.६ लोकतत्त्व

प्रस्तुत कथामा पिचास रानी पुनः रानीमा परिणत हुनु, पिचास रानीले राती घरमा आएर गाईवस्तुलाई घाँसकुँडो खुवाउनु अनि बच्चालाई दुध खुवाएर फर्कनु, सर्किनीले थाङ्नाको दुध बनाएर बच्चालाई चुसाउनु, राजाले धेरै समयसम्म सर्किनीलाई नचिन्नु लोकतत्त्वहरू हुन् ।^{४०}

५.२.६ 'भलादमी र फटाह' कथाको विश्लेषण

५.२.६.१ कथावस्तु

प्रस्तुत कथा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित सामाजिक लोककथा हो । यस कथाले मानिस आफ्नो चलाखी र छटटुपनले कति अगाडि बढ्दो रहेछ भन्ने कुरा देखाएको छ । फटाहाले आफ्नो चलाखीपूर्ण सामर्थ्यले सबैलाई ठगेर आफू धनी भई आफ्नो जीवन सुधारेको

^{४०} भोजराज हुंगेल र दुर्गाप्रसाद दहाल, "नेपाली कथा र उपन्यास" (काठमाडौं : एम. को पब्लिशर्स एण्ड डिष्ट्रिब्युटर्स, प्र.स. २०५९), पृ. ३५ ।

कुरा यस कथामा रहेको छ । यस कथामा राजाले कान्छो छोरो फटाहालाई एउटा बाख्रो दिएर घरबाट निकालिदिनु यस कथाको प्रारम्भ अवस्था हो । फटाहाले ठगेर बाख्रो, गोरु बेची टन्न पैसा कमाएर घर फर्कने बेलामा भालुसँग लडाइँ गर्नु विकास अवस्था हो भने घोडामा आएको राजकुमारलाई भालुसँग लडाउनु आफू उसको घोडा चढेर पैसा लिएर घर फर्कनु यस कथाको अन्त्य वा समापन अवस्था हो । यसरी यो कथा आदि, मध्य र अन्त्यको रैखिक ढाँचामा आबद्ध रहेको पूर्ण कथानक भएको कथा हो । यसमा बाख्राले जाडो खाइ दिनु, भालुसँग पैसा निकाल्नु जस्ता अभिप्राय रहेका छन् ।

५.२.६.२ पात्र

प्रस्तुत कथामा मानवीय तथा मानवेतर पात्र रहेका छन् । यस कथाको प्रमुख (मानवीय) पात्र फटाहा हो । उसले सबैलाई ठगेर दुःख दिएकाले यसलाई असत् पात्रका रूपमा चिन्न सकिन्छ । यस कथामा फटाहाले सुरुदेखि अन्त्यसम्म आफ्नो परिस्थितिको सामना गरेको छ । यसले आफ्नो बाठोपनका कारण सम्पत्ति कपाएर आफ्नो जीवन सुधारेको छ र समाजमा फटाहा वर्गको प्रतिनिधित्व गरेको छ । यसमा सहयोगी पात्रका रूपमा राजा भालु राजकुमार र बुढाबुढी रहेका छन् भने गौण मानवीय पात्रको रूपमा भलादमी र बुढाबुढीका छोराछोरी अनि गौण मानवेतर पात्रहरू बाख्रो र गोरु रहेका छन् ।

५.२.६.३ कथोपकथन

प्रस्तुत कथामा फटाहा बाख्रो लिएर हिँड्ने क्रममा एउटा घरमा बास बस्छ र त्यहाँ बुढाबुढीलाई आफ्नो बाख्राले सबै जाडो खाइ दिने कुरा अवगत गराउने क्रममा फटाहार बुढाबुढीबिच कथोपकथन आएको छ । त्यसै गरी फटाहा सबैलाई ठगेर पैसा टन्न गोजीमा राखेर घर फर्कने क्रममा बाटामा भालुसँग भेट हुन्छ र भालुबाट बच्नका लागि रुखमा चढ्छ र भालु पनि रुखमा चढ्छ फटाहाले भालुका दुई खुट्टा मोही पारे भैँ गरी तान्छ । तान्ने क्रममा फटाहाका गोजीका पैसा भुइँमा खस्छन् । त्यो दृश्य घोडामा आइ पुगेको एउटा राजकुमारले देख्छ र सोध्छ त्यही क्रममा फटाहा र राजकुमारबिच दोहोरो कथोपकथन आएको छ । जस्तै:-

राजकुमार:- तिमिले यहाँ के गर्न लागेका छौ ।

फटाहा:- मैले यहाँ भालुबाट पैसा निकाल्न लागेको छु ।

५.२.६.४ उद्देश्य

यस कथाको प्रमुख उद्देश्य मनोरञ्जन दिनु हो । यसले अरुलाई ठगेर रूवाएर पनि सफल भईदो रहेछ भन्ने पाठकलाई नैतिक शिक्षा दिएको छ ।

५.२.६.५ परिवेश

प्रस्तुत कथा लौकिक परिवेश अन्तर्गत ग्रामीण पारिवारिक परिवेशमा आधारित छ । यहाँ प्रस्तुत भएका वाटोघाटो, भालु र फटाहबिचको सङ्घर्ष र जङ्गल ग्रामीण परिवेशका सूचक हुन् ।

५.२.६.६ भाषाशैली

प्रस्तुत कथाको भाषा सरल सहज भएका कारण शिक्षित अशिक्षित सबैले सजिलै बुझ्न सक्छन् । यस कथामा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित भाषिकाका शब्द 'बजिया', 'मोही' आदि प्रयोग भएका छन् भने कथा संवादात्मक वर्णात्मक शैलीमा प्रस्तुत भएको छ ।

५.२.६.७ लोकतत्त्व -

प्रस्तुत कथामा जाडो खाने बाख्रो, सुन दिसा गर्ने गोरु, मोही पारी भालुबाट पैसा भिक्नु जस्त लोकतत्त्व रहेका छन् ।

५.२.७ 'सुनकेसरी रानी' कथाको विश्लेषण

५.२.७.१ कथावस्तु

प्रस्तुत कथा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित लोकप्रिय सामाजिक कथा हो । यस कथामा बहिनीको विवाह दाजुसँग हुन लागेकाले बहिनी विरक्तः भएर रुखको ठुटामा बसेर 'बड् बड्' भन्दा रुख ठुलो हुन्छ । दिदी त्यहीँ बसेर आफ्नो सम्पूर्ण परिवारलाई सराप दिई मरेको र अन्तिममा दिदी भाइको सम्बन्धलाई देखाएर कथा सुखान्तमा टुङ्गिएको छ । यस कथामा सुनकेसरी रानी खोलामा नुहाउन जाँदा एउटा रौँ हराउनु प्रारम्भ अवस्था हो, उक्त रौँ आफ्नो काहिँलो दाजुले भेटाउनु, आफ्नो दाजुसँग विवाह हुने भयो भनेर रानी ठुलो रुखमा गएर बस्नु, सम्पूर्ण परिवारलाई सराप दिएर मृत्यु हुनु, दिदीभाइ दरबार आएर बस्नु, दिदीलाई अर्को देशको राजाले हरण गरेर लैजानु विकास अवस्था हो भने दिदीलाई खोजेर भेटाउनु र दिदीसँग बस्नु यस कथाको अन्त्य वा समापन अवस्था हो । यसरी यो कथा आदि मध्य अन्त्यको शृङ्खलामा उनिएको पूर्ण कथावस्तु भएको सफल कथा हो । यस कथामा

सराप दिएर सबै जना मर्नु, बहिनी र दाइको विवाह हुन खोज्नु अनि गाईले पनि मानवको जस्तो व्यवहार देखाउनु अभिप्राय हुन् ।

५.२.७.२ पात्र

यस कथामा मानवीय र मानवेतर पात्रहरु रहेका छन् । मानवीय पात्र अन्तर्गत सुनकेसरी रानी दाइभाइ, राजकुमार र आमाबुबा रहेका छन् भने मानवेतर अन्तर्गत घोडा, गाई, भैंसी रहेका छन् । यस कथाकी प्रमुख पात्र सुनकेसरी रानी हो जसले आफ्नो दाजुसँग विवाह हुने भनी थाहा पाई सम्पूर्ण परिवारलाई सराप दिई मृत्युको मुखमा पुऱ्याएर अन्त्यमा आफू राजकुमारसँग विवाह गरी घरजम गरी बस्न सफल भएकी उच्च वर्गीय सत् पात्र हुन् । उनले कथाभरिनै परिस्थिति अनुकूल आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्न पुगेकी गतिशील कथा अनुकूलकी पात्र हुन् । उनका सहयोगी पात्रका रूपमा आमाबुबा दाइभाइ राजकुमार र मानवेतर गौण पात्रका रूपमा गाई, भैंसी र घोडा रहेका छन् ।

५.२.७.३ कथोपकथन

प्रस्तुत कथामा सुनकेसरीको सुनको रौं दाजुले भेटाएर दाजुसँग विवाह हुन थालेको कुरा थाहा पाई सुनकेसरी ठुलो रुखमा गएर बस्छिन् । त्यही क्रममा सुनकेसरी र आमाबुबा बिच, दाजुहरु र सुनकेसरीबिच दोहोरो कथोपकथन आएको छ । जस्तै- सुनकेसरी र आमाबुबाबिचको कथोपकथन यस प्रकार छ ।

आमाबुबा: भरन भर सुनकेसरी रानी विवाहको लगन छुट्ने आँट्यो है ।

सुनकेसरी रानी:- पहिले मेरा बुबाआमा थिए, अहिले मेरा सासू ससुरा भयौ, छुरा धसी तीं मरि जाऊ है ।

५.२.७.४ उद्देश्य

यस कथाको उद्देश्य दिदी भाइबिचको निश्चल आत्मीय प्रेम सम्बन्ध देखाउनु र पाठकलाई मनोरञ्जन दिनु रहेको छ ।

५.२.७.५ परिवेश

यो कथा लौकिक दरबारिया परिवेशमा निर्मित छ । यसमा दरबारिया परिवेशका घोडा, भैंसी र गाईले मानवको जस्तो व्यवहार गरेको पाइन्छ । सुनकेसरी रानीले सराप दिएर सबै जना मरेकाले अलौकिक विश्वासलाई पनि यहाँ स्थान दिइएको छ ।

५.२.७.६ भाषाशैली

यस कथामा सरल सहज सुबोध भाषाको प्रयोग हुनुका साथै केही स्थानीय बोलीचालीका शब्दहरूको प्रयोग भएको छ र रुख, लगन, घर जस्ता तद्भव शब्द, जङ्गल, डम्फु, पटुका जस्ता आन्तुक शब्द र सरल वाक्यहरूको प्रयोगले कथालाई पूर्णता दिएको छ र यस कथाको शैली संवादात्मक वर्णनात्मक किसिमले प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२.७.७ लोकतत्त्व

प्रस्तुत कथामा सुनकेसरी रानीले ठुटामा बसेर बड्बड् भन्दा ठुलो रूपमा परिणत हुनु । सराप दिएर सम्पूर्ण परिवारको मृत्यु हुनु, गाईले पनि मानवको जस्तो व्यवहार गर्नु जस्ता लोकतत्त्व रहेका छन् ।

५.२.८ 'सात भाइका एउटै घरमा विवाह' कथाको विश्लेषण

५.२.८.१ कथावस्तु

बर्दिया जिल्लामा प्रचलित यो लोककथा एक काल्पनिक तथा सामाजिक लोककथा हो । यस कथामा हंसमल्ल आफ्नो बहादुरीले गर्दा राक्षसको मन जिती आफ्नो परिवारको सुरक्षा गर्नुका साथै आफ्ना दुवै श्रीमतीसँग बस्न सफल भएको छ । हंसमल्लले सात भाइको विवाह एउटै घरबाट हुने इच्छा व्यक्त गर्नु कथाको प्रारम्भ हो । विवाह गरी फर्कदा बाटामा हुरी बतास चली घरमा बास बस्दा राक्षस देखा परी हंस मल्ललाई खान चाहनु र हंसमल्ल राक्षसको अगाडि परी म तँलाई इन्द्रकी अप्सरा ल्याइ दिन्छु भन्नु, इन्द्रकी अप्सरा लिन जङ्गलतिर जानु, त्यहाँ राक्षस राक्षसनीसँग सङ्घर्ष गर्नु जस्ता कार्यले पाठकमा आश्चर्य उत्पन्न गराउनु, राक्षस र हंसमल्लबिच द्वन्द्व देखिनु, हंसमल्ल जाँदा इन्द्रकी अप्सरा उनलाई देखेर हाँस्नु यस कथाको विकास भाग हो भने इन्द्रकी अप्सरालाई ल्याएर फर्कनु र बिहे गरी दुवै श्रीमतीसँग सँगै बस्नु यस कथाको अन्त्य वा उपसंहार हो । यसरी एउटा बहादुर केटाले विभिन्न राक्षससँग आफ्नो बुद्धि क्षमताले सामना गरी अन्त्यमा दुवै जनासँग विवाह गरी बसेको छ र कथा आदि, मध्य र अन्त्यको रैखिक ढाँचामा टुङ्गिएको सुखान्त छ । यस कथामा अप्सरासँग विवाह हुनु र राक्षससँग सामना गर्दा राक्षसले केही नगर्नु जस्ता अभिप्राय रहेका छन् ।

५.२.८.२ पात्र

प्रस्तुत लोककथा मानवीय तथा मानवेतर पात्रको भूमिकामा निर्मित छ । मानवीय पात्र अन्तर्गत हंसमल्ल, छ दानुहरु, आमाबुबा र सात बुहारी रहेका छन् । मानवेतर पात्र अन्तर्गत राक्षस, राक्षसनी र अप्सरा रहेका छन् । यस कथाको प्रमुख पात्र हंसमल्ल हो, ऊ सात भाइमध्ये कान्छो भाइ हो, जसले दानुहरुलाई एउटै घरमा विवाह गर्ने इच्छा प्रकट गरेको छ । ऊ लगनशील, मेहनेती, कर्तव्यपरायण र दुरगामी विचार भएको कथा अनुकूलको सत् पात्रको रूपमा यहाँ देखिएको छ । बहादुर हंसमल्ल आफ्नो बुद्धि विवेकले गर्दा विभिन्न राक्षस राक्षसनी सँग सङ्घर्ष गरी अप्सरा प्राप्त गरी विवाह गर्न सफल भएको छ । यसरी बहादुरी र बुद्धिमतापूर्वक काम गर्ने व्यक्तिले जहिले पनि आफ्नो परिस्थितिलाई आफ्नो अनुकूल बनाउँदै सफल बन्न सक्छ भन्ने उदाहरण हंसमल्ले दिएको छ । यसका सहयोगी पात्रका रूपमा (मानवीय) बुढाबुढी, दानुहरु र मानवेतर राक्षस राक्षसनी र अप्सरा रहेका छन् भने गौण पात्रका रूपमा सात बुहारी रहेका छन् ।

५.२.८.३ कथोपकथन:

प्रस्तुत कथामा हंस मल्ल इन्द्रकी अप्सरा लिन जाने क्रममा राक्षसनीलाई देखी राक्षसनीको जगल्टा उखेल्छ । त्यही क्रममा राक्षसनी र हंसमल्लबिच कथोपकथन आएको छ । जस्तै:- राक्षसनी र हंसमल्ल बिचको कथोपकथन यस प्रकार छ:-

राक्षसनी: ए तँ को होस् यस्तो भुगा लुछ्ने शत्रु । तँ जे भन्छस् म त्यही मान्छु

हंस मल्ल:- म इन्द्रकी अप्सरा लिन जाने हुँ । मलाई बाटो देखाइ दे ।

५.२.८.४ उद्देश्य

यस कथाको उद्देश्य समग्र रूपमा बहादुरी र बुद्धिमतापूर्वक काम गर्नु पर्दछ भन्ने र गौण रूपमा मनोरञ्जन प्रदान गर्नु हो । यस कथाले कुनै पनि काम गर्दा आफ्नो बहादुरी र बुद्धिमतालाई पनि साथसाथै लगनु पर्दछ भन्ने शिक्षा दिएको छ ।

५.२.८.५ परिवेश

यो कथा लौकिक तथा अलौकिक परिवेश अन्तर्गत जैबी गाउँको वर्णन, पारिवारिक वातावरण जस्ता परिवशेमा आधारित छ । यहाँ वर्णित जङ्गल, घर, राक्षसको आगमन राक्षस राक्षसनीसँग भेट भएका ठाउँहरु आदि जैबी गाउँका सूचक हुन् ।

५.२.८.६ भाषाशैली

प्रस्तुत कथाले बर्दिया जिल्ला शिवपुर गा.वि.स को जन जीवनको भाषिकालाई आत्मासात् गरेको पाइन्छ । यसमा खानाऊँ, भुँगा ढोल्नु आदि स्थानीय भाषिकाको शब्दको प्रयोग भएको छ । यस कथाको शैली वर्णनात्मक रहेको छ ।

स्थानीय शब्द स्तरीय नेपाली अर्थ

खानाऊँ खाँदो हुँ

भुँगा कपाल

ढोल्नु पोख्नु

५.२.८.७ लोकतत्त्व

प्रस्तुत लोककथामा एउटा सामान्य मान्छेले राक्षस राक्षसनीसँग कुरा गर्नु, परीसँग विवाह गर्न सफल हुनु लोकतत्त्व रहेका छन् ।

५.२.९ 'लाटोकोसेरा र हात्तीको कथा' को विश्लेषण

५.२.९.१ कथावस्तु

प्रस्तुत लोककथा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित लोककथा हो । यस कथामा लाटोकोसेराले आफ्नो बुद्धिले गर्दा मारिन लागेको आफ्नो साथी हात्तीलाई बचाउन सफल हुन्छ । लाटोकोसेराको खुट्टा भाँचिएर हात्तीले बोकेर डुलाउनु यस कथाको प्रारम्भ हो । लाटोकोसेराको खुट्टा निको हुनु र हात्तीलाई राक्षसले मारेर खाने निर्णय गर्नु यस कथाको विकास अवस्था हो भने लाटोकोसेराले साथी हात्तीलाई राक्षसको पञ्जाबाट मुक्त गराउनु यस कथाको अन्त्य वा उपसंहार हो । यसरी यस कथामा एउटा लाटोकोसेराले आफ्नो बुद्धिको प्रयोग गरी राक्षसको निर्णयलाई परिवर्तन गरेको छ । यस कथामा राक्षसले सपनामा हात्तीको मासु खाएको देखेर विपनामा खान खोज्नु, राक्षसले आफ्नो पञ्जामा परेको हात्ती लाई उम्कन दिनु जस्ता अभिप्राय रहेका छन् ।

५.२.९.२ पात्र

यस लोककथामा लौकिक परिवशेमा मानवेतर पात्रका रूपमा हात्ती र लाटोकोसेरा रहेका छन् भने अलौकिक परिवेशमा मानवेतर पात्र राक्षसको राजा र अन्य राक्षसहरु हरेका

छन् । यस कथामा प्रमुख पात्रका रूपमा लाटोकोसेरा र हात्ती रहेका छन् । लाटोकोसेराले राक्षसको पञ्जामा परेको हात्तीलाई बुद्धि विवेक लगाएर मुक्त गराउन सफल भएको कथा अनुकूलको पात्र हो । यसमा सहयोगी पात्रका रूपमा अलौकिक परिवेश का मानवेत्तर पात्र राक्षसहरु रहेका छन् । यसरी असल मित्रतामा सधैं एक - अर्काको सुखदुःख मा साथ दिँदा जहिले पनि दृष्ट प्रवृत्तिलाई जित्न सकिन्छ । भन्ने उदाहरण हात्ती र लाटोकोसेराको मित्रताले देखाएको छ ।

५.२.९.३ उद्देश्य

यस कथाको उद्देश्य समग्र रूपमा नीति शिक्षा र गौण रूपमा मनोरञ्जन प्रदान गर्नु हो । यस कथाले असल मित्रताको जहिले पनि विजय हुन्छ, भन्ने शिक्षा प्रदान गरेको छ ।

५.२.९.४ परिवेश

प्रस्तुत कथा लौकिक तथा अलौकिक परिवेशमा निर्मित छ । लौकिक परिवेशमा लाटोकोसेरा र हात्तीको मित्रताको घटनाक्रमलाई देखाइएको छ भने अलौकिक परिवेशमा राक्षसको बास स्थान ओडार जङ्गल आदिको परिवेश यस कथामा प्रस्तुत भएको छ ।

५.२.९.५ भाषाशैली

यस 'लाटोकोसेरा हात्तीको मित्रता' कथाको भाषा सरल सहज र सुबोध छ जहाँ मित्र चित्त, स्थान खुसी जस्ता तत्सम शब्द, आँसु, रुख जस्ता तद्भव शब्द र लमक्क लमक्क जस्ता अनुकरणात्मक शब्दको प्रयोग भएको छ जसले कथालाई रोचक देखिन्छ । यसको शैली वर्णनात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२.९.६ लोकतत्त्व

यस कथामा लाटोकोसेरा र हात्ती बिचको मित्रता हुनु, लाटोकोसेराले राक्षसकी छोरीसँग बिहे गरेको सपना देखेकाले बिहे गर्न पाउने ढिपी कस्तु, सपनामा हात्तीको मासु खाएको देखेकाले बिपना हात्ती खाने निर्णय गर्नु लोकतत्त्वको रूपमा रहेका छन् ।

५.२.१० दाउरे र उसको बन्चरो कथाको विश्लेषण

५.२.१०.१ कथावस्तु :

यो लोककथा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित एउटा गरिब दाउरेको चरित्र चित्रण गरिएको सामाजिक लोककथा हो । यस कथामा एउटा गरिब दाउरे आफ्नो असल चरित्रको

कारण जल देवताबाट सुन चाँदीका बन्चरो उपहार पाउन सफल भएको छ । दाउरे आफ्नो बन्चरो लिएर दाउरा काट्न जानु यस कथाको प्रारम्भ हो । दाउरा काट्दा बन्चरो चिप्लिएर पानीमा खस्नु र जल देवता पानीबाट प्रकट हुनु यस कथाको विकास अवस्था हो भने जल देवता गरिब दाउरेको इमानदारी बाट प्रसन्न भई सुन चाँदीका दुबै बन्चरो उपचार स्वरूप दिनु र दाउरे सुखी भई बस्नु यस कथाको अन्त्य वा उपसंहार हो । यसरी यस लोककथामा एउटा गरिब दाउरेले धनमा लोभ नगरी इमानदारीका साथ फलामको बन्चरोलाई आफ्नो बन्चरो हो भनी जल देवतालाई खुसी बनाई सुन र चाँदीको बन्चरो प्राप्त गरेको छ । यस कथामा नदीबाट जल देवता उत्पन्न हुनु, सुन र चाँदीको बन्चरो उपहार दिनु अभिप्राय रहेका छन् ।

५.२.१०.२ पात्र

प्रस्तुत लोककथामा मानवीय पात्रको भूमिकामा निर्मित छ । यस कथामा लौकिक अलौकिक दुबै खालका पात्रहरुको उपस्थिति रहेको छ । यस कथाको प्रमुख पात्र दाउरे हो । यो लौकिक परिवशेको मानवीय पात्रको रूपमा उपस्थित छ । अलौकिक परिवेशको मानवीय पात्रको रूपमा जलदेवता रहेका छन् । दाउरे यस कथामा आफ्नो इमानदारीका कारण जल देवताको मन जित्न सफल भएको छ । यसरी इमानदारिका साथ काम गर्दा कहिल्यै पनि नोक्सान नभई नाफा मात्र हुन्छ, भन्ने उदाहरणको रूपमा दाउरे प्रस्तुत भएको छ ।

५.२.१०.३ कथोपकथन

प्रस्तुत कथामा दाउरले रुख काट्दै गरेको बेलामा हातबाट बन्चरो पानीमा खस्छ । दाउरे बन्चरो खोज्छ तर भेट्टाउँदैन र ऊ रुन कराउन थाल्छ । त्यसैबेला जल देवता एक्कासी उत्पन्न भई जल देवता र दाउरे बिच कथोपकथन आएको छ । जुन यस प्रकार छ:-

जलदेवता:- यो तिम्रो बन्चरो हो ?

दाउरे:- होइन प्रभु !

५.२.१०.४ उद्देश्य

यस कथाको मुख्य उद्देश्य नैतिक शिक्षा दिनु रहेको छ भने गौण उद्देश्य मनोरञ्जन दिनु रहेको छ । यस कथाले हरेक ठाउँमा काम गर्दा आफ्नो इमानदारीलाई नछोड्नु भन्ने शिक्षा दिएको छ र इमानदारीले मानिसलाई सफल बनाउँछ भन्ने सन्देश दिएको छ ।

५.२.१०.५ परिवेश

प्रस्तुत कथा लौकिक परिवेश अन्तर्गत ग्रामीण परिवेशमा एउटा गरिब दाउरेको जीवन निर्वाह मा आधारित छ । यहाँ वर्णित पोखरी, बन्चरो जङ्गल आदि ग्रामीण परिवेशका सूचक हुन् ।

५.२.१०.६ भाषाशैली

यस दाउरे र बन्चरो कथाको भाषाशैली सरल, सहज, सुबोध छ जसमा सरल एवं प्रश्नार्थक वाक्यको अधिक प्रयोगले भाषाशैली सलल बगेको पाइन्छ ।

५.२.१०.७ लोकतत्त्व

प्रस्तुत लोककथामा जलदेवता नदीबाट उत्पन्न हुनु, दाउरेको इमानदारीता देखेर तिनवटा बन्चरो उपहार स्वरुप दाउरेलाई दिनु लोकतत्त्व रहेका छन् ।

५.२.११ 'फर्सीको कथा' कथाको विश्लेषण

५.२.११.१ कथावस्तु

यो लोककथा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित एक सामाजिक लोक कथा हो । यस कथामा एउटा फर्सीले बुढाबुढीलाई बाबुआमाको रुपमा हेरी स्याहार गर्दा अन्त्यमा राम्रो युवकमा परिणत हुनु सफल भएको छ । बुढाबुढीले सन्तान नभएर हात हेराई फर्सीको बिउ घरमाथि रोप्नु र उम्रनु यस कथाको प्रारम्भ हो । फर्सी फल्नु र फर्सीले बुढा बुढीलाई छोराको रुपमा सहयोग गर्नु, फर्सीको विवाहको कुरा चलाउनु विकास अवस्था हो । फर्सीको विवाह गरी, घरबाट दुलहन फर्काउन जाँदा बाटोमा फर्सी फुटी एउटा सुन्दर युवकमा परिणत हुनु यस कथाको अन्त्य वा उपसंहार हो । यसरी यस कथामा फर्सीले छिटो छिटो खेत जोत्नु, फर्सीको विवाह केटीसँग हुनु, फर्सीबाट एउटा युवक निस्कनु आदि यस कथाका अभिप्राय रहेका छन् ।

५.२.११.२ पात्र

प्रस्तुत लोककथामा लौकिक परिवेशमा मानवेतर वस्तु फर्सीले प्रमुख पात्रको भूमिका निर्वाह गरेको छ । सहायक पात्रका रूपमा बुढाबुढी र बुहारी रहेका छन् भने गौण पात्रका रूपमा जमिन्दार र दिदीहरू रहेका छन् ।

५.२.११.३ उद्देश्य

यस लोककथाको मुख्य उद्देश्य मनोरञ्जन प्रदान गर्नु र गौण उद्देश्य उपदेश दिनु रहेको छ । यस कथामा मनावेतर वस्तुले मानवीय गुण देखाई बुढाबुढीलाई स्याहार गर्छ भने हामी मानवले बुढाबुढीको स्याहार सुसार र सेव गर्न पछि हट्नु हुँदैन भन्ने सन्देश दिइएको छ ।

५.२.११.४ परिवेश

प्रस्तुत कथा लौकिक परिवेश अन्तर्गत ग्रामीण पारिवारिक परिवेशमा निर्मित छ । यहाँ वर्णित बुढाबुढी, उनीहरूको घर, खेत, जोत्ने काम आदि ग्रामीण परिवेशका सूचक हुन् ।

५.२.११.५ भाषाशैली

यस कथामा साँझ, ठाउँ, रुख जस्ता तद्भव शब्द चढ्दा चढ्दा द्विप्व शब्द, युवक तत्सम शब्द र जिल्ल जस्ता अनुकरणात्मक शब्दका साथै सरल वाक्यको अधिक प्रयोगले कथा रोचक देखिन्छ भने यसको शैली वर्णनात्मक किसिमको छ ।

५.२.११.६ लोकतत्त्व

यस कथामा छोराको रूपमा फर्सी रहनु, फर्सी बोल्न सक्नु, फर्सीले खेत जोत्न सक्नु, फर्सी को केटीसँग विवाह हुनु, फर्सी फुटेर सुन्दर युवक उत्पन्न हुनु लोकतत्त्व रहेका छन् ।

५.२.१२ 'साथीत्वको भावना' कथाको विश्लेषण

५.२.१२.१ कथावस्तु

प्रस्तुत लोककथा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित एक लोकप्रिय काल्पनिक मानवेतर प्राणीको चरित्रको चित्रण भएको कथा हो । यस कथामा बाघ जस्तो परजीवी जनावरले गाई जस्तो घर पाल्नु जनावरसँग मित्रता बढाएर उसलाई एकै आत्मा बनाई साथीको लागि आफ्नो जीवन त्याग गरेको छ । साथी भनेको एक आत्मा एक मुटु हो । एक अर्कोलाई

समस्या परेको बेलामा जुनसुकै कुराको पनि त्याग गर्न सक्नु पर्दछ, भन्ने आशय यस कथाले प्रकट गरेको छ । प्रस्तुत कथामा गाई तिर्खा लागेर पानी पिउन जानु र बाघ पनि त्यहीँ आइपुग्न प्रारम्भ अवस्था हो । भने बाघले गाईलाई खान खोज्नु, गाईले आफू दोजिया भएकाले हल्का भएपछि, आहारा बन्ने आग्रह गर्नु, गाईलाई बाघले खाएर पातको दुध रातो हुनु, बाघ र गाईको बच्चा सँगै बसी मित्रता जोड्नु, गाईलाई सुरक्षाको निमित्त बागले घण्टी भुन्ड्याइदिनु, घन्टी बज्दा बाघ आइपुगनु तर गाईलाई कुनै समस्या नपुर्न जस्ता कार्यहरू यस कथाका विकास भाग हुन् । गाईलाई मानिसहरूले मारेर खानु, हड्डी फाल्नु त्यसैबेला बाघ आइपुगनु हड्डी जम्मा गर्न लगाई आगो बाल्नु र आफू त्यहीँ हाम फालेर मर्नु यस कथाको अन्त्य वा उपसंहार हो । यसरी यस कथामा बाघ जस्तो जङ्गली जनावर ले एउटा घर पाल्नु जवानरसँग मित्रता गाँसी आफ्नो साथीका खातिर ज्यान दिन पछि परेको छैन । भन्ने आशय यस लोककथाले प्रकट गरेको छ । यस कथामा गाई र बाघको मित्रता हुनु, बाघले आफ्नो साथी गाईको निमित्त आत्महत्या गर्नु अभिप्राय रहेका छन् ।

५.२.१२.२ पात्र

प्रस्तुत कथा प्रमुख रूपमा मानवेतर र गौण रूपमा मानवीय पात्रको भूमिकामा निर्मित छ । मानवेतर पात्रको रूपमा गाई गाईको बच्चा, बाघ - बाघको बच्चा रहेका छन् भने गौण रूपमा मानवीय पात्रका रूपमा मानिसहरू रहेका छन् । यस कथाका प्रमुख पात्र गाईको बच्चा र बाघका बच्चाहरू हुन् । यिनीहरूले कथाको सुरुदेखि अन्त्यसम्म परिस्थिति अनुकूल आफ्नो भूमिका निर्वाह गरेका छन् । बाघको बच्चो आफ्नो साथी गाईको बच्चाको मृत्यु भएको कारण आफूपनि मृत्युको मुखमा पुगेको छ ।

५.२.१२.३ कथोपकथन

प्रस्तुत कथामा गाई पानी खान नदीमा गएको बेला बाग भेटेभई गाईलाई खाने निधो गर्छ तर गाईले दोजिया छु पछि हल्ला भए पछि म तिम्रो आहारा बन्ने छु भन्ने क्रममा बाघ र गाई बिच कथोपकथन आएको छ । यस कथामा पशुपशु बिच पनि मानिसले जस्तै कुरा गरेको देखिन्छ । जसमा गाई दोजिया भएकीले बाघलाई अपहू हल्ला भएपछि पुन त्यही आउने बाचा गरि आफ्नो वास स्थानमा फर्कने क्रममा पशु पशु बिच दोहोरो कथोपकथन आएको छ ।

५.२.१२.४ उद्देश्य

प्रस्तुत कथामा गाई र बाघ जस्ता मानवेतर प्राणीले पनि मित्रता गरी मित्रको निम्ति आफ्नो ज्यान दिन पनि पछि परेका छैनन् भने मानव प्राणी भनेका हिन्दु धर्मालम्बीहरूले गाईको पूजा गर्न परै जाओस् गाईको मासु खाएर मानवीयता उडाएका छन् । त्यसो नगरी हामी मानवीय प्राणी भएर असल साथीको लागि ज्यान दिन कहिल्यै पछि हट्न हुँदैन भन्ने नैतिक शिक्षा दिँदै मनोरञ्जन प्रदान गर्नु यस कथाको उद्देश्य रहेको छ ।

५.२.१२.५ परिवेश

यस कथाको परिवेश ग्रामीण वातावरण अन्तर्गतको जङ्गली परिवेश छ जहाँ गाई तिर्खा लागेर पानी पिउन जानु, बाघले गाईलाई खानु, पछि तिनीहरूका बच्चा बच्चीले मित्रता गाँसेर बस्नु ले जङ्गली परिवेशको सूचना दिन्छ, भने हल्ला रुपमा ग्रामीण परिवेशमा पनि यस कथाका घटनाहरू घटेका छन् ।

५.२.१२.६ भाषाशैली

प्रस्तुत कथाको शैली वर्णनात्मक किसिमको छ । यो कथा सरल सहज बोधगम्य भाषामा प्रस्तुत गरिएको छ । यस कथामा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित भाषिकाको प्रयोग पाइन्छ । जस्तै:

कथाका प्रयुक्त कथ्य रुप	मानक लेख्य रुप
बाग	बाघ
टड्याउनु	भुन्ड्याउनु

५.२.१२.७ लोकतत्त्व

प्रस्तुत लोककथामा गाई र बाघ बिच मित्रता हुनु, पातमा राखेको दुध रातो हुनु, गाईको मासु मनिसहरूले खानु लोकतत्त्व रहेका छन् ।

५.२.१३ 'राजा अमरदेव र मन्त्री वलदेव' कथाको विश्लेषण

५.२.१३.१ कथावस्तु

प्रस्तुत लोककथा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित एक सामाजिक कथा हो । यस कथामा सानो मान्छेलाई ठूलो मान्छेले गरेको व्यवहार र मान्छे सानो ठूलो केवल बुद्धि जुत्कीले हुने,

बुद्धि जुक्ती लगाएमा आफ्नो उद्देश्यमा पुग्न सकिने कुरा यस कथामा मन्त्री बलदेवको चरित्रले देखाएको छ । यस कथामा राजा अमरदेव र मन्त्री बलदेव सभामा जानु प्रारम्भ अवस्था हो । बलदेवको पराग खाएर सभामा थुक्नु, राजा अमरदेवले मन्त्री बलदेवलाई काम नलाग्ने ठाउँमा थुक्न आग्रह गर्नु राजा अमरदेवले सम्पूर्ण मान्यजनलाई बोलाएर पाठपूजा गर्ने निर्णय गर्नु, पूजामा आएका राजाको ज्वाइँको कानो आँखामा थुक्नु यस कथाको विकास अवस्था हो । भने राजा अमरदेवले मन्त्री संग स्पष्टीकरण माग्नु मन्त्री बलदेवले हजुरले काम नलाग्ने ठाउँमा थुक्ने आग्रह गरेकाले काम नलाग्ने ठाउँमा थुकेको कुरा स्पष्ट पार्नु र मन्त्री बलदेवको जित हुनु यस कथाको अन्त्य अथवा उपसंहार हो । यस कथाले कसैलाई भन्न पाएँ भनेर प्याच्च भन्नु हुँदैन त्यसको परिणामा नराम्रो हुन्छ भन्ने कुरा व्यक्त गरेको छ । कथा आदि, मध्य र अन्त्यको रैखिक ढाँचामा पूर्ण भएको छ ।

५.२.१३.२ पात्र

प्रस्तुत कथा मानवीय पात्रको भूमिकामा निर्मित छ । मानव पात्रका रूपमा राजा अमरदेव, मन्त्री बलदेव राजाका नातागोता, छोरी ज्वाइँ रहेका छन् । यस कथामा मुख्य पात्रका रूपमा बलदेव रहेका छन् । यिनी कथाको सुरुदेखि अन्त्यसम्म परिस्थिति अनुकूल आफ्नो भूमिका पुरा गर्न सफल भएका छन् । सहायक पात्रका रूपमा राजा अमरदेव र गौण पात्रका रूपमा राजाका नातागोता छोरी ज्वाइँ रहेका छन् ।^{४१}

५.२.१३.३ कथोपकथन

प्रस्तुत कथामा मन्त्री बलदेवले सभामा थुकेको बेलामा राजा अमरदेवले काम नलाग्ने ठाउँमा थुक्ने आग्रह गर्दा र मन्त्री बलदेवले राजाको ज्वाइँको कानो आँखामा थुक्दा राजाले स्पष्टीकरण माग्ने बेलामा राजा अमर देव र मन्त्री बलदेव बिच कथोपकथन आएको छ । जुन यसप्रकार छ:-

राजा अमर देव:- मन्त्री किन ज्वाइँको आँखामा थुकेको हँ ?

मन्त्री बलदेव:- अ ! हजुरले भन्या होइन, काम नलाग्ने ठाउँमा थुक्नु भनेर ।

^{४१} डा. कृष्णहरि बराल र नेत्र एटम, “नेपाली आख्यान र नाटक” (काठमाडौँ :अ.इ.प.वा, प्र.२०६४), पृ ९ ।

५.२.१३.४ उद्देश्य

प्रस्तुत लोककथामा मानिसले जस्तो काम गर्दछ, त्यही अनुसार फल प्राप्त गर्दछ, भन्ने कुरा देखाउँदै नैतिक शिक्षा दिनु र मनोरञ्जन प्रदान गराउनु यस कथाको उद्देश्य रहेको छ ।

५.२.१३.५ परिवेश

प्रस्तुत कथा लौकिक परिवेशमा निर्मित छ । यहाँ दरबारिया वातावरणको चित्रण गरिएको छ । बलदेवले सभामा थुक्नु, राज परिवारको भेला हुनु जस्ता दरबारिया वातावरणलाई समेट्दै लौकिक परिवेशमा दरबारिया वातावरणलाई चित्रण गर्नु यस कथाको मूल पक्ष हो ।

५.२.१३.६ भाषाशैली

प्रस्तुत कथा सरल सहज सुबोध भाषाको प्रयोग हुनुका साथै सरल वाक्य, पश्नार्थक वाक्यहरूको प्रयोगले भाषाशैली सलसली वगेको छ । भने बिच बिचमा क्यारे, ल, के पो जस्ता निपातको प्रयोगले कथामा रोचकता भल्किएको छ, भने यसको शैली संवादात्मक वर्णनात्मक रूपले प्रस्तुत भएको छ ।

५.२.१४ 'अकबर र बिरबल' कथाको विश्लेषण

५.२.१४.१ कथावस्तु

प्रस्तुत कथा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित एक लोकप्रिया सामाजिक कथा हो । प्रस्तुत कथामा चलाखी र तीक्ष्ण बुद्धि भएका मानिसलाई जस्तो सुकै षडयन्त्र गरेपनि उनीहरू कहिल्यै पराजय नभएर विजय हुन्छन् भन्ने आशय यस कथाले प्रस्तुत गरेको छ । प्रस्तुत कथामा राजा अकबर र मन्त्री बिरबलको परिचय गराउनु प्रारम्भ भाग हो भने राजा अकबर र अरु मन्त्रीहरूले बिरबललाई हराउने षडयन्त्र रच्नु, वीरबललाई खोलामा नुहाउन जाने आग्रह गर्नु आफूहरूले लुकाएर घरबाट एकएक वटा अन्डा लिनु तर वीरबललाई थाहा नहुनु, सबैजना खोलामा डुबेर कुखुरी काँ गरेर एक एक वटा अन्डा लिएर आउनु वीरबल खोलामा गएर बाहिर आउँदा कुखुरी काँ मात्र गर्नु यस कथाको विकास अवस्था हो भने कुखुरी काँ मात्र किन गरिस् भनेर राजा र मन्त्रीहरूले सोध्दा तिमिहरू पो पोथी भएर अन्डा ल्यायौं, म भालेले कसरी अन्डा ल्याउने भनेर प्रतिक्रिया दिनु र वीरबलको विजय हुनु यस कथाको

अन्त्य वा समापन भाग हो । यसरी बुद्धिमानी र चलाख मान्छेलाई षडयन्त्र गर्दा आफैलाई आत्मग्लानी र लाज मर्नु हुन्छ भन्ने शिक्षा यस कथाले दिएको छ ।

५.२.१४.२ पात्र

प्रस्तुत कथा मानवीय पात्रको भूमिकामा अगाडि बढेको छ । यस कथाको प्रमुख पात्रका रूपमा मन्त्री वीरबल रहेका छन् जसले कथाको शुरुदेखि अन्त्यसम्म उपस्थित रहेर परिस्थिति अनुकूल आफ्नो भूमिका निर्वाह गरेका छन् । वीरबल चलाख र तीक्ष्ण बुद्धिका कारण ठुलो षडयन्त्रमा पनि सफल हुन पुगेका सत् वर्गीय पात्रको प्रतिनिधित्व हुन् । यिनका सहयोगी पात्रका रूपमा राजा अकबर र अरुमन्त्रीहरू रहेका छन् ।

५.२.१४.३ कथोपकथन

यस कथाका राजा अकबर र मन्त्रीहरूले वीरबललाई हराउने षडयन्त्रले अन्डा लिएर खोलामा जान्छन् र बुद्धिमान वीरबलले आफू खाली हात गएर खोलामा गए पनि बुद्धिको प्रयोगले तिमीहरू पोथी भएर पो अन्डा ल्यायौ म भालेले कसरी अन्डा ल्याउनु भनेर तिनीहरूलाई लज्जामा पार्ने काममा दोहोरो कथोपकथन आएको छ ।

५.२.१४.४ उद्देश्य

प्रस्तुत कथामा तीक्ष्ण बुद्धि भएका चलाख मानिस जस्तोसुकै षडयन्त्र गरेपनि सफल हुन्छन् भन्दै प्रमुख रूपमा नैतिक शिक्षा दिनु र गौण रूपमा मनोरञ्जन प्रदान गर्नु यस कथाको उद्देश्य रहेको छ ।

५.२.१४.५ परिवेश

प्रस्तुत कथामा लौकिक परिवेश भित्र ग्रामीण वातावरण चित्रण गरिएको छ । उक्त कथामा देखिएका अन्डा ल्याउनु, खोलामा नुहाउन जानु ग्रामीण परिवेशका सूचक हुन् ।

५.२.१४.६ भाषाशैली

यस अकबर र वीरबल कथामा सरल सहज र सुबोध भाषाको प्रयोग गरिएको छ, जहाँ नेपाली भाषाका द्वित्व शब्द पालैपालो, एक एक र सरल वाक्यहरूको प्रयोग भएको छ र यसको शैली वर्णनात्मक किसिमले प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२.१४.७ लोकतत्त्व

प्रस्तुत कथामा राजा र मन्त्रीहरु बिचको षडयन्त्र, अरुलाई होच्याउने प्रवृत्तिले लज्जास अवस्थामा पुग्नु यस कथाका लोकतत्त्व हुन् ।

५.२.१५ 'कुकुरलाई मासु पैचो' कथाको विश्लेषण

५.२.१५.१ कथावस्तु

बर्दिया जिल्लामा प्रचलित लोककथा नेपाली समाजमा माघे संक्रान्ति चाडबाट प्रारम्भ भएको छ । यस कथाले अरुको भलो गर्ने मानिसको सधैं भलो हुन्छ भन्ने आशय दिएको छ । आमाले छोरालाई कुकुरलाई मासु दिएकोमा रिसाउनु यस कथाको विकास अवस्था हो भने कुकुरले पैसाको थैलो आगनमा खसाल्नु यस कथाको अन्त्य वा समापन भाग हो । यस कथामा कुकुरले मासुको पैसा बुझाउनु, आकाशाट फुरौला बर्सनु जस्ता अभिप्राय रहेका छन् ।

५.२.१५.२ पात्र

प्रस्तुत लोककथाका मानवीय पात्रको भूमिकामा अगाडि बढेको छ । यस कथाको प्रमुख पात्र लठेप्रो हो । यसले आफ्नो लठेप्रोपन देखाएतापनि भाग्यवश ऊ सम्पन्न भएको छ । अन्य सहयोगी पात्रहरुमा आमा, कसाई र कुकुर रहेका छन् यी सबै पात्रहरुमा रोचकता ल्याउन सक्ने मूल सत् पात्र लठेप्रो नै हो । भाग्यका कारण कुकुरबाट पैसा हात पार्न सफल भएको छ ।

५.२.१५.३ उद्देश्य

यस कथाको मुख्य उद्देश्य मनोरञ्जन प्रदान गर्नु र गौण उद्देश्य नैतिक शिक्षा दिनु रहेको छ । अरुलाई भलो गर्न मानिसको सधैं भलो हुन्छ भन्ने शिक्षा यसले दिएको छ ।

५.२.१५.४ परिवेश

प्रस्तुत कथा लौकिक परिवेश अन्तर्गत ग्रामीण वातावरणमा निर्मित छ, जहाँ उकालो, ओरालो कसाईको मासु पसल, लठेप्रोको घर आँगन ग्रामीण परिवेशका सूचक हुन् ।

५.२.१५.५ भाषाशैली

यस कथा सरल सहज सुबोध भाषाको प्रयोग हुनुका साथै सरल वाक्यको प्रयोग, हुनुका साथै ए, नै जस्ता निपातको प्रयोग भएको छ र शैली वर्णनात्मक किसिमको छ ।

५.२.१५.६ लोकतत्त्व

प्रस्तुत कथामा कुकुरले मासुका पैसा बुझाउनु, आकाशबाट फुरौला खस्नु, जस्ता लोकतत्त्व रहेका छन् ।

५.२.१६ 'इमानदार र वेइमान' कथाको विश्लेषण

५.२.१६.१ कथावस्तु

प्रस्तुत कथा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित एक लोकप्रिय सामाजिक कथा हो । प्रस्तुत कथामा अरुलाई दुःख दिनु भनेको आफै दुःख पाउनु हो । त्यसैले पाप गर्नेले पापको नराम्रो फल भोग्ने पर्छ भन्ने आशय प्रस्तुत कथामा प्रकट भएको छ । कथामा इमानदार र वेइमान बिसमाना चामल र पचास रुपैया लिएर परदेशतिर लाग्नु प्रारम्भ अवस्था हो भने वेइमानले इमानदारको बिसमाना चामल पचास रुपैया सिध्याउनु, इमानदारका दुवै आँखा फुटालेर केही नदिई भाग्नु यस कथाको विकास अवस्था हो । आँखा फुटेपछि इमानदार ओडारको छेउमा पुगी, बाघ बघिनिको कुरा सुनी औषधी पत्ता लगाई आँखा देख्ने हुनु, आँखा देख्ने भएपछि इमानदारले एउटा बाटामा आँखा फुटेका राजालाई भेटी औषधी लगाई सन्धो बनाएर आफू पनि राजा हुनु, संयोगवश वेइमानसँग भेट हुनु, वेइमान पनि दुवै आँखा फुटाली ओडारमा जानु र बाघ बघिनीले खाइदिनु यस कथाको अन्त्य वा उपसंहार हो । यस कथामा पैसाका लागि भाइले दाइको दुवै आँखा फुटाल्नु बाघ बघिनिसँग भेटहुँदा पनि इमानदार नमर्नु, सामान्य मान्छे पनि राजा बन्नु अभिप्राय रहेका छन् ।

५.२.१६.२ पात्र

प्रस्तुत कथा मानवीय र मानवेतर पात्रको भूमिकामा निर्मित छ । मानव पात्रको रूपमा इमानदार वेइमान र राजा रहेका छन् भने मानवेतर पात्रका रूपमा बाघ र बघिनी रहेका छन् । यस कथाको प्रमुख पात्रका रूपमा इमानदार र वेइमान दुवै भाइ रहेका छन् । वेइमानले इमानदारको परदेश हिड्ने क्रममा बिस माना चामल पचास रुपैया सिध्याएर दाजुको दुवै आँखा फुटाली कुकुरमा गरेकाले ऊ बाघ र बघिनीको पञ्जामा परी मृत्यु गर्न

पुगेको असत् पात्र हो । इमानदार भने आफ्नो इमानदारिताको कारणले आँखा फुटेपनि पुनः देख्ने भएर अन्त्यमा राजा बन्त सफल भएको सत् पात्र हो । यस कथाको सहयोगी पात्रको रूपमा मानवेतर पात्र बाघ र बघिनी रहेका छन् उनीहरूले इमानदारको आँखाको उपचारका लागि औषधी बताइदिने काम गरि असल चरित्रको प्रस्तुत गरेका छन् ।

५.२.१६.३ उद्देश्य

प्रस्तुत कथामा अरुलाई दुःख दिनु आफैले दुःख पाउनु हो । त्यसैले पाप गर्नेले पापको नराम्रो सजाय भोग्नै पर्छ भन्ने सन्देश दिँदै मनोरञ्जन प्रदान गर्नु यस कथाको उद्देश्य रहेको छ ।

५.२.१६.४ परिवेश

५.१६.४यो 'इमानदार र वेइमान' कथा ग्रामीण वातावरणको बयान गरिएको छ । जहाँ गाउँले वातावरणमा पारिवारिक घटनाहरू घटेका छन् कथाको अन्त्य भाग तिर हल्ला रूपमा जङ्गली र दरबारिया परिवेशको पनि झल्को पाइन्छ ।

५.२.१६.५ भाषाशैली

प्रस्तुत कथामा सरल, सहज र बोधगम्य भाषाको प्रयोग गरिनुका साथै बर्दिया जिल्लामा प्रचलित स्थानीय भाषिका (ल्या, बाघ) क्या, आहा, जस्ता निपातको प्रयोग जटिल वाक्यको प्रयोग कथा रोचक देखिन्छ भने यस कथाको शैली वर्णनात्मक रूपमा प्रस्तुत भएको छ ।

५.२.१६.६ लोकतत्व

प्रस्तुत कथामा भाइले दाइको आँखा फुटाल्नु, इमानदारको बाघ बघिनीसँग भेट हुँदा पनि केही नगर्नु सामान्य मान्छे पनि राजा बन्नु लोकतत्व रहेका छन् ।

५.२.१७ 'लिखेटुहुरीको कथा' को विश्लेषण

५.२.१७.१ कथावस्तु

प्रस्तुत लोककथा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित काल्पनिक तथा सामाजिक कथा हो । प्रस्तुत कथाले भाग्यवादी धारणा बोकेकाले टुहुरा टुहुरीलाई हेला गर्नु हुँदैन, तिनीहरूको पनि भाग्य फर्कन्छ भन्ने आशय प्रकट गरेको छ । प्रस्तुत कथामा लिखेटुहुरी का बाबुआमाको मृत्यु हुनु प्रारम्भ अवस्था हो भने कान्छा दाजुभाउजुले माया गर्नु, अरु दाजुभाउजुहरूले हेला

गरेको देखेर, लिखेटुहरीलाई कहिले बाख्राले कहिले सर्पले सहयोग गर्नु, सहयोग गर्ने क्रममा एउटा राजकुमार आएर लिखेटुहरी सँग विवाहको प्रस्ताव राख्नु, लिखे टुहरीले स्वीकार गर्नु यस कथाका विकास अवस्था हुन् भने लिखे टुहरीको राजकुमारसँग विवाह हुनु र दरबारमा जानु, कान्छा दाजु भाउजु बाहेक अन्य दाजुभाउजुहरू डाहले पश्चाताप गर्दै लिखेटुहरी सँग माफी माग्न जानु, लिखेटुहरीले चार दाजुभाउजुलाई माफी दिनु, कान्छा दाजुभाउजुलाई आधा सम्पत्ति दिएर आफूसँगै राखी सुख सँग जीवन बिताउनु यस कथाको अन्त्य वा समापन भाग हो । यस कथामा बाख्रीले खीर उल्टी गर्नु सर्पले डोटी बुनेर दाउरा बोक्न सहयोग गर्नु सामान्य केटीको राजकुमार सँग विवाह हुनु अभिप्राय रहेका छन् ।

५.२.१७.२ पात्र

प्रस्तुत कथामा मानवीय तथा मानवेतर पात्रको भूमिका उल्लेख छ । मानवीय पात्रका रूपमा, लिखेटुहरी दाजुभाउजुहरू र राजकुमार रहेका छन् । मानवेतर पात्रका रूपमा बाख्री र सर्प रहेका छन् । यस कथामा प्रमुख पात्रको रूपमा लिखेटुहरी उपस्थित भएकी छे । ऊ भाग्यका कारण दाजुभाउजुहरूले हेला गरेतापनि राजकुमार सँग विवाह गरेर रानी हुन सफल भएकी छे । यहाँ मानवेतर सहायक पात्रका रूपमा सर्प र बाख्री रहेका छन् । बाख्रीले उल्टी गरेर लिखेटुहरीलाई खिर खान दिएकी छे भने सर्पले डोरी बुनेर दाउरा घर सम्म पुऱ्याउन सहयोग गरेको छ । त्यसै गरी मानवीय सहयोगी पात्रका रूपमा दाजुभाउजुहरू र राजकुमार रहेका छन् ।

५.२.१७.३ उद्देश्य

भाग्यवादी धारणा बोकेको प्रस्तुत कथाले टुहुराटुहुरी लाई हेला गर्नु हुँदैन, तिनीहरूको पनि भाग फर्कन्छ भन्ने नीति शिक्षा दिँदै मनोरञ्जन प्रदान गर्नु यस कथाको उद्देश्य रहेको छ ।

५.२.१७.४ परिवेश

यस कथा ग्रामीण परिवेशमा निर्मित छ यहाँ पारिवारिक वातावरणलाई चित्रण गरिएको पाइन्छ भने गौण रूपमा दरबारिया परिवेशको पनि चित्रण पाइन्छ ।

५.२.१७.५ भाषाशैली

प्रस्तुत कथामा सरल सहज बोधगम्य भाषा प्रयोग हुनुका साथै लोभी, मायालु जस्ता विशेषण शब्द, गाह्रो गाह्रो अनुकरणात्मक शब्दको प्रयोग भई कथामा रोचकता देखिन्छ । कथाको शैली वर्णनात्मक किसिमको छ ।

५.२.१७.६ लोकतत्त्व

प्रस्तुत कथामा बाख्रीले खिर उल्टी गर्नु, सर्पले डोरी बुनेर दाउरा बोक्न सहयोग गर्नु, सामान्य केटीको विवाह राजकुमारसँग हुनु लोकतत्त्व हुन् ।

५.२.१८ 'बालकको कथा' कथाको विश्लेषण

५.२.१८.१ कथावस्तु

प्रस्तुत कथा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित सामाजिक अर्ती उपदेशमूलक कथा हो । यस कथामा पारिवारिक समस्याको चित्रण गरिएको छ । छोरा बुहारीले सुरुमा बाबु बुढो भएर काम गर्न नसकेको हुनाले हेला गरेका छन् पछि आफ्नो सात वर्षको छोराको कुरा सुनेर पश्चताप गर्दै बुढालाई माया गरेको कुरा यस कथामा देखाइएको छ । यस कथाको प्रारम्भ बुढालाई हेला गर्नुबाट भएको छ । बुढो पेटिमा बसेर रुन लाग्दा नातिले किन रोएको भनी सोध्नु, बुढो खाना खान आउँदा लोटेको भै गरी चरेसको थाल फुटाल्नु, विकास अवस्था हो भने थाल फुटको देखी नातिले बुढालाई गाली गरेको बहाना गराउनु, छोराको कुरा सुनी बाबुआमाले बुढालाई राम्रो गर्न थाल्नु यस कथाको अन्त्य वा समापन भाग हो । यस कथामा मानिस बुढो भयो भने काम गर्न सक्दैन अरुको सहारामा बस्नुपर्छ भन्ने कुरालाई प्रस्तुत गरेको छ । पूर्ण कथानक भएको प्रस्तुत कथामा बालकले बाबु आमालाई अर्ती दिनु फुटेको चरेसको थालमा खान दिनु अभिप्राय रहेका छन् ।

५.२.१८.२ पात्र

प्रस्तुत कथामा मानव पात्रको भूमिका रहेको छ । मानव पात्रको रूपमा बुढा, छोरा, बुहारी नाति रहेका छन् । यसमा प्रमुख पात्रको रूपमा नाति रहेको छ जसले बाजेलाई हेला गरेको थाहा पाई अनेक बहाना बनाएर बाबुआमालाई आफूले हेला गरेको पश्चाताप गराएको छ । सहयोगी पात्रको रूपमा पनि उपस्थित भएको छ जसले गर्दा बुढोले स्याहार

सुसार पाएको छ । सहायक पात्रको रूपमा बुढो आएको छ । छोरा बुहारी पहिले प्रतिकूल तथा गतिशील पात्रको रूपमा देखिए पनि अन्त्यमा अनुकूल पात्रको रूपमा रहेका छन् ।

५.२.१८.३ कथोपकथन

प्रस्तुत कथामा बुढालाई छोरा बुहारीले हेला गरेको ले पिँढीमा बसी धुरुधुरु रोएको नातिले देख्छ त्यही क्रममा बाजे र नातिबिच दोहोरो कथोपकथन आएको छ जुन यस प्रकार छ ।

नाति: बाजे ! तपाईं किन रोएको ?

बाजे: बाजे, तिम्रा बुवा आमाले मलाई हेला गरी आधा पेट फुटेको चरेसको थालमा खान दिन्छ, त्यही पिर लागेर रोएको ।

५.२.१८.४ उद्देश्य

बालबालीकाले पनि सामाजिक पारिवारिक कु-प्रथालाई हटाउन सक्छन् भन्ने कुरा देखाउँदै, प्रत्येक मान्छे बृद्ध हुन्छ, बृद्ध भयो भन्दैमा हेला गर्नु हुँदैन । भोलि पनि आफू त्यस्तै भइन्छ भन्ने अर्तीउपदेश मूलक शिक्षा दिनु यस कथाको उद्देश्य रहेको छ । यसका साथै पुराना पुस्तालाई नयाँ पुस्ताले सहयोग गर्नु पर्दछ भन्ने नीति शिक्षा दिनु पनि यस कथाको उद्देश्य रहेको छ ।

५.२.१८.५ परिवेश

प्रस्तुत कथा लौकिक परिवेशमा निर्मित छ । खास गरी यहाँ पारिवारिक वातावरणलाई चित्रण गरिएको छ । बुढालाई हेला गर्नु, फुटेको चरेसको थालमा खाना खान दिनुले पारिवारिक समस्यालाई चित्रण गरेको छ ।

५.२.१८.६ भाषाशैली

प्रस्तुत कथाको शैली वर्णनात्मक छ । कथाको भाषा सरल सहज रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यस कथामा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित भाषिकाको प्रयोग पाइन्छ ।

जस्तै:-

कथामा प्रयुक्त कथ्य रूप	मानक लेख्य रूप
भन्नुस	भन्नुहोस
लोट्याभै	लोटेको भै

५.२.१८.७. लोकतत्त्व

प्रस्तुत कथामा बुढो भएपछि घरपरिवारले हेला गर्न थाल्नु, फुटेको चरेसको थालमा खानदिन लोक विश्वास आएका छन् ।

५.२.१९ गोठालाको साथी गाई, कथाको विश्लेषण

५.२.१९.१ कथावस्तु

प्रस्तुत कथा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित एक काल्पनिक कथा हो । यस कथामा पशुले पनि मानिसलाई एउटा साथीको व्यवहार गरेर हरेक पाइलामा साथ दिन सक्छ । त्यसैले पशुमा पनि मानवीय गुण रहेको हुन्छ भन्ने आशय प्रस्तुत कथाको छ । प्रस्तुत कथामा गोठालालाई धेरै गाईहरु मध्ये चौँरी गाईले माया गर्नु कथाको प्रारम्भ अवस्था हो भने गाईले गोठालालाई आपत् पदा बाँसुरी बजाउने सल्लाह दिनु तर गोठालाले विनाकारण बाँसुरी बजाउनु, भूतले गोठालालाई खान लाग्नु तर गाई आइपुग्नु र आफ्नो रौँ गर्ने मात्र आफ्नो मालिकलाई खान पाउने ढिपी कस्तु विकास अवस्था हो भने भूतले आधा रौँ गन्दा गाईले पावर तान्नु, भूतले रौँ गन्न नसकी कुलेलाम ठोक्नु गाई र गोठालो बिच मित्रता हुनु, भूतले गोठालालाई खान थाल्नु अभिप्राय हुन् ।

५.२.१९.२ पात्र

प्रस्तुत कथा मानवीय र मानवेतर पात्रको भूमिकामा निर्मित छ । मानवीय पात्रको रूपमा गोठालो र मानवेतर पात्रका रूपमा गाई र भूत रहेका छन् । यस कथाको मुख्य पात्रका रूपमा गाई रहेको छ । जसले आफ्नो साथी गोठालालाई आपत् पदा बाँसुरीभ बजाउने सल्लाह दिएको छ । साथै भूतको पञ्जावाट आफ्नो साथी गोठालालाई बचाएको छ । त्यसैले गाई यस कथाको प्रमुख पात्र हो । सहायक पात्रका रूपमा गोठालो र भूत रहेका छन् ।

५.२.१९.३ उद्देश्य

प्रस्तुत कथामा गाई र गोठालाको आत्मिय सम्बन्ध देखाउँदै मनोरञ्जन प्रदान गर्नु यस कथाको उद्देश्य हो ।

५.२.१९.४ परिवेश

प्रस्तुत कथा लौकिक परिवेश अन्तर्गत ग्रामीण परिवेशमा निर्मित छ । गोठालाले गाईहरुको स्याहार गर्नु, आफूलाई आपत् पर्दा बाँसुरी बजाउनु जस्ता सन्दर्भहरु ग्रामीण परिवेशका सूचक हुन् ।

५.२.१९.५ भाषाशैली

प्रस्तुत कथाको भाषाशैली सरल, सहज र सुबोध छ जहाँ साभ, बिहान जस्ता तद्भव शब्द टुप्लुक्क अनुकरणनात्मक शब्द, कुलेलाम ठोक्नु जस्ता उखान टुककाको प्रयोगले कथा रोचक देखिन्छ ।

५.२.१९.६ लोकतत्त्व

प्रस्तुत कथामा गाई र गोठाला बिच आत्मिय प्रेम हुनु, भूतले गोठालालाई केही गर्न नसक्नु यस कथाका लोकतत्त्व हुन्

५.२.२० 'कैलोनरको कथा' को विश्लेषण

५.२.२०.१ कथावस्तु

प्रस्तुत लोककथा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित अतिरञ्जित लोककथा हो । गाउँको नजिकै खोलामा कैलोनर (भूत) बस्तु, गाउँका सम्पूर्ण मानिसलाई खानु, केटाको पालो आउनु केटाले बुद्धिले भूतलाई मार्नु जस्त घटनाले कथालाई रोचक र सहज बनाएको छ । यस कथामा गाउँको नजिकै भूत बस्तु र गाउँका मानिस लाई पालै पालो खानु कथाको आरम्भ भाग हो । केटाले भूतलाई बुद्धि लगाएर मार्नु विकास भाग हो भने गाउँका सबै मानिसहरु स्वतन्त्र भएर बाँच्न पाउनु कथाको अन्त्य भाग हो । यसरी कथाका घटनाहरु शृङ्खलित रुपमा पूर्ण भएका छन् अतः एउटा पूर्ण कथानक भएको सफल र लोकप्रिय कथाको रुपमा यो कथा रहेको छ ।

५.२.२०.३ पात्र

प्रस्तुत कथामा मानव र मानवेतर पात्रको भूमिका रहेको छ । मानव पात्रको रुपमा गाउँका मानिस र केटो रहेका छन् भने मानवेतर पात्रको रुपमा कैलोनर (भूत) रहेको छ । यस कथाको प्रमुख पात्र केटो र कैलोनर (भूत) रहेका छन् जसको माध्यमबाट कथा अगाडि बढेको छ सहायक पात्रका रुपमा गाउँका मानिसहरु रहेका छन् । भूतले पनि मान्छेलाई

सताउँदा रहेछन् र ती भूतलाई मान्छेले बुद्धि लगाएर काम गर्दा समाप्त गर्दा रहेछन् भन्ने कुरा केटा र भूतको कार्यबाट थाहा पाउन सकिन्छ ।

५.२.२०.३ उद्देश्य

प्रस्तुत कथाको मुख्य उद्देश्य मनोरञ्जन प्रदान गर्नुका साथै भूतले मान्छेलाई दुःख दिए जस्तै गरी बुद्धिले मान्छेले पनि भूतलाई सताउँदो रहेछ भन्ने नीति शिक्षा दिन खोजेको छ ।

५.२.२०.४ परिवेश

प्रस्तुत कथाको परिवेश लौकिक किसिमको छ । यस कथामा गाउँ, मानिस, वन आदिको सङ्केतले कथाको परिवेश ग्रामीण हो भन्न सकिन्छ । कथाको बिच भागमा मान्छेलाई भूतले खानु जस्ता घटनाले अलौकिक विश्वासलाई पनि आप्मसात गरेको पाइन्छ । लौकिक पक्षको ग्रामीण परिवेशको वातावरणलाई चित्रण गर्नु कथाको मूल ध्यय रहेको छ ।

५.२.२०.५ भाषाशैली

प्रस्तुत लोककथाको भाषा सरल सहज बोधगाम छ कथाको बीच - बीचमा बर्दिया जिल्लाको भाषिकाको प्रयोग पनि गरेको पाइन्छ । कथाको शैली वर्णनात्मक किसिमको छ ।

५.२.२०.६ लोकतत्त्व

प्रस्तुत कथामा भूतले गाउँका मान्छेलाई खानु केटाले भूतलाई बुद्धि लगाएर मानु यस कथाका लोकविश्वास वा लोकतत्त्व हुन्

५.२.२०.७ सम्पूर्ण कथाका निष्कर्ष

निष्कर्ष

प्रस्तुत परिच्छेदमा २० वटा कथाहरूलाई मुलपाट राखेर कथातत्त्वका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । पहिलो कथामा बैकिनी आफ्नो बुद्धि को प्रयोग गरेर आफ्नो मुखे श्रीमानलाई सुधारेको र छोडपत्र रोक्न सफल भएको कुराको वर्णन गरिएको छ । दोस्रो कथामा मानिसले अरु प्रति कुविचार राख्यो भने त्यसको कहिल्यै भलो नहुने कुरा वर्णन गरिएको छ । तेस्रो कथामा मान्छेसँग सम्पत्ति भयो भने आपसेआप जुक्ति निकाली सफल बन्न सक्छ भन्ने कुराको वर्णन गरिएको छ त्यसैगरी चौथो कथामा आइमाई कमजोर

भएपनि बुद्धिले गर्दा आफ्नो श्रीमानलाई सुधार्न सकछन् भन्ने कुराको वर्णन गरिएको छ । पाँचौ कथामा आईमाईको शत्रु आईमाई नै हुन्छ भन्ने कुराको वर्णन गरिएको छ । छैटौ कथामा फटाह मान्छे पनि जुक्ति बुद्धिको प्रयोगले सफल हुँदो रहेछ भन्ने कुरा देखाएके छ । सातौँ कथामा दिदी र भाइ बिचको निश्चल प्रेमको सम्बन्धलाई प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसैगरी आठौँ कथामा मानिसले बहादुरी र बुद्धिमानतापूर्वक काम गरेपछि सफलता हासिल गर्न सक्दोरहेछ भन्ने कुराको वर्णन गरिएको छ । नवौ कथामा पशुपक्षीमा वा मानवेत्तर प्राणीमा पनि मानवको जस्तो मित्रता हुँदो रहेछ भन्ने कुराको वर्णन गरिएको छ । दसौँ कथामा इन्मानदारिताले मानिसलाई सधै सफल र सुखी बनाउँछ भन्ने कुराको वर्णन गरिएको छ । एघारौँ कथामा फर्सीले बुढाबुढीलाई छोरो भइ स्याहारसुसार गरेको कुराको वर्णन गरिएको छ । बाह्रौँ कथामा बाघ जस्तो जड्गली मांसहारी जनावरले पनि गाई सँग मित्रता बनाई आफ्नो ज्यान दिन तयार भएको कुराको वर्णन गरिएको छ । कथामा मानिसले आफूले गरेको कर्मका फल अवश्य भोगनुपर्छ भन्ने कुराको वर्णन गरिएको छ । त्यसैगरी चौधौँ कथामा चलाख र तीक्ष्ण बुद्धि भएका मानिसलाई जस्तो सुकै षडयन्त्र गरेपनि उनीहरुको कहिल्यै हार नभई विजय हुन्छ भन्ने कुराको वर्णन गरिएको छ । पन्ध्रौँ कथामा अरुको सफला भलो सोच्ने मानिसलाई जहिले पनि भलो हुन्छ भन्ने कुराको वर्णन गरिएको छ । साह्रौँ कथामा भाइभाइ बिच ठूलो षडयन्त्रपूर्ण व्यवहार हुदो रहेछ भन्ने कुराको वर्णन गरिएको छ । सत्रौँ कथामा टुहुराटुहुरीलाई कहिल्यै हेला गर्नु हुँदैन उनीहरुको पनि भाग्य फर्किन्छ भन्ने कुरा देखाउन खोजेको छ । उन्साइसौँ कथामा मानववेतर प्राणीले पनि मानवीय प्राणीको जस्तो व्यवहार गर्न सकछन् भन्ने कुरालाई यहाँ देखाउन खोजिएको छ । बीसौँ कथामा भूतले आफूले दिएको दुःखको परिणाम स्वरूप पुन आफू मृत्युवरण गर्न पुगेको छ ।

निष्कर्ष

यसरी प्रस्तुत परिच्छेदमा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित लोककथाहरूलाई तत्त्वगत आधारमा विश्लेषण गरी तिनको मूल्य निर्धारण गर्ने काम भएको छ ।

छैठौँ परिच्छेद

उपसंहार

६.१ सारांश

बर्दिया जिल्ला लोकसाहित्यिक सामग्रीहरूले भरिपूर्ण जिल्ला हो । यहाँ लोकगीत, लोकगाथा, लोकनृत्य, उखानटुक्का आदि विविध सामग्रीहरू छिरलिएर रहेका छन् । ती सामग्रीहरू मध्ये केही लोककथाको सङ्कलन र विश्लेषण गर्ने उद्देश्य लिएर प्रस्तुत शोधपत्र गरिएको हो । ती सामग्रीलाई प्रस्तुत गर्ने क्रममा यस शोधपत्रमा छ, परिच्छेदको व्यवस्था गरिएको छ, र हरेक परिच्छेदमा आवश्यक विषयवस्तुलाई प्रस्तुत गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

पहिलो परिच्छेद शोधपरिचयका रूपमा रहेको छ । यसमा सङ्क्षिप्त रूपमा विषय परिचय, समस्याकथन, शोधपत्रको उद्देश्य पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधपत्रको औचित्य, शोधपत्रको सीमाङ्कन शोधविधि, शोधपत्रको रूपरेखा आदि शीर्षकहरूको परिचय दिइएको छ । यसरी पहिलो परिच्छेद शोध परिचयका रूपमा रहेको छ ।

दोस्रो परिच्छेदमा बर्दिया जिल्लाको परिचयका रूपमा रहेको छ । यसभित्र बर्दिया जिल्लाको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, नामाकरण, भौगोलिक प्राकृतिक परिचय अन्तर्गत, (हावापानी, नदीनाला र तालहरू, कृषि र सिंचाइ, पशुपंक्षी) विद्युत सञ्चार र यातायात, सामाजिक साँस्कृतिक परिचय, धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थल, शैक्षिक अवस्था रहेका छन् ।

त्यसैगरी यस शोधपत्रको तेस्रो परिच्छेदमा लोककथा विश्लेषणका सैद्धान्तिक आधार रहेको छ । जसमा लोककथाको परिचय, लोककथाका तत्त्वहरू, कथावस्तु, पात्र, कथोपकथ, उद्देश्य, परिवेश, भाषाशैली, लोकतत्त्व रहेका छन् ।

६.२ निष्कर्ष

बर्दिया जिल्लामा प्रचलित लोक कथाहरूले स्थानीय जनजीवनको बिम्ब प्रस्तुत गरेका छन् । भाग्य, बुद्धि, जुत्ती ज्योतिषप्रतिको लोकधारणा, अर्तिउपदेशको प्रयोगबाट हुने फाइदा र वेफाइदाहरू, आमावुवा छोराछोरी आदिको पारिवारिक वस्तुस्थिति र त्यससँग सम्बन्धित लोकधारणा आदिलाई यहाँका कथाहरूको चित्रण गरेका छन् ।

त्यसैगरी यहाँका लोककथाहरूमा अतिमानवीय पात्रहरूको विश्वासलाई पनि चित्रण गरेको पाइन्छ, भुतप्रेत देवता, राक्षस अप्सरा आदि सम्बन्धी मानिसहरूको कस्तो विश्वास छ भन्ने कुराको चित्रण यहाँका कथामा पाइन्छ ।

यहाँ सङ्कलित लोककथाहरू सामाजिक, काल्पनिक उपदेशात्मक अतिरञ्जित चतुर्थाईसम्बन्धी देखिएता पनि छैटै जस्तो सामाजिक विशेषता भएका लोककथा रहेका छन् । त्यस्तै यहाँका लोककथाहरू प्रायजसो मनोरञ्जन र नीति शिक्षा दिने उद्देश्यको भन्दै सुन्दै आएका छन् ।

६.३ भावी अनुसन्धानका निम्ति सुझाव

बर्दिया जिल्ला लोकसाहित्यको दृष्टिले धनी छ । यहाँ यहाँ लोकसाहित्यको अध्ययन र अनुसन्धानका थुप्रै सम्भावनाहरू छन् । तिनीहरूको पहिचान गरी लोकसाहित्यको क्षेत्रबाट जिल्लालाई राष्ट्रिय स्तामा चिनाउनका लागि भानी अनुसन्धान कर्ताले निम्न शीर्षकमा अनुसन्धान गर्न सक्नेछन् :

- । बर्दिया जिल्लामा प्रचलित लोकगीतको अध्ययन ।
- । बर्दिया जिल्लामा प्रचलित लोकनाटकको अध्ययन ।
- । बर्दिया जिल्लामा प्रचलित उखानटुक्काको अध्ययन ।

कथोपकथन, उद्देश्य, परिवेश, भाषाशैली, लोकतत्त्व रहेका छन् ।

त्यसैगरी परिच्छेद चारमा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित लोककथाको संकलन गरिएको छ । जसमा बर्दिया जिल्लामा प्रचलित बैकिनीको बुद्धि, कुविचारको परिणाम, एक राजाका तिन बुद्धिमान छोराहरू, लोग्नेलाई सुधाने श्रीमतीको जुत्ती, पापिनी सर्किनी भलादमी र फटाहा, सुनकेसरी रानीको कथा, साथ भाइका एउटै घरमा विवाह, लाटोकोसेरो हात्तीको मित्रता, दाउरे र उसको बन्चरो, फर्सीको कथा, समथीत्वको भावना, राजा अमरदेव र मन्त्री बलदेवको कथा, अकवर र बीरबलको कथा, कुकुरलाई मासु पैचो, इमानदार र वेइमानको कथा, लिखेटुहुरीको कथा, बालकको कथा, गोठालाको साथी गाई, कैलोनरको कथा रहेका छन् ।

परिच्छेद पाँचमा परिच्छेद चारमा सङ्कलन गरिएका कथालाई कथातत्त्वका आधार विश्लेषण गरिएको छ, जस अन्तर्गत कथावस्तु, पात्र, कथोपकथन, उद्देश्य, परिवेश, भाषाशैली, लोकतत्त्व र सम्पूर्ण कथाको निष्कर्ष रहेको छ ।

त्यस्तै यस शोधपत्रको अन्तिम परिच्छेदमा सारांश, निष्कर्ष र भावी अनुसन्धानका लागि सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको छ । यसरी शोधविधिका सम्पूर्ण विधिहरूको वैज्ञानिक तरिकाले प्रयोग गरी पूर्ण एवं सङ्गठित शोधपत्रका रूपमा यसको स्वरूप तयार पारिएको छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- अज्ञात लेखक, (२०५७), **बर्दियाको परिचय**, गुलरिया जि. वि. स.
- आचाय, गुणनिधि, (२०५८), **नेपाली साहित्यमा बर्दिया जिल्लाको योगदान** (त्रि.वि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभागमा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।
- कानून न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय, (२०५९), काठमाडौं : अन्तरिम कानून किताब व्यवस्था समिति ।
- खत्री, ई कृष्ण, (२०६०), **बर्दिया जिल्ला संक्षिप्त भ्रमलक कृष्णसार**, स्मारिका (गुलरिया : कर्मचारी मिलन केन्द्र, ।
- गिरी जीवेन्द्र देव, (२०४९), **पश्चिमी तराईका थारु उखानहरू 'रश्मि'**, वर्ष २, अङ्क ९, पूर्णाङ्क ४ ।
- गिरी, मधुसूदन, (२०५३), **मध्य पश्चिमका कविता, भेरीका कविता पृष्ठभूमि र परम्परा'** काठमाडौं : म.सा. प. ।
- जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, (२०६०), **बर्दिया जिल्लाको सङ्क्षिप्त परिचय**, वार्षिक कृषि विकास तथ्याङ्क पुस्तिका, गुलरिया : कृषि विभाग ।
- जिल्ला शिक्षा कार्यालय, (२०५७), **शैक्षिक मञ्जरीर**, बर्दिया : जिल्ला समिति ।
- दुङ्गेल, भोजराज र दुर्गाप्रसाद दहाल (२०५९), **नेपाली कथा र उपन्यास**, काठमाडौं : एम. के पब्लिशर्स एण्ड डिष्ट्रीब्युटर्स ।
- तिमिल्सेना, तुलसीप्रसाद, (२०६०), **बर्दिया जिल्लामा पर्यटन**, कृष्णसार स्मारिका, गुलरिया : कर्मचारी मिलन केन्द्र, , पृ. १०६ ।
- दिवस, तुलसी, (२०३२) **नेपाली लोककथा**, काठमाडौं : ने.रा.प्र.प्र ।
- नेपाल, पूर्ण प्रकाश, (२०४९), **भेरी लोकसाहित्य**, काठमाडौं : ने. रा. प्र. प्र. ।
- पराजुली, कृष्ण प्रसाद, (२०४७), **नेपाली लोकगीतको आलोक**" (काठमाडौं : वीणा प्रकाशन ।
- पराजुली, मोतीलाल, (२०४९), **नेपाली लोकगाथा**, पोखरा, श्रीमती तारादेवी पराजुली ।
- पोखेल, गणेश र राकेश बस्याल, (२०५९), **बर्दिया जिल्लाको नामाकरण**, नयाँ मुलुकमा प्रजातन्त्रिक आन्दोलन, बर्दिया : ईश्वरीप्रसाद बस्याल ।
- बन्धु, चूडामणि, (२०२८), **नेपाली लोकसाहित्य**, काठमाडौं : एकता बुक्स ।

बराल, कृष्णहरि र नेत्र एटम, (२०६४), नेपाली आख्यान र नाटक, काठमाडौँ : अ. इ. प.
बा. ।

शर्मा, डा. केदारमान र राजेन्द्रप्रसाद सुवेदी, (२०५४), चौध नेपाली कथाकारका कथा,
काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

श्री ५ को सरकार, (२०३९), मेचिदेखि महाकाली भाग ४, काठमाडौँ : श्री ५ को सरकार,
सञ्चार मन्त्रालय सूचना विभाग ।

श्रेष्ठ, कृष्ण प्रसाद, (२०४४) स्थाननामकोश, काठमाडौँ : ने.रा.प्र.प्र.।

श्रेष्ठ, दयाराम, (२०५७), नेपाली कथा भाग चार, प्र. सं., ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

श्रेष्ठ, दिनेशप्रसाद, (२०५९), बर्दिया, जमीन्दारी नेपाली काङ्ग्रेस र जननेता राधाकृष्ण थारु,
काठमाडौँ : नीलम श्रेष्ठ ।